

VIKTOR E. FRANKL

*Napriek všetkému
povedať
životu*

áno

SLOVENSKÝ SPISOVATEĽ

VIKTOR E. FRANKL

*Napriek všetkému
povedať životu*

PSYCHOLÓG PREŽÍVA
KONCENTRAČNÝ
TÁBOR

Obsah

4	PREDSLOV HANSA WEIGELA
11	PSYCHOLÓG PREŽÍVA KONCENTRAČNÝ TÁBOR
135	SYNCHRONIZÁCIA V BIRKENWALDE
184	O AUTOROVI

Predslov

HOLD VIKTOROVI FRANKLOVI

Viedenský Hofburg, „dvorný zámok“, má v našom dnešnom ponímaní práve tak málo spoločné s predstavou dvora ako viedenský Burgtheater, zámocké divadlo, s predstavou zámku.

Nové storočie dávno zmenilo viedenský Hofburg na svetskú súčasť republiky, dnes sa nachádzajú v Hofburgu štátne zbierky, univerzitné oddelenia, spolkové kancelárie, ba dokonca aj súkromné byty; usporadúvajú sa v ňom kongresy, sú tam výstavné, koncertné a prednáškové sieni.

V rámci rakúskeho Týždňa knihy, ktorý sa koná každý rok, na jeseň 1976, rok po Konradovi Lorenzovi, v slávnostnej atmosfére žiarivo vysvietenej sály Hofburgu udelili cenu Donauland-Preis za celoživotné dielo Viktorovi Franklovi.

Tento večer bol v súvislosti s minulosťou mimoriadne významný z dvoch hľadísk.

V koncentračnom tábore, v extrémne bezútešnej a beznádejnej situácii, nachádzal Viktor Frankl útechu a nádej v tom, že sa v predstavách vžíval do budúcnosti. „Naraz som si predstavil, že stojím za rečníckym pultom vo veľkej, krásnej, teplej a jasnej sále a prednášam na tému:

Psychoterapeutické skúsenosti z koncentračného tábora, a že rozprávam presne o tom, čo práve prežívam."

A teraz tu stál, v tejto veľkej, krásnej, teplej a jasnej sále, a hovoril. Triumfálne sa potvrdila nielen jeho terapeuticky prorocká fantázia, ale aj jeho učenie: dožil sa tohto večera preto, lebo ho v duchu vopred prežil už vtedy.

A práve tým, že to bolo v Hofburgu, význam tejto chvíle daleko presiahol rámec súkromnej udalosti.

Cisári, ktorí si tu kedysi vydržovali dvor, nemali oči a uši otvorené pre diela ducha a umenia, prekvitajúce vôkol nich. Najmä búrlivý prechod do dvadsiateho storočia prežila oficiálna Viedeň nevšímavo, indiferentné a tupo. Cisár František Jozef I. si uvedomil nové časy až vtedy, keď ho pohoršil nádherný nový dom na Michalskom námestí, dielo Adolfa Loosa, na ktorý mal výhľad z okien svojho zámku.

Svet sa medzitým naučil vidieť to, čo cisár nechcel vidieť, a odkedy Viedeň prestala byť cisárskym mestom, preslávila sa ako hlavné mesto hlbinej psychológie a psychoterapie. A tak viedenský Hofburg v osobe Viktora Frankla napravil to, čo ešte ako cisárske sídlo uprel Sigmondovi Freudovi, a nie iba jemu.

Pre Viktora Frankla prišlo dvojnásobné viedenské odškodnenie neskoro; bolo tu všeličo, za čo sa mu bolo treba ospravedlniť. Pretože nielen cisári podceňovali a ignorovali v Rakúsku veľkých duchov.

Začalo sa to pred tridsiatimi rokmi, a veľmi sľubne. V malom suterénnom divadle sa roku 1946 konala disku-

sia. Na javisko vystúpil muž, ktorého nik nepoznal. Vidím ho pred sebou. Bol malý a podvyživený, ako sme boli vtedy všetci. No keď začal hovoriť, prítomní pocítili významnosť tej chvíle. Citoval z knihy, ktorá mala zakrátko vyjsť, z knihy *Lekárska starostlivosť o dušu*.

V ten večer, v tú chvíľu akoby sa Viktor Frankl znova prinavrátil do intelektuálneho života Viedne.

Od toho večera sme sa spriatelili. Zblízka som prežil jeho mnohosľubné začiatky v počiatočnom povojnovom období, ktoré, pravdaže, mnoho sľubovalo, ale všeličo z toho nespĺnilo.

Viktor Frankl sa stal docentom, neskôr profesorom, viedol neurologickú a psychiatrickú kliniku, pokračoval v kariére, ktorú marec 1938 tak hrozne a tragicky prerušil. Bol uznávaný, bol známy... no Viedeň mu to, tak ako mnohým iným, neľahčovala. Svedčí o tom napríklad aj história oboch prác, obsiahnutých v tejto knihe, ktoré sa po troch desaťročiach vracajú tam, kde boli napísané. A je príznačné, že poslednou stanicou ich púte je mníchovské, nie viedenské vydavateľstvo.

Prvé vydanie *Správy z koncentračného tábora* (tritisíc výtlačkov), ktorá vyšla vo viedenskom vydavateľstve, sa rozpredalo. Druhé vydanie ostalo na sklade. O dvanásť rokov neskôr vyšlo dielo v Amerike a v angličtine dosiahlo vyše päťdesiat vydaní, viac ráz sa stalo „knihou roka“ a prekročilo vyše dvojmiliónový náklad. Knihu preložili do všetkých možných jazykov... Frankl bol vo Viedni známy, vážili si ho. Nemohol sa cítiť zasnávaný, no mal

pocit, akoby mnohým mal omnoho viac čo povedať, než mu dovoľia povedať vo Viedni.

Prvé roky po vojne sme si boli veľmi blízki, a preto si dovoľujem vzdať mu na tomto mieste hold - nie ako lekárovi, psychológovi a akademikovi, ale ako kapacite svetového významu, učiteľovi, ktorého by bola mala prijať Viedeň, pre mňa je dodnes mojím učiteľom. Chcem sa mu poďakovať za veľa, za čo mu vďačím. Niektoré jeho myšlienky sa stali súčasťou môjho myslenia, niektoré jeho termíny súčasťou môjho slovníka. Často by som bol v rozpakoch bez jeho pojmu „postoj“, ktorý som sa naučil od neho.

Keby išlo len o toto podakovanie, mohol by som ho, pravdaže, vyjadriť aj listom. Keďže sa tu však nemeckej čitateľskej obci konečne predkladajú dva jeho najosobnejšie texty vovedne, je najvyšší čas, ak už aj nie neskoro, vyjadriť mu špeciálne podakovanie.

Viktor Frankl prežil to, čo učí. Vrátil sa z pekla do svojho rodného mesta, stratil rodičov, brata, ženu, stratil všetko - a predsa vôbec nepociťoval túžbu po pomste, po odplate. Ozaj len máloktorí z tých, čo sa vrátili z táborov či z exilu, boli ako on. Viktor Frankl bol čoskoro zase tým, čím býval: viedenským lekárom. Od samého začiatku odmietal kolektívnu vinu, znova a znova zdôrazňoval kladné výnimky z neľudského pravidla. Videl tú dobrú stránku, s ktorou sa stretol on a niektorí jemu podobní, a vďaka tomu prekonal mnohonásobne väčšie zlo. „Naprával to, čo iní pokazili.“ Jeho krajanovia ho ponižovali, týrali... a on

zamenil väzenské handry za biely lekársky plášť a usiloval sa liečiť ich duše.

Ťažko si predstaviť kresťanskejšie počínanie ako správanie tohto „neárija“ - a nekresťana. Viktor Frankl hlásal a realizoval zmysel života, v ktorý neochvejne veril ešte aj v najtesnejšej blízkosti smrti.

Jeho kniha sa rozšírila po celom svete, ale vzhľadom na vtedajšie bariéry okrem Rakúska neprenikla takmer k jedinému nemeckému čitateľovi. Pôvodný titul prvého vydania sa neskôr stal podtitulom. Hitlerove a Himmlerove koncentračné tábory, dnes už historické, sú totiž iba vzorom pre množstvo ďalších, novších pekiel. A to, ako prekonal Viktor Frankl svoje táborové časy, možno medzitým aplikovať na mnohé, nielen nemecké situácie, vyvolávajúce pochybnosti o zmysle života.

Nový titul je prevzatý z cyklu prednášok Viktora Frankla na istej viedenskej ľudovej univerzite, ktoré potom vyšli ako brožúra. Žiada si to malé vysvetlenie.

Dr. Friedrich Lohner-Beda bol viedenský literát, začínal aktuálnymi kritickými veršami, ktorými si získal popularitu, cez prvú svetovú vojnu publikoval vlastenecké básne, stal sa operetným libretistom a pracoval hlavne pre Franza Lehára (Friederika, Zem úsmevov). Z monarchistu sa zmenil na zanieteného sionistu. Roku 1938 sa dostal do koncentračného tábora a tam aj zahynul. V Buchenwalde napísal text Buchenwaldskej piesne, ktorú zhudobnil jeho spoluväzeň, tiež Viedenčan. Jednoduché verše tohto otriasajúceho dokumentu v pochodovom ryt-

me nabádajú väzňov, aby vydržali, a hlásajú vieru v oslobodenie. V tejto piesni sa vyskytuje verš, ktorého doslovný preklad znie: „Napriek všetkému povedať životu áno“, voľnejšie by sme ho však mohli preložiť: „A predsa stojí za to žiť.“

Toto „a predsa“ je odkazom „metafyzického posolstva“, ktoré tu máme pred sebou po prvý raz v knižnej forme a s menom autora.

K napísaniu tejto knihy ho podnietili zážitky z tábora, ale jej koncepcia bola ešte nevyhranená. Rok po oslobodení vystúpila idea z hlbín vedomia - a Viktor Frankl ju napísal za pár hodín, jedným dychom, akoby mu ju niekto diktoval.

O niekoľko dní prečítal svoju dramatickú fantáziu niekoľkým priateľom. Bol som pri tom. Nechcem sa tu zaoberať porovnávacou literárnou vedou a spätnými väzbami s predchádzajúcimi i neskoršími príbuznými divadelnými formami. Považoval som a považujem tento aj literárne pozoruhodný text za prvotriedny *document human* - a nedá mi nepovedať, že v identite Anjela a esesmana nachádzam čosi príbuzné s Dostojevského Veľkým inkvizítorom.

Frankl prečítal vtedy text aj v kruhu svojich innsbruckých priateľov. Zoznámil sa s Ludwigom von Ficker, vydavateľom časopisu Brenner, ktorý bol veľkým obdivovateľom a prívržencom Trakla a Krausa. Ludwig von Ficker si vyžiadal od neho rukopis a roku 1948 ho uverejnil vo svojom časopise. Len tí, ktorí vedia, kto bol Ludwig von

Ficker, pochopia závažnosť takto prejavenej úcty voči súčasníkovi a jeho posolstvu. Frankl použil v časopise Brenner pseudonym Gabriel Lion, ktorý vznikol spojením otcovho krstného mena a rodného mena matky.

Bohužiaľ sa mi vtedy pri všetkom úsilí nepodarilo presadiť uvedenie diela, ani len formou rozhlasovej hry. Myslím, že dnes je už nanajvýš aktuálne!

Posledné roky odškodnili Frankla za mnohé príkoria, ktoré mu spôsobila jeho vlasť, a za mnohé krivdy, ktoré si od nej vytrpel. Prednášal na všetkých piatich kontinentoch, udelili mu niekoľko čestných doktorátov, mal svojich prívržencov vo Viedni a teraz má na celom svete žiakov, nasledovníkov a obdivovateľov. Jeho život je naplnený, jeho práca úspešná a celý svet ho uznáva.

Na nasledujúcich stránkach nám však dáva ešte viac. V dialektickom napätí sa z jedného úseku života a divadelnej hry stáva nové, súdobé podobenstvo o veľkosti človeka v jeho slabosti, o Božskom pôvode utrpenia.

Maria Enzersdorf, jún 1977

H A N S W E I G E L

*** Medzitým hru v anglickom preklade uvádzali celý týždeň v kalifornskom univerzitnom meste Berkeley. Uviedli ju aj v Nórsku pri príležitosti otvorenia Domu Janusza Korczaka. Nemecká inscenácia bola v Tiroler Landestheater, a to nielen v Innsbruckom divadle, ale aj na turné po Južnom Tirolsku. Nasledovali predstavenia vo Švédsku a v Nemeckej spolkovej republike, čitateľské večery v New Yorku, rakúsky rozhlas ju vysielal ako rozhlasovú hru, v Korutánsku našťudovali jedno predstavenie v nemčine a jedno v slovinčine.**

*Psychológ
preživa
koncentračný
tábor*

Mrtvej matke

Napriek všetkému povedať životu dno
V I K T O R E . F R A N K L

PSYCHOLÓG PREŽÍVA KONCENTRAČNÝ TÁBOR

Neznámy väzeň

„Psychológ prežíva koncentračný tábor.“ Nejde tu ani tak o faktografickú správu, ako skôr o opis zážitkov; o to, ako milióny Iudí prežívali tisícovkové skúsenosti koncentračného tábora „zvnútra“, ako ich prežíval bezprostredný účastník. Nemienim tu teda opisovať veľké hrôzy, ktoré boli už beztak toľko ráz vykreslené (hoci im ľudia pritom aj tak ani spoločne neuverili), ale to množstvo malých utrpení, inými slovami, odpovedať na otázku: Ako sa v koncentračnom tábore odzrkadľoval každodenný život v duši priemerného väzňa.

Na úvod treba povedať, že nasledujúce zážitky sa netýkajú až natoľko udalostí v známych, veľkých táboroch, ako skôr tých, ktoré sa odohrávali v zlovestných filiálnych táboroch. Pritom je známe, že práve tieto menšie tábory boli vyslovene vyhladzovacie. Nehovorí sa tu teda o utrpení a umieraní veľkých hrdinov a martýrov, ale skôr o „malých“ obetiach a o „malej“ smrti veľkej masy. Nebudeme rozoberať, čo všetko musel znášať, čo všetko by o tom vedel rozprávať taký dlhoročný kápo alebo iný „prominentný“ väzeň, budeme hovoriť o mučeníctve „neznámeho“ väzňa. Na ňom, na obyčajnom väzňovi, ktorý nenosil na rukáve nijakú pásku, sa všli napríklad kápo-

via. Zatiaľ čo on hladoval, kým neumrel hladom, kápiovia sa, aspoň pokiaľ išlo o stravu, nemali až tak zle, nejeden kápo dokonca lepšie ako celý svoj predchádzajúci život. Z psychologického a charakterologického hľadiska treba preto káпов posudzovať asi tak ako esesákov, prípadne táborovú stráž; s nimi sa títo vytipovaní ľudia psychologicky a sociologicky asimilovali a s nimi kolaborovali. Kápiovia bývali veľmi často „ostrejší“ ako táborová stráž a krutejšie týrali obyčajných väzňov, niekedy ich bili omnoho surovejšie ako sami esesáci. Pravdaže, za káпов si už zásadne vybrali len takých väzňov, u ktorých bol predpoklad, že sú schopní všetkých surovostí, a keď sa náhodou „nesvedčili“, okamžite stratili svoje výsadné postavenie.

Aktívny a pasívny výber

Mimostojaci, nezasvätený človek, ktorý osobne nikdy nebol v koncentračnom tábore, si zvyčajne utvorí nesprávny všeobecný obraz o tamojších pomeroch, predstavuje si táborový život sentimentálne a akosi miernejšie, nevinnejšie, nemá tušenia o tvrdom vzájomnom existenčnom boji, ktorý práve v menších táboroch zúril aj medzi väzňami. Tento zápas o každodenný chlieb alebo o prežitie a záchranu života prebieha až veľmi často mimoriadne tvrdo. Nemilosrdne sa bojuje o vlastné záujmy, či už osobné, alebo záujmy najužšieho kruhu priateľov. Povedzme, že sa čaká na transport, ktorý má údajne prepra-

viť určitý počet väzňov do iného tábora. Predpokladá sa, a nie neprávom, že ide o selekciu, že „sa ide do plynu“, že do tohto transportu vyberú chorých a slabých ľudí, že teda vyberú práceneschopných väzňov a pošlú ich na smrť do niektorého veľkého, centrálného tábora, vybaveného plynovými komorami a krematóriami. V tom okamihu vypukne zápas všetkých proti všetkým, vzájomný boj medzi určitými skupinami či klikami. Každý sa usiluje zachrániť sám seba alebo ľudí, ktorí sú mu nejako blízki, zabrániť ich odvezeniu, prípadne sa v poslednej chvíli „vyreklamovať“ zo zoznamu. Pritom je všetkým jasné, že za každého, ktorého sa podarí takto zachrániť, musí zaskočiť niekto iný, aby sa zahladili stopy. Ved vcelku ide iba o počet, o plný počet väzňov, ktorí musia zaplniť transport. Odteraz každý predstavuje doslova len číslo, na zozname sa objavujú vlastne iba čísla väzňov. Len si predstavme, že keď napríklad v Osvienčime hneď pri nástupe odoberú väzňovi všetko, čo má, a ostane teda bez akéhokoľvek dokladu, každý si môže prisvojiť hocijaké meno, povolanie, atd., a túto možnosť väzni z najrozličnejších príčin aj v hojnej miere využívajú. Jediný údaj (väčšinou v podobe tetovania), ktorý zaujíma táborovú vrchnosť, je číslo väzňa. Keď strážny alebo dozorca podozrieva väzňa z „lenivosti“ a žiada ho, aby sa „hlásil“, ani mu len nenapadne, aby sa ho spýtal na meno. Jednoducho sa pozrie na číslo, ktoré musí mať každý väzeň prísité na určitom mieste na nohaviciach, blúze a kabáte, a poznačí si ho. (Následky bývajú tragické.)

Vráťme sa však k prípadu pripravovaného transportu. Na abstraktné morálne úvahy nemá väzeň v tejto situácii ani čas, ani chuť. Každý myslí len na to, aby si zachránil život pre svojich blízkych, čo naňho doma čakajú, a postaral sa o tých z tábora, ku ktorým si vytvoril nejaký vzťah. Preto sa bez zaváhania usiluje dostať do transportu niekoho iného, nejaké iné číslo.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že kápiovia sú produkt akéhosi negatívneho výberu: na túto úlohu sa hodili iba najbrutálnejší jednotlivci - zámerne nespomíname výnimky, tie našťastie existovali aj tu. No popri takpovediac aktívnom výbere, ktorý robili esesmani, existoval ešte aj pasívny výber. Spomedzi väzňov, ktorí sa roky a roky zdržiavali v táboroch, putovali z jedného do druhého a prešli hádam všetkými jestvujúcimi koncentrákmi, prežili zvyčajne len tí, čo nepoznali zábrany v zápase o zachovanie života a bez váhania okradli aj kamaráta. My všetci, čo sme vyviazli živí vďaka tisíckam šťastných náhod, či vďaka Božiemu zázraku - nezáleží na tom, ako to nazveme - my to vieme a pokojne môžeme povedať jedno: *tí najlepší sa nevrátili.*

Správa väzňa č. 119 104:
psychologický pokus

K pokusu, v ktorom sa „číslo“ 119 104 snaží opísať, čo zažil „ako psychológ“ v koncentračnom tábore, tre-

ba vopred povedať, že v tomto tábore, prirodzene, nepôsobil ako psychológ, ba ani ako lekár (až na posledné týždne). Je to o to dôležitejšie, že nejde o vykreslenie jeho osobného života, ale o zážitky obyčajného väzňa. Hrdo sa hlásim k tomu, že som nebol nič viac ako „obyčajný“ väzeň - teda nič viac ako číslo 119 104. Väčšinu času som robil na zemných prácach a ako robotník na stavbe trate. Zatiaľ čo niekoľkým mojím kolegom sa pošťastilo v ako-tak vykurovaných, improvizovaných ošetrovniach zakladať spoluväzňom obvazy z papierového odpadu, ja som napríklad raz celkom sám prerazil tunel popod ulicu (na vodovodné potrubie). Aj to bolo pre mňa dôležité - ako uznanie za tento svoj „výkon“ som totiž tesne pred Vianocami 1944 dostal dva takzvané prémiové poukazy. Tieto poukazy vydávala stavebná firma, ktorej nás tábor doslova predával (firma musela správe tábora za každý deň a väzňa platiť určitú sumu). Jeden prémiový poukaz stál firmu päťdesiat fenigov a v tábore ho vymieňali, pravdaže, až po niekoľkých týždňoch, za šesť cigariet. Teraz som bol majiteľom protihodnoty v podobe dvanástich cigariet! Dvanásť cigariet však znamenalo dvanásť polievok a dvanásť polievok takmer dva týždne skutočnú záchranu života pred smrťou hladom. Vyfajčiť cigarety si mohol dovoliť jedine kápo, ktorý mal istých niekoľko prémiových poukazov týždenne, alebo väzeň, ktorý viedol dielňu či obchod v tábore a určité protislužby mu honorovali cigaretami. Všetci ostatní, obyčajní väzni, cigarety, ktoré získali na prémiové poukazy,

teda za životunebezpečnú nadprácu, zamieňali za potraviny - okrem prípadov, keď už nechceli ďalej žiť, keď usúdili, že ich situácia je beznádejná a rozhodli sa „užiť si“ ešte posledné dni, čo im ostávajú: len čo niektorý spoluväzeň začal sám fajčiť svojich pár cigariet, vedeli sme, čo to znamená. Stratil vieru, že to ďalej vydrží - a skutočne to ani nevydržal.

Toľko na zdôvodnenie a vysvetlenie podtitulu knihy. Teraz si však položme ďalšiu otázku, aký význam má vlastne takáto správa. Ved faktografických správ o koncentračných táboroch vyšlo už ozaj dosť. V tejto knihe však budeme uvádzať fakty len potiaľ, pokiaľ je skutočná udalosť zdrojom ľudského zážitku; môj psychologický zámer sa sústreďuje na zážitok ako taký. Sledujem dvojaký cieľ, podľa toho, či čitateľ pozná koncentračný tábor z vlastnej skúsenosti, alebo nie. Prvej skupine čitateľov sa pokúsím súčasne dostupnými vedeckými metódami objasniť to, čo oni sami v skutočnosti prežili; a pokiaľ ide o druhú skupinu, vynosnažím sa, aby pochopila to, čo prvá skupina prežila. Mojm cieľom je teda predovšetkým to, aby sa aj pre mimostojacich stal pochopiteľným zážitok tých druhých, aby porozumeli, prečo väzeň prežíval niektoré skutočnosti práve takýmto spôsobom, a napokon, aby našli pochopenie pre mizivé percento bývalých väzňov, ktorí tábor prežili, pre ich špecifický prístup k životu, ktorý je z psychologického hľadiska čímsi celkom novým. Pretože to vôbec nie je také jednoduché. Ustavične počúvame od týchto ľudí jedno: „Neradi ho-

voríme o svojich zážitkoch: tomu, kto sám bol v tábore, nemusíme nič vysvetľovať; a kto tam nebol, ten nikdy nepochopí, ako to vyzeralo v našom vnútri - a ako to vyzerá ešte aj teraz."

V metodickkej oblasti podobný psychologický pokus naráža na určité ťažkosti. Psychológia vyžaduje vedecký odstup. Má však potrebný odstup ten, kto na vlastnej koži skúsil život v tábore? A mohol ho mať dokonca vtedy, keď to prežíval, teda v čase, z ktorého pochádzajú jeho pozorovania? Mimostojaci tento odstup mal, lenže jeho odstup bol priveľký, stál až príliš mimo prúdu zážitkov, aby jeho výpovede mohli mať platnosť. No ten, kto bol „uprostred toho", má síce možno primálny odstup, aby mohol vyniesť celkom objektívny súd - ale z vlastnej skúsenosti vie, ako to bolo. Prirodzene, je možné, ba dokonca pravdepodobné, že jeho uhol pohľadu je skreslený. Bez toho to nejde. Dôležité však je podľa možnosti vynechať z opisu osobné momenty, no keď treba, nájsť odvahu a opísať zážitok aj zo subjektívneho hľadiska. Hlavné nebezpečenstvo pri takomto psychologickom výskume totiž nespočíva v tom, že by mohol byť príliš osobný, ale jedine v tom, že by skĺzol do tendenčnosti. Preto ponechávam iným, aby v záujme vykryštalizovania objektívnych teórií moju prácu vydestilovali ešte raz, až do odosobnenia.

Psychologické teórie, ktoré by z tohto vzišli, by mohli byť príspevkom k psychológii resp. psychopatológii väzenia, ktorá existuje už desaťročia. Prvé príspevky, ako vieme, dodala už prvá svetová vojna. To ona nás po prvý raz

oboznámila s diagnózou „choroby ostnatého drôtu“ (barbed wire disease), s chorobnou duševnou reakciou, ktorá sa prejavuje vo vojnových zajateckých táboroch. Druhá svetová vojna obohatila „psychopatológiu nás“ - ak smiem použiť v takejto obmene známy výraz a titul knihy Le Bona - po prvé tým, že nám nadelila takzvanú „vojnu nervov“, a po druhé práve materiálmi, zhrňujúcimi zážitky z koncentračných táborov.

Tu by som rád poznamenal, že som túto knihu pôvodne nechcel vydať pod vlastným menom, chcel som uviesť len svoje väzenské číslo. Protiví sa mi totiž exhibicionisticky obnažovať, čo som prežil. Kniha bola už pripravená do tlače, keď som sa dal presvedčiť, že anonymné vydanie by prácu znehodnotilo, zatiaľ čo odvaha priznať sa k nej by jej hodnotu zvýšila. V záujme veci som sa potom vzdal aj dodatočných škrtovej a našiel som v sebe odvahu k priznaniu, premohol som ostych pred exhibicionizmom - skrátka, premohol som sám seba.

Prvá fáza:

NÁSTUP DO TÁBORA

Pri pokuse základne usporiadať a zhruba rozčleniť všetok materiál, pozostávajúci z vlastných i cudzích pozorovaní, súhrn skúseností a zážitkov z koncentračných táborov, zistíme, že duševné reakcie väzňa na život v tábore možno rozdeliť do troch fáz: fáza nástupu do tábora, fáza vlastného života v tábore a fáza po prepustení resp. oslobodení z koncentračného tábora.

Železničná stanica Osvienčim

Prvú fázu by sme mohli charakterizovať ako nástupový šok. Pritom si treba uvedomiť, že psychologický nástupový šok môžu vyvolať formálne okolnosti pri nástupe do tábora. Ako to bolo napríklad s nami, s transportom, s ktorým som prišiel do Osvienčimu ja? Predstavte si, že transport s 1 500 osobami je na ceste už niekoľko dní a nocí - v každom vagóne leží 80 ľudí, každý na svojej batožine (jediné, čo im ostalo), ruksaky, tašky sú navŕšené skoro celkom po horný okraj okna, a jedine cez túto úzku škáru je výhľad na ranné brieždenie. Všetci si mysleli, že transport ide do nejakej zbrojovky, kde nás pridelia na nútenú prácu. Vlak spomaľuje, nie je

celkom jasné, či sme ešte v Sliezsku, alebo už v Polsku. Hvizd rušňa znie zlovestne, akoby stroj zosobňoval masu ľudí, ktorých odváža do strašného nešťastia a oni akoby prenikavo kričali o pomoc v úzkosti zlej predtuchy. Vlak medzitým začne brzdiť, zrejme nasleduje nejaká väčšia stanica. Zrazu sa z prestrašenej, napäto čakajúcej masy vozňom rozfahne výkrik: „Aha, tabula - Osvienčim!“ V tej chvíli asi každý pocítil, ako mu zamrelo srdce. Osvienčim bol pojem, neurčitá, no tým hrôzostrašnejšia predstava o plynových komorách, kremačných peciach a masovom vraždení! Vlak sa pomaly šinie ďalej, akosi váhavo, akoby tragický ľudský náklad, ktorý vieže, len postupne a šetrne chcel postaviť zoči-voči skutočnosti: „Osvienčim!“ Postupne vidno viac: už sa rozvidnelo a napravo i naľavo od trate sa vynárajú kontúry koncentračného tábora obludných rozmerov. Kilometre a kilometre viacnásobných plotov z ostnatého drôtu, strážne veže, reflektory a dlhé kolóny otrhaných ľudských postáv v sivých handrách v sivom briedení, ktoré sa pomaly, unavené vlečú po pustých táborových cestách rovných ako šnúra - nik nevie kam. Sem-tam počuť veliteľskú písťalku - nik nevie, prečo pískajú. Poniektorým z nás sa už odráža úľak v tvári. Mne sa napríklad marí, že vidím zo pár šibeníc a na nich obesencov. Zimomriavky mi bežali po chrbte, ale nemohlo to byť inak: zo sekundy na sekundu, z kroka na krok sme sa všetci nevyhnutne približovali k najstrašnejšej hrôze. Konečne sme vošli do stanice. Ešte sa nič nehýbe. Vtom sa rozľahnú povely, špeciálny

škrípavý, surový rev, ktorý budeme odteraz počúvať vždy znova a znova vo všetkých táboroch, znie ako posledný výkrik umučeného, a predsa inak: zastrene, zachrľpnuť, akoby sa dral z hrdla človeka, ktorý znova a znova musí takto kričať, ktorého znova a znova mučia...

Vtom sa prudko otvoria dvere a do vozňa vtrhne svorka chlapov v bežnej páskovanej väzenskej rovnošate, hlavy majú vyholené, ale vyzerajú vyslovene dobre živení; hovoria všetkými možnými európskymi jazykmi, no všetci sú neprimerane žoviálni, až to v tejto chvíli a situácii pôsobí akosi groteskne. Vďaka môjmu základnému optimizmu, ktorý sa ma odteraz zmocňuje práve v najťažších situáciách, chytám sa ako topiaci slamky práve tohto faktu: ved títo Iudia nevyzerajú zle, majú navidomoči dobrú náladu a dokonca sa aj smejú; ktovie, či napokon aj ja nebudem mať to šťastie a neocitnem sa v podobne priaznivom postavení týchto väzňov? Psychiatria pozná symptómy takzvaného preludu omilostenia: Na smrť odsúdený si začne v poslednej chvíli, tesne pred popravou namýšľať, že ho práve teraz, v tejto poslednej chvíli omilostia. Aj my sme sa tak kľčovito chytali nádejí a do poslednej chvíle sme verili, že to nebude, že to jednoducho nemôže byť až také hrozné. Len sa pozrite na týchto väzňov, aké majú okrúhle, ružové líca! Ešte sme nevedeli, že ide o „elitu“, o skupinu vybraných väzňov, ktorí sa zakaždým dohrnuli na osvienčimskú stanicu ku každému transportu s tisícmi ľuďmi - po celé roky, denne. Prezvali ich batožinu so všetkým, čo v nej bolo, aj s

ukrytými cennosťami, so vzácnymi predmetmi a šperkami, ktoré si väzni chceli prepašovať. Osvienčim bol v tom čase, na sklonku vojny v Európe, nesporne špecifickým centrom. To bohatstvo zlata, striebra, platiny a briliantov, čo sa tu nachádzalo nielen v obrovských skladoch, ale aj u esesákov, a medzi „elitou“, ktorá nás vítala na stanici, určite nemalo obdoby. Tesne predtým, ako nás deportovali do menších táborov, držali nás, 1 100 väzňov, v jednom baraku (odhadujem, že bol určený nanajvýš pre 200 osôb), kde sme sa premrznutí a vyhladovaní krčili na holej zemi, sem-tam posedávali, ale aj stáli, lebo nie všetci si mali kde sadnúť, nieto ešte ľahnúť, a za celé štyri dni sme iba raz dostali kúsok chleba (asi 150 gramov), - a práve tu som napríklad raz vypočul, ako sa blokový veliteľ baraku jednal s nejakým väzňom z elitnej skupiny o platinovú kravatovú ihlicu s briliantmi, a aj sa dojednali. Väčšina vecí sa, pravdaže, obrátila napokon na alkohol. Nevieť už, koľko tisíc mariek mohlo vtedy stáť dostatočné množstvo alkoholu na jeden veselý večer. Viem iba jedno: títo dlhoroční väzni potrebovali alkohol. Ved kto by komu zazlieval, že sa v takejto vnútornej i vonkajšej situácii chce otupiť? Nehovoriac o skupine väzňov, ktorí pracovali v plynových komorách a v krematóriu, a presne vedeli, že ich jedného dňa vystrieda ďalší turnus a oni sami nastúpia na cestu svojich obetí, s ktorými museli z donútenia zaobchádzať ako katovi paholci; tejto skupine vydávali alkohol prakticky v neobmedzenom množstve dokonca esesáci.

Prvá selekcia

Viac-menej všetci z nášho transportu sme sa teda oddávali preludu omilostenia, podľa ktorého sa ešte všetko mohlo dobre skončiť. Lebo zmysel toho, čo sa teraz odohrávalo, sme ešte nemohli pochopiť, ten nám bol jasný až večer. Dostali sme rozkaz, že všetku batožinu máme nechať vo vagóne, vystúpiť a zoradiť sa do jednej mužskej a jednej ženskej kolóny, ktoré mali potom defilovať popred vyššieho veliteľa SS. Napodiv som si dodal odvahu a predsa som si vzal svoj chlebník, horko-ťažko som ho schoval pod kabát. Vidím, ako sa moja kolóna, muž za mužom, blíži k dôstojníkovi SS. Uvažujem: ak zbadá ťažký chlebník, ktorý ma ťahá nabok, prinajmenšom mi vylepí také zaucho, že odletím do blata; to som poznal už odinokiaľ... Čím bližšie som bol teda k tomu esesákovi, tým väčší som sa inštinktívne vypínal, len aby nespozoroval, že schovávam niečo pod kabátom. A už stojí predou mnou: vysoký, štíhly fešák v bezchybnej a čistučkovej uniforme - elegantný, pestovaný muž, povznesený nad nás úbožiacov, nevyspatých a určite strašne strhaných. Stojí tu nonšalantne, pravý lakeť si podopiera ľavou dlaňou a ukazovákom zdvihnutej pravej ruky nenápadne kývne raz doľava, raz doprava, no omnoho častejšie doľava... Nik z nás netušil, čo má znamenať ten nenápadný pohyb ľudského ukazováka - raz doľava, raz doprava, no omnoho častejšie doľava. Už som na rade. Krátko predtým mi niekto pošepol, že doprava („z po-

hladu diváka") znamená do práce, doľava do tábora pre práceneschopných alebo chorých. Nejako už len bude, povedal som si vtedy po prvý raz a potom ešte nespočetnekrát. Chlebník ma ťahá na ľavú stranu, ale nasilu sa vystieram. Esesák si ma skúmavo premeriava, zdá sa, že váha či pochybuje, potom mi položí obe ruky na plecia, snažím sa držať „po vojensky“, stojím v pozore a vzpriamený. Zrazu ma pomaly otočí smerom doprava - a ja ozlomkrky bežím doprava.

Večer sme už vedeli, čo znamenala tá hra s ukazovák: bola to prvá selekcia! Prvé rozhodnutie o bytí či nebytí; pre prevažnú väčšinu nášho transportu, asi pre deväťdesiat percent, to bol rozsudok smrti. Vykonali ho v najbližších hodinách. Koho poslali naľavo (z nášho pohľadu), pochodoval od staničnej rampy rovno k jednej z budov krematória, kde si mohol prečítať vo viacerých európskych jazykoch nápis „Kúpeľ“ - viem to od ľudí, ktorí tam robili. Potom všetkým účastníkom transportu, ktorých nasmerovali doľava, strčili do ruky kus mydla. Čo sa odohrávalo ďalej, o tom pomlčím, pretože to už bolo opísané v autentickjších správach. Menšina z nás, čo ostala z transportu, sa to dozvedela ešte v ten istý večer. Spýtal som sa spoluväzňov, ktorí boli v tábore už dávnejšie, kde asi môže byť môj kolega a priateľ P. „Poslali ho na druhú stranu?“ „Áno,“ odvetil som. „Tak ho vidíš tamto,“ znela odpoveď. Kde? Ruka ukazuje na komín pár sto metrov od nás, z ktorého šľahajú zlovestné jazyky mnohometrového plameňa k šíremu, šedivému poľské-

mu nebu a vytvárajú chmúrne mračno dymu. Čo je tam? „Tam letí tvoj priateľ do neba,“ dostal som drsnú odpoveď. Ešte stále nechápem; no čoskoro začínam chápať - len čo ma „zasvätia“.

Ale to už predbieham udalosti. Z psychologického pohľadu sme od toho včasného rána pred stanicou až po prvý nocľah v tábore mali ešte pred sebou dlhú, predlhú cestu. Od stanice hnali našu kolónu poklusom pod namierenými puškami esesáckych stráží po alejach vytvorených z ostnatého drôtu, ktorý bol pod vysokým elektrickým napätím, eskortovali nás cez tábor do dezinfekčného kúpeľa - pre nás vyvolených, čo sme prešli prvou selekciou, to bol aspoň ozajstný kúpeľ. Náš prelud omilostenia natrafil znova na živnú pôdu: ved tí esesáci sa správali vyslovene milo! No veľmi rýchlo sme zistili, že boli k nám milí len dovtedy, kým videli, že máme na zápästiach hodinky. Dobromyseľne nás prehovárali, aby sme ich „odovzdali“, ved beztak budeme musieť odovzdať všetko, čo ešte máme pri sebe. A tak si každý z nás pomyslel, stratili sme aj viac, a keď si tento relatívne príjemný človek tie hodinky vezme pre seba - prečo nie? Možno raz budeme mať z toho aj nejakú výhodu.

Dezinfekcia

Teraz čakáme v baraku na „dezinfekciu“. Príkvitnú esesáci s dekami, do ktorých sa musia nahádzať

všetky konzervy, všetky hodinky a všetky šperky. Na veľké pobavenie pomocníkov, „starých“ väzňov, sa medzi nami ešte nájdu naivní ľudia, ktorí sa odvážia spýtať, či by si smeli nechať aspoň snubný prsteň, medailón alebo malý talizman, skrátka nejakú pamiatku. Nik ešte akosi nemôže celkom uveriť, že človeku vezmú doslova všetko. A tak sa pokúsim získať si dôveru jedného starého väzňa. Prikradnem sa k nemu, ukážem na zvitok papierov vo vnútornom vrecku kabáta a vravím: „Počúvaj, chcem ti niečo povedať! Mám tu pri sebe rukopis vedeckej knihy - viem, čo povieš, viem, že maximum, čo môže človek žiadať od osudu, je vyviaznuť živý, zachrániť si holý život. Ale nemôžem si pomôcť, ja som až taký trúfalý, že chcem viac. Nechcem o tento rukopis prísť, chcem si ho nejako zachrániť - je to moje životné dielo; chápeš ma?" Aj začína chápať, vidím, že sa mu celá tvár rozžiari od úsmevu, najprv sa zaškerí skôr súcitne, no potom čoraz pobavenejšie, ironicky a posmešne, až napokon s krivou grimasou zreve na mňa a zareaguje slovom, ktoré som odtedy počúval v jednom kuse, ako slovo slov rečového bohatstva koncentračníkov. Zrúkol: „Doriti!!!“ Teraz som vedel, na čom som. Urobil som čiaru za celým svojím doterajším životom. Tým vyvrcholila celá prvá fáza nástupových psychologických reakcií.

V hlúčiku vyľakaných a bledých, bezradne debatujúcich druhov z transportu vypukne zrazu trma-vrma. Zase tie chrapľavé, ukričané rozkazy. Postrkom a behom nás všetkých nahnali do predsiene pred kúpeľom. Stáli sme v

hale, uprostred ktorej čakal esesák, kým sa celá naša skupina zhromaždila v plnom počte. Potom spustil: „Dávam vám dve minúty. Dívam sa na hodinky. Za tie dve minúty musíte byť kompletne vyzlečení; zhodíte zo seba všetko, nesmiete si vziať nič, len topánky, opasok alebo traky, okuliare, no a nanajvýš brušný pás na prietrž. A teraz to stopnem, dve minúty - štart!" Neuveriteľnou rýchlosťou strhávajú ľudia všetko, čo majú na sebe; čím viac sa približuje koniec vymeraného času, tým bezradnejšie šklbú zo seba kusy šatstva a bielizne, šnúrky, prac-ky... A už plieskajú biče po holých telách. Potom nás ženú do ďalšej miestnosti. Tam nás oholia; nielen hlavu, na celom tele neostane ani vláska... Naženú nás do sprchovacej miestnosti. Zoradíme sa. Skoro nespoznávame jeden druhého. No podaktorí s radosťou a prešťastní zisťujú, že zo spŕch naozaj - kvapká voda...

Čo človeku ostáva: holá existencia

Ešte kým čakáme na sprchu, uvedomíme si v plnej miere svoju nahotu, že teraz skutočne nemáme nič viac ako holé telo (bez jediného vláska), že jediné, čo vlastnime, je doslova naša *holá existencia*. Ostalo nám ešte niečo, čo by nás hmatateľne spájalo s predošlým životom? Mne ostali napríklad okuliare a opasok; ten som, pravdaže, neskôr musel zameniť za kúsok chleba. Kto mal brušný pás, ten zažil večer ešte malé špeciálne

vzrušenie. Veliteľ bloku nás vo svojom prejave hneď na úvod „na čestné slovo“ ubezpečil, že toho, kto by mal v brušnom páse zašité „doláre alebo vzácny kov“, osobne a vlastnoručne obesí na „tento“ trám (aj naň ukázal); pyšne vyhlásil, že ako veliteľ bloku má na to podľa táborového poriadku právo.

S topánkami, ktoré sme si v zásade smeli ponechať, to tiež nebolo až také jednoznačné. Ak mal niekto slušnejšiu obuv, napokon mu ju predsa vzali a vyfasoval čosi, čo bolo ťažko aj nazvať obuvou. Kto poslúchol zdanlivo dobromyseľnú radu starých koncentračníkov, ktorých v predsieni všetci zahrnuli otázkami, a odstrihol si zo svojich kvalitných, vysokých šnurovacích kanadiiek s hrubou trakrovou podrážkou sáry a aby zamaskoval svoju „sabotáž“, odstrihnuté miesto ešte natrel mydlom, tomu veru nebolo do smiechu. Esesáci akoby boli len na to čakali, museli sme nastúpiť na kontrolu obuvi. Na koho padlo pri kontrole podozrenie, že si odstrihol sáry, toho odkomandovali do malej bočnej miestnosti. A o chvíľu sa znova rozľahol pleskot biča a rev mučených ľudí.

Prvé reakcie

A tak sa jedna za druhou rozplynuli ilúzie, ak by si ich poniektorí z nás boli ešte náhodou robili. Miesto toho sa však vo väčšine z nás zrodilo čosi neočakávané: šibeničný humor! Vieme, že už nemôžeme stratiť nič

okrem smiešne holého života. Hneď spod sprchy pokrjukujeme na seba viac-menej žartovné, alebo sa aspoň žartovne tváriace poznámky, a křčovito si uľahujeme hlavne sami zo seba, no zároveň aj jeden z druhého. Pretože, znova opakujem: zo spřch naozaj tečie voda!...

Okrem šibeničného humoru sa nás postupne zmocňuje aj ďalší pocit, pocit zvedavosti. Osobne poznám tento vnútorný stav z inej oblasti, ako základnú reakciu na mimoriadne životné okolnosti. Kedykoľvek som bol v nebezpečenstve života, teda už aj predtým, napríklad pri pádoch na horolezeckých túrach, ktoré sa šťastne skončili, v kritických sekundách (alebo to možno boli len zlomky sekúnd) mojou hlavnou reakciou na konkrétnu vonkajšiu udalosť bola vždy zvedavosť - zvedavosť, či vyviaznem živý, alebo nie, s prebitou lebku alebo s inými zlomeninami, atd. Aj v Osvienčime ovládal ľudskú myseľ pocit takmer chladnej zvedavosti, objektivizujúcej svet a zároveň pomáhajúcej ľuďom nadobudnúť odstup od udalostí. Každý zaujal vyčkávací postoj, ku ktorému sa duch uchýľuje v takýchto chvíľach a hľadá v ňom záchranu. Boli sme zvedaví, čo všetko sa bude diať ďalej a aké budú následky. Napríklad aké následky bude mať to, že nás celkom nahých, ešte mokrých od sprchy, nechajú stáť vonku na zime, hoci sa jeseň chýli ku koncu. A v najbližších dňoch vystriedalo zvedavosť počudovanie nad tým, že sme nedostali ani len nádchu.

Okrem takýchto prekvapení zažije však nováčik v tábore ešte mnohé ďalšie. Prvé, čo sa naučí lekár, je: učeb-

nice klamú! Všeobecne sa tvrdí, že bez spánku človek nevydrží viac než toľko a toľko hodín. To nie je pravda! Sám som si vždy namýšľal, že to alebo ono sa nesmie robiť, alebo neslobodno pripustiť, aby sa to robilo; človek nemôže spať, „ak nie je...“, nemôže žiť „bez...“. V Osvienčime som prvú noc spal na poschodovej „posteli“, každá taká posteľ mala tri poschodia a na každom poschodí (s rozmermi asi dva krát dva a pol metra) ležalo na holej doske po deväť osôb; na zakrytie malo každé poschodie, čiže deväť ľudí, spolu dve deky. Prirodzene, mohli sme ležať len na boku, natlačení na seba, no aj to malo svoje výhody, pretože vonku bola zima a v baraku sa nekúrilo. Topánky sme si do týchto takzvaných „boxov“ nesmeli brať hore, nanajvýš ak si ich niekto sem-tam ilegálne prepašoval a použil namiesto vankúša, aj keď boli zablatené. Inak nám neostávalo nič iné, len si podložiť pod hlavu vlastnú ruku, bolestivo vyvrátenú dohora. No spánok zastrie vedomie a zmierni aj túto bolestnú polohu. Z ďalších podobných prekvapení spomeňme napríklad, že celý čas v tábore vydržíte bez čistenia zubov a napriek určite povážlivému nedostatku vitamínov v strave máte lepšie dasná ako kedykoľvek predtým (aj keď ste sa najzdravšie stravovali). Alebo pol roka nosíte tú istú košeľu, až kým ani pri najlepšej vôli už nepoznať, že to voľakedy bola košeľa; alebo, keď zamrzne vodovod v umyvárni a celé dni sa vôbec nemôžete umyť, a hoci máte doráňané a špinavé ruky, ani jedna rana vám nezahnisá (pravdaže, len dovtedy, kým sa nezahryzne do nej

ostrý mráz). Alebo hoci vás predtým zobudil aj najmenší šuchot vo vedľajšej izbe a potom ste už nemohli zaspáť, tu ležíte priam nalepený na svojho väzenského druha, ktorý vám zo vzdialenosti pár centimetrov nahlas chrápe rovno do ucha, a predsa, len čo si ľahnete, upadnete do hlbokého spánku. Až tu som si v plnej miere uvedomil, aký pravdivý je Dostojevského výrok, že človek je bytosť, ktorá si na všetko zvykne. Nás by sa mohli opýtať, my by sme vedeli povedať, či a nakoľko je pravda, že si človek môže na všetko zvyknúť; áno, povedali by sme - no nech sa nás nepýtajú, ako...

Íst „na drôt?”

Ale náš psychologický výskum ešte prebieha, a ešte nám nebolo celkom jasné, čo sa to deje okolo nás a s nami. Ešte sme sa totiž nachádzali v prvej fáze duševnej reakcie. V tej bezvýchodiskovej situácii, keď každý deň, každú hodinu a minútu cíhalo na nás smrteľné nebezpečenstvo a nad inými - nad väčšinou z nás - visela smrť, v tej situácii bolo vlastne samozrejmé, že takmer každý, aj keď len celkom nakrátko, uvažoval o samovražde. Vzhľadom na svoj zásadný postoj k životu, ktorý objasním ešte na inom mieste, som sa v prvý osvienčimský večer, tesne predtým, ako som zaspal, svätosväte zapovedal, že ja „na drôt” nepôjdem. Tento bežný táborový výraz označuje bežnú táborovú metódu samovraždy: dotknúť sa ostnaté-

ho drôtu, nabitého vysokým napätím. Nejsť na drôt, toto negatívne rozhodnutie, nepadlo človeku v Osvienčime až tak ťažko, ved pokus o samovraždu bol tam napokon úplne zbytočný; priemerný väzeň v koncentračnom tábore predsa podlá počtu pravdepodobnosti alebo štatistického výpočtu „životných šancí" nemohol počítať s tým, že bude patriť k minimálnemu percentu tých, čo prežijú aj všetky ďalšie najrozmanitejšie selekcie, ktoré má ešte pred sebou. V Osvienčime väzeň, ktorý je ešte v šokovom štádiu, vonkoncom nemá strach zo smrti. Plynová komora ho už od samého začiatku, od prvých dní prestane desiť, ved v jeho očiach je to napokon čosi, čo mu ušetrí samovraždu.

Ja osobne som podľa opakovaných výpovedí nezaujatých spoluväzňov nepatrilo asi k tým, ktorých nástupový šok úplne zdeptal, a tuším mali aj pravdu; no napriek tomu som sa musel len usmiať, a to celkom úprimne, keď sa predobedom po prvej osvienčimskej noci odohralo toto: Napriek „blokovému zákazu", počas ktorého bez výslovného rozkazu nik nesmel opustiť svoj barak, preklzol do nášho baraku kolega, ktorý sa už týždne pred nami dostal do Osvienčimu. Chcel nás upokojiť, všeličo nám vysvetliť a utešiť nás. Medzitým už tak vychudol, že sme ho najprv ledva spoznali, no s viacmenej strojenou veselosťou a nezaujatosťou nám napochytre chcel dať nejaké tipy: „Nič sa nebojte! Nemajte strach pred selekciami! Doktor M. (hlavný lekár SS v tábore) je lekárom naklonený." (Nebola to pravda. Ne-

chcem tu však rozvádzať, do akej miery to bola lož a ako diabolsky sa tento „lekár“ vedel pretvarovať. Viem iba jedno: istý blokový lekár, asi šesťdesiatročný muž, mi rozprával, ako prosil doktora M., aby mu syna, ktorý mal ísť do plynovej komory, preradil k nemu - Dr. M. to však chladne a striktne odmietol.) „Len o jedno vás prosím a radím vám to, hoďte sa, podlá možnosti denne, čímkoľvek, hoci aj črepinou skla, alebo dajte aj posledný kúsok chleba za to, aby vás niekto oholil. Budete tak vyzeráť mladšie, aj líca budete mať ružovšie, keď si ich budete driapať. Len nie ochorieť, len nie vyzeráť choro! Ak chcete ostať nažive, na to je len jediný spôsob: budiť dojem, že ste práceschopní. Nedajbože, aby ste začali krívať pre nejaké malé, banálne poranenie, alebo, že vás otlačí topánka. Keď si esesáci všimnú takéhoto človeka, kývnu prstom, a na druhý deň zaručene ide do plynu. Viete už, čo znamená u nás musulman? Musulman je úbožiak, zničený, vycivený človek neduživého výzoru, ktorý už nevládze telesne ťažko pracovať. Skôr či neskôr, ale zväčša skôr, putuje každý musulman do plynu! Preto ešte raz: hoďte sa a stojte, aj kráčajte vždy vzpriamení. Potom nemusíte mať strach pred plynom. Ako vás tak vidím, síce ste v tábore ešte len dvadsaťštyri hodín, no aj tak, z vás sa nik nemusí báť plynu, iba ak jeden - ty," a ukázal na mňa. „Nehneváš sa za to na mňa, však? Hovorím vám to otvorene: nanajvýš tento," a zase ukázal na mňa, „pre najbližšiu selekciu prichádza spomedzi všetkých vás do úvahy nanajvýš tento. Takže sa neznervóz-

ňujte!" Prisahám, že som sa vtedy usmieval; a som presvedčený, že každý iný na mojom mieste a v tento deň by sa bol zachoval tak isto.

Gotthold Ephraim Lessing raz povedal: „Kto pri istých veciach nestratí rozum, ten nemá čo stratiť.“ V abnormálnej situácii je totiž abnormálna reakcia práve to normálne. Napríklad aj ako psychiatri očakávame, že čím je človek normálnejší, tým abnormálnejšie bude reagovať na fakt, že sa dostal do abnormálnej situácie, že sa, povedzme, ocitol v blázinci. Aj reakcia väzňa na to, že sa ocitol v koncentračnom tábore, vyvoláva abnormálny duševný stav, sama osebe je to však normálna, a ako sa ukazuje, z hľadiska danej situácie aj typická reakcia mysle.

Druhá fáza:

ŽIVOT V TÁBORE

Apatia

Spôsob reagovania, ako sme ho načrtli, sa po niekoľkých dňoch začína meniť. Po prvom šokovom štádiu sa väzeň pretacká do druhého štádia, štádia relatívnej apatie. Postupne dochádza k vnútornému odumieraniu. Popri už spomínaných rôznych afektových reakciách v prvom období pobytu v tábore zažíva nový väzeň tým najtrýznivejším spôsobom aj mnohé iné ťažké duševné stavy, no čoskoro to všetko začína vo svojom vnútri tvrdo potláčať. V prvom rade nekonečne trpí túžbou po svojich blízkych. Túto túžbu môže natoľko páľčivo prežívať, že napokon chce už len jedno: zomrieť. Ďalej je tu hnus. Zhnusenie zo všetkého nechutného, odporného, čo väzňa obklopuje už len z vonkajšej stránky. Ako väčšinu spoluväzňov, aj jeho „obliekli“ do handier. Aj strašiak do maku vyzerá elegantnejšie. V tábore medzi barakmi je samé blato a čím intenzívnejšie sa pracuje na jeho odstraňovaní, čím dôkladnejšie sa „planíruje“, tým väčší s ním človek prichádza do styku. Práve novým väzňom radi pridelujú určité rajóny, napríklad čistenie latrín, vynášanie výkalov atd. Keď pri vynášaní výkalov na hrboľaté polia vystrekne niekomu do tváre močovka - čo sa stáva často - a väzeň čo len mykne hlavou, prípadne sa

pokúsi utrieť si to, určite ho za to stihne aspoň jeden úder palicou od kápa, ktorého rozčuľujú akékoľvek prejavy „precitlivenosti“ jeho pracovných síl. Odumieranie normálnych citových reakcií postupuje. Zo začiatku, keď väzňa nakomandujú na apel, aby sa pozeral na skupinu väzňov, ktorých tam za trest prehávajú, odvracia zrak. Vtedy ešte neznesie pohľad na sadisticky týraných ľudí, pohľad na väzňov, ktorí sa celé hodiny musia hádzať do blata a vstávať, pričom požadované tempo dosahujú pomocou bitky. Po niekoľkých dňoch či týždňoch sa situácia zmení: zavčas rána, ešte za tmy, stojí väzeň poslušne nastúpený vo svojej pracovnej čate na jednej z táborových ciest, pripravený na odchod; vtom začuje veľký krik, pozrie smerom, odkiaľ prichádza, a potom sa stáva svedkom, ako jedného spoluväzňa znovu a znovu zrážajú na zem, zdvíhajú a znova zrážajú - prečo? Preto, že má horúčku, no dostal ju v noci, a preto si ju nemohol dať načas skontrolovať v ambulancii, kde by ho vypísali ako chorého. Teraz znáša trest za to, že sa márne pokúsil dať sa vypísať ráno, aby nemusel ísť na robotu von. Pozorujúci väzeň, ktorý sa nachádza v druhom štádiu psychických reakcií, už neodvracia zrak. Je otupený, ľahostajný a pokojne znáša ten pohľad. Alebo: večer sa sám postaví do radu v ošetrovni s nádejou, že by si na základe zranení, hladového opuchu, prípadne horúčky, mohol vydobyť dva dni „šetriaceho“ režimu, počas ktorých by nemusel ísť von na ťažkú robotu - a pritom pokojne sleduje, ako tam dovlečú dvanásťročného chlapca s odmrznutými prs-

tami na nohách. V tábore sa preňho nenašli topánky, a tak napokon musel celé hodiny prestať bosý na zasneženom apelpenci a potom ešte celý deň ťažko pracovať vonku; lekár mu pinzetou odstraňuje očerňené prsty od klbov. Hnus, hrôza, súcit, pobúrenie, to všetko prizerajúci sa v tej chvíli už nie je schopný pociťovať. Pohľad na trpiacich, chorých, umierajúcich, mŕtvych je po niekoľkých týždňoch života v tábore natoľko bežný, že sa už nikoho nemôže dotknúť.

Nejaký čas som ležal v baraku s chorými na škvrnitý týfus, ktorí blúznili vo vysokých horúčkach, mnohí z nich umierali. Práve zase jeden zomrel. Čo sa stane, stáva sa x-tý raz. X-tý raz a bez akejkolvek citovej reakcie. Pozorujem, ako spoluväzni postupne pristupujú k ešte teplej mŕtvole; jeden sa zmocní zvyšku polozhnutých zemiakov od obeda, ďalší zistí, že mŕtvola má o voľačo lepšie dreváky, ako sú jeho vlastné, a tak si ich rýchlo vymení; tretí urobí to isté s blúzou a ďalší sa nakoniec teší, že sa mu podarilo ukoristiť - len si pomyslíte! - kus naozajstného špagátu. Nezúčastnene to všetko pozorujem. Konečne sa vzchopím a požiadam „ošetrovateľa“, aby mŕtveho vyniesli z baraku. Keď sa na to odhodlá, schmatne mŕtvolu za nohy, zhodí ju na úzku chodbičku medzi dvoma radmi priční vľavo a vpravo - na ktorých leží päťdesiat chorých vo vysokých horúčkach - a ťahá ju po nerovnej dlážke k dverám. Tam sú dva schodíky, ktoré vedú von a dnu - po mesiacoch strávených v tábore predstavujú pre nás, chronických neduživcov, obrovský problém; už dáv-

no by sme ich nezdolali bez pomoci rúk; musíme sa zakvačiť do stĺpa a tak sa vydriapať hore, inak by sme nevyťahli vlastné telo dvakrát do výšky dvadsať centimetrov. Teraz sa ich usiluje prekonať muž s mŕtvolou. S námahou sám vystupuje po schodíkoch a ťahá aj mŕtveho hore a potom von - najprv nohy, žatým trup a nakoniec lebka hlasno narážajú o dva schodíky. Vzápätí dotrepú do baraku kotol s polievkou, rýchlo ju rozdelia a všetci náhlivo jedia. Moje miesto je oproti dverám, na druhom konci baraku, pri jedinom okienku, ktoré sa nachádza tesne nad zemou. Premrznutými rukami obopnem horúci ešus. Nedočkavo skúmam obsah a pritom mi náhodou padne pohľad von oknom: meravé oči mŕtveho, ktorého pred chvíľkou vytiahli z baraku, hladia cez okienko dovnútra. Pred dvoma hodinami som sa s ním ešte rozprával. Ďalej chlípem polievku. Keby ma samého z takzvaných profesionálnych dôvodov nešokovala vlastná ľahostajnosť, ani by som si tento zážitok nebol zapamätal: natoľko odľudštené tam všetko bolo.

Čo bolí

Apatia, otupovanie citov, vnútorná ľahostajnosť a flegmatizmus - typické znaky táborového väzňa, vystaveného druhej fáze ochrnovania duševných reakcií - to všetko prispieva k tomu, že väzeň prestáva vnímať aj každodenné bitky, ku ktorým dochádza takmer každú

hodinu. Táto necitlivosť je nanajvýš potrebná ako ochranná vrstva pancieru, ktorou sa chráni duša väzňa. Údery sa naňho sypú z tých najzanedbateľnejších dôvodov - alebo aj celkom bez príčiny. Príklad: Na stavbe, kde pracujem, je čas „obeda“. Postavíme sa do radu, jeden za druhého. Väzeň stojaci za mnou zrejme vyčnieval z radu asi o dĺžku chodidla, čo sa strážcovi, možno preto, že mal zmysel pre optickú symetriu, znepáčilo; hoci to z disciplinárneho hľadiska bolo nepodstatné a zbytočné - ved sme stáli na nerovnej, ešte nevyplanírovanej zemi -, jemu sa to nepozdávalo. Ja som v každom prípade nijako nemohol tušiť, čo sa odohráva v rade za mnou - a najmä v hlave strážcu. Len som odrazu zacítil dva silné údery do hlavy. Až potom som zbadal, že strážca stojí vedľa mňa a použil obušok.

Telesná bolesť, ktorú spôsobujú údery, nie je u nás, dospelých väzňov - mimochodom, rovnako ako u telesne trestaných detí! - to podstatné; ale duševná bolesť, tá znamená: pohoršenie nad nespravodlivosťou, prípadne nezmyselnosťou, a to je vlastne to, čo v takejto chvíli najväčšmi bolí. Preto je pochopiteľné, že úder, ktorý ani nezasiahne cieľ, môže za určitých okolností bolieť dokonca väčšmi: Napríklad raz stojím vonku na koľajniciach v snehovej fujavici; napriek zlému počasiu musíme pokračovať v robote; už len preto, aby som naozaj celkom nezamrzol, usilovne „upchávam“ koľajnice štrkom. Na moment sa zastavím, aby som si vydýchol, a opriem sa o čakan. Nanešťastie presne v tej istej chvíli sa na mňa

obzrie strážca a samozrejme, je presvedčený, že sa „ulievam“. Čo ma však najviac bolí, napriek všetkému, napriek postupujúcemu citovému otupovaniu, nie sú ani nadávky, ani bitka, ktorú by som automaticky očakával, ale to, že strážca toho otrhaného úbožiaka, ktorý len približne pripomína ľudskú bytosť, neuzná za hodného ani len jednej nadávky. Len sa pohotovo zohne, zdvihne zo zeme kameň a hodí ho do mňa. Podobným gestom človek pripomína domácemu zvieratú jeho „pracovnú povinnosť“, zvieratú, ku ktorému nemá absolútne nijaký vzťah, takže ho „ani len“ nepotresce.

Neodmysliteľný povýšenecky výsmech

Najbolestnejší na úderoch je pochopiteľne povýšenecky výsmech, ktorý ich sprevádza. - Raz vlečieme ťažké, dlhé podvaly cez zamrznuté koľajnice. Pád by znamenal mimoriadne ohrozenie nielen pre toho, kto padne, ale aj pre spoluväzňov, ktorí podval ťahajú spolu s ním. Jeden väzeň, môj dávny priateľ, má vrodené vyklíbenie bedrového kíbu. Je rád, že vôbec vládze ako-tak pracovať, pretože pre telesne postihnutých znamená akákoľvek „selekcia“ prakticky istú smrť v plynovej komore. Teraz sa lopotí s mimoriadne ťažkým bremenom cez koľajnice. Niekoľko krokov pred skladiskom sa zatacká; hrozí, že spadne a stiahne za sebou aj ostatných. Mne ešte nenaľožili nijaký podval, a tak automaticky priskočím k nemu,

aby som ho zachytil a pomohol mu. Vtom však už zasviští nad mojím chrbtom obušok a spustí sa divoký rev, ktorý ma okamžite zavrúti naspäť. Len niekoľko minút predtým nám však ten istý dozorca s veľkým posmechom vyčítal, že my, väzni, nemáme v sebe ani štipku súdržnosti.

Inokedy zasa začíname v lese pri dvadsiatich stupňoch pod nulou kľčovať najvrchnejšiu vrstvu na kosť zamrzutej zeme; povedie tadiaľ vodovodné potrubie. V tom čase som bol už telesne veľmi zoslabnutý. Priskočí ku mne červenolíci dozorca; jeho tvár nápadne pripomína prasačiu hlavu. Neujde mojej pozornosti, že má závideniahodné teplé rukavice a kožený kabát s kožušinovým futrom, zatiaľ čo my sme v tej treskúcej zime s holými rukami. Chvíľu na mňa bez slova pozerá. Tuším, že to nedopadne dobre, pretože predou mnou leží presne kontrolovateľné množstvo vykopanej zeminy. Potom spustí: „Ty sviňa! Pozorujem ťa už celý čas! Ved ja ťa naučím, čo je poriadna robota! Aj keby si musel tú zem hrýzť zubami! Zdochneš tu, o to sa postarám! Za dva dni bude po tebe! Ty si v živote ešte krížom slamy nepreložil! To predsa vidno na prvý pohľad. Čím si bol, no čím, ty sviňa? Obchodník? Hm?” Už mi je všetko jedno. Ved jeho vyhrážku, že ma zničí, musím brať vážne. A tak sa pomaly vystriem a rozhodne mu pozriem do očí: „Bol som lekár; špecialista.” „Čože? Tak teda lekár? Ožobračoval si ľudí, há? No to si viem predstaviť.” „Pán dozorca, náhodou som väčšinu svojej práce vykonával zadarmo, v ambulanciách pre chudobných.” Lenže to som povedal už priveľa. Vrhol sa na

mňa, zrazil ma na zem a vrieskal ako zmyslov zbavený - už sa ani nepamätám, čo vlastne. Ale mal som šťastie. Kápo mojej pracovnej skupiny mi bol veľmi zaviazaný. Obľúbil si ma odvtedy, čo som raz, počas nekonečného pochodu na robotu, bol jeho trpezlivým poslucháčom, s jednoznačným profesionálnym pochopením som si vypočul všetky jeho ľúbostné historky a ponosy na manželské konflikty a zapôsobil som naňho charakterologickou diagnózou jeho osobnosti a psychoterapeutickými radami. Odvtedy mi bol vdačný. Svoju vdačnosť neskôr prejavil niekoľkokrát, a stálo to za to. V kolóne, zväčša pozostávajúcej z 280 chlapov, ktorí stáli v päťstupoch, mi rezervoval miesto v prvom rade, tesne vedľa seba. To malo pre mňa obrovský význam. Len si to predstavte: zoradujeme sa zavčas rána, ešte za tmy. Každý sa len tak trasie, aby sa nedostal do niektorého z posledných radov. Ak totiž vznikne potreba dodať ľudí do iného, horšieho, smutne známeho „pracovného komanda“, nastáva obávaná situácia - objaví sa podveliteľ tábora a vyberie si potrebný počet ľudí, väčšinou z posledných radov. Tí potom musia odpochodovať k neznámemu, z akýchsi dôvodov obzvlášť obávanému, nezvyčajnému pracovnému komandu. Občas sa však stane aj to, že podveliteľ - aby prešiel „špekulantom“ cez rozum - siahne práve do prvých radov. Všetko žobronenie, všetky protesty však rýchlo umlčí niekoľko presne namierených kopancov a obeť jeho výberu žienú potom s buchátmi a nadávkami cez celý apelplac.

Dokiaľ trvali moje rozhovory s kápom, nemohlo sa mi nič také pripodiť. Mal som svoje zaručene rezervované čestné miesto vedľa neho. Ale ešte niečo: podobne ako skoro všetci obyvatelia tábora, trpel som v tom čase už na ťažké opuchy od hladu. Nohy som mal natoľko opuchnuté, že som nemohol poriadne ohýbať kolená; topánky som si nechával rozviazané, aby som ich vôbec natiahol na opuchnuté nohy. Onuce alebo ponožky, aj keby som bol nejaké mal, by sa mi do nich už nezmestili. A tak som mal polonahé nohy jednoducho mokré a v topánkach sa mi neustále držal sneh. Čoskoro to malo pravdaže za následok omrzliny a všetko, čo s tým súvisí. Každý krok mi teraz spôsoboval doslova pekelné muky. Okrem toho na zodratých topánkach pri pochodoch cez zasnežené polia namrzla ľad. Podchvíľou sa väzni šmyknú a tí, čo idú za nimi, popadajú na nich. Vtedy sa určitá časť kolóny zasekne a rad sa roztrhne - nie však nadhlo. Pretože okamžite tam priskočí jeden z eskorty, ktorý sa zaháňa na väzňov pažbou a vrieska, aby sa okamžite „pozbierali“. Čím väčšmi vpredu pochoduješ, tým menejkrát sa rad pred tebou roztrhne, tým menej ráz si nútený zastať, aby si potom - napriek hrozným bolestiam v nohách - poklusom kolónu dobiehal. Bože, či som len bol šťastný, že ako čestne vyvolený osobný spovedník a terapeut som mal privilégium pochodovať vedľa samotného pána kápa v prvom rade, čo zaručovalo rovnomerné tempo. Nehovoriac o ďalšej vymoženosti: pokiaľ na pracovisku ešte vôbec dávali cez obed polievku, mohol som počítať s

tým, že keď som prišiel pri výdaji na rad, siahli naberačkou trochu hlbšie a zospodku kotla mi vylovili zopár hráškov.

Tento kápo, bývalý dôstojník, prejavil dokonca aj v spomínanej situácii občiansku odvahu, keď predákovi, ktorý na mňa práve zúril, pošepkal, že ma inak pozná ako „dobrého pracanta“. V tej chvíli to síce nepomohlo - no napriek všetkému sa podarila jedna z mojich životných záchran: na druhý deň ma kápo jednoducho prepašoval do inej pracovnej čaty. Na tejto zdanlivo akiste relatívne nevinnej epizóde som chcel ukázať len toľko, že aj značne otupeného väzňa môže ešte premôcť vlna rozčúlenia, ak aj nie nad nejakou vonkajšou surovosťou, prípadne spôsobenou telesnou bolesťou, ale nad neodmysliteľným povýšeneckým výsmechom, ktorý to všetko sprevádza. Krv mi udrela do hlavy, keď som si musel vypočuť, čo si dovoľuje o mne povedať človek, ktorý nemá ani potuchy o mojom živote. Dodatočne som ho charakterizoval v kruhu spoluväzňov takto: „Ten chlap pôsobil takým ordinárnym a surovým dojmom, že moja staničná sestrička v nemocnici by ho nevpustila ani len do čakárne.“ Musím povedať, že sa mi uľavilo ako malému decku.

Boli aj predáci, ktorí s nami súcitili a robili, čo len bolo v ich silách, aby nám našu situáciu zmiernili aspoň na stavbe. Aj oni nám síce neustále vyčítali, že normálny robotník urobí za kratší čas niekoľkonásobne viac ako my. Boli však prístupní argumentom, keď sa im namiet-

lo, že normálny robotník nežije na tridsiatich dekagramoch (teoreticky; prakticky ešte menšom množstve) chleba a jednom litri vodovej polievky za deň; normálny robotník nežije pod stálym psychickým tlakom ako my, čo nič nevieme o svojich taktiež odvrátených, alebo aj okamžite splynovaných príbuzných; normálny robotník na rozdiel od nás nežije v permanentnom strachu, keď nevie dňa a hodiny, kedy mu hrozí smrť, atď., atď. Pred jedným dobromyseľným predákom som si raz dokonca dovolil poznámku: „Pán majster, ak sa naučíte odo mňa za pár dní robiť mozgové punkcie tak dobre, ako ja tieto poľné práce od vás, potom klobúk dole pred vami!“ Len sa zaškeril.

Apatia, ako hlavný príznak druhej fázy, je nevyhnutný sebaobranný mechanizmus duše. Realita sa zacloní. Všetko úsilie, a tým aj celý citový život, sa sústreďí na jedinú úlohu: udržanie holého života - vlastného aj druhých! A tak každý večer, keď sa spoluväzni vracali po namáhavej robote do tábora, odšadiaľ sa ozývali typické vzdychy: „No, zasa jeden deň za nami!“

Sny väzňov

Je len pochopiteľné, že v tejto duševne núdzovej situácii a pod tlakom nevyhnutnosti sústreďovať sa na bezprostredné udržanie života sa celý duševný život ob-

medzí na akúsi primitívnu úroveň. Kolegovia psychoanalytici spomedzi väzňov často hovorili o „regresii“, úpadku človeka v tábore, keď sa duševný život zníži na primitívnejšiu formu. Túto primitívnosť želaní a celého úsilia možno ilustrovať na typických snoch, ktoré mávajú väzni.

O čom sníva väzeň v tábore najčastejšie? Sníva o chlebe, o tortách, o cigaretách a o dobrom, teplom vaňovom kúpeli. No tieto najprimitívnejšie potreby, ktoré sa v skutočnosti nespĺnia, sa stávajú skutočnosťou v primitívnych túžobných snoch. Čo však tieto sny spôsobia snívajúcemu, keď sa prebudí do reality táborového života a pocíti ten hrozný kontrast medzi ilúziou sna a táborovou skutočnosťou, to je už iná kapitola. Nikdy nezabudnem, keď som sa raz v noci zobudil na to, ako sa spoluväzeň, spiaci vedľa mňa, zrejme pod vplyvom nejakej hroznej mory s ťažkým stonaním nepokojne prehadzoval z boka na bok. Tu by som rád poznamenal, že ja osobne odjakživa mimoriadne spolucítim s ľuďmi, ktorých prenasledujú hrôzostrašné halucinácie alebo ťažké sny. A tak som už-už bol na tom, že tohto úbožiaka, trpiaceho mórrou, zobudím. V tom momente som sa však sám vylákal a stiahol som ruku, ktorou som ho len pred chvíľkou chcel zobudiť. V tej chvíli som si totiž úplne jasne uvedomil, že nijaký zlý sen, ani ten najšialenejší, nemôže byť až taký zlý ako realita, ktorá nás v tábore obklopovala a do ktorej som ho mienil prebudiť...

Hlad

Samozrejme, je pochopiteľné, že najvyšší možný stupeň podvyživenosti, ktorým väzni trpeli, viedol k tomu, že v rámci primitívnej pudovosti, na ktorú ich život v tábore „degraduje“, stojí vyživovací pud na prvom mieste. Len si všimnime, ako sa správa väčšina väzňov, keď sa pri práci, stojac jeden vedľa druhého, odrazu na chvíľu ocitnú bez najostrejšieho dozoru. Okamžite sa rozhovoria o jedle! Ihned jeden osloví najbližšieho spoluväzňa a vypytuje sa na jeho najobľúbenejšie jedlá. Potom si vymieňajú kuchárske recepty, zostavujú jedálny lístok na deň, keď sa raz navzájom pozvú na malú oslavu, teda raz v budúcnosti, ak ich oslobodia a oni sa vrátia domov. A od týchto krásnych, živých predstáv ich nič neodradí až do chvíle, kým náhle nepríde varovanie, zväčša v zašifrovanej forme, napríklad v určitej číselnej kombinácii, ktorá sa nenápadne podáva ďalej a ďalej: prichádza strážca! Sám som mal isté pochybnosti o týchto nekonečných rozhovoroch o jedle, hraničiacich s utkvеныmi predstavami (v tábore sa to nazývalo „žalúdkoonania“). Nie je totiž dobre, ak organizmus, ktorému sa už akotak podarilo nastaviť sa na minimálne prídely potravy či prísunu kalórií, provokujeme takými intenzívnymi a emocionálne mimoriadne silne podfarbenými predstavami maškft a lákavých jedál. To, čo človeku momentálne pripadá ako psychická úľava, sú len ilúzie, ktoré sa z fyziologického hľadiska musia nebezpečne prejaviť.

V poslednom čase pozostávala naša denná dávka z raz denne podávanej vodovej polievky a maličkého kúska chleba; k tomu ešte takzvaný prídavok, denne obmieňaný, skladajúci sa buď z dvoch dekagramov margarínu, alebo jedného plátku nekvalitnej salámy či kúštička syra, jednej lyžice umelého medu či riedkej marmelády atd. Z hľadiska prísunu kalórií to bolo absolútne nepostačujúce, už vôbec nehovoriac o tom, že väzni ťažko telesne pracovali v mraze a v úplne nedostatočnom oblečení.

Chorí, ktorí mali „šetriaci režim“, to znamená tí, ktorí ostávali ležať v barakoch a nemuseli odchádzať z objektu za robotou, boli na tom ešte horšie. Keď sa nám spotrebovali posledné zvyšky tuku v podkožnom tkanive, vyzerali sme odrazu ako kostry, odeté do handier, a potom sme už len pozorovali, ako organizmus požiera sám seba: pohltil vlastné bielkoviny, svalstvo úplne zmizlo. Teraz už telo nemalo nijaké obranné látky. Z osadenstva baraku postupne zomieral jeden väzeň za druhým. Každý si dokázal pomerne presne vypočítať, kto bude nasledovať a kedy príde človek sám na rad. Z mnohých vlastných pozorovaní sme poznali dostatočne veľa príznakov, podľa ktorých sme bezpečne ten termín vypočítali. „Ten to už dlho nevydrží“, alebo „Ten je na rade“, šepkali sme si medzi sebou. Večer, keď sme sa odvíšivali, sme mali možnosť vidieť vlastné nahé telá, a každý si sám pre seba mimovoľne pomyslel to isté: Aha, toto telo tu, moje telo, je v podstate už len zdochlina. Ved naozaj sme už ničím iným neboli, len malým dielom veľkej masy ľudského

mäsa; masy za ostnatým drôtom, ktorú zahnali do niekoľkých podzemných barakov; masy, z ktorej každý deň určité percento odumrelo a začalo sa rozkladať.

Už sme hovorili o predstavách jedla všeobecne, alebo o predstavách konkrétnych obľúbených jedál, ktoré mali charakter utkvенých myšlienok a neodbytné sa väzňovi vnucovali, len čo mal trochu času, prípadne sa v jeho vedomí našlo miesto pre ne. Preto je pochopiteľné, že práve tí najlepší spomedzi nás si predstavovali časy, keď sa budú stravovať aspoň trochu normálnejšie, no nie kvôli dobrým jedlám, ale kvôli tomu, aby sa už skončil ten ľudsky nedôstojný stav, v ktorom človek nie je schopný myslieť na nič iné, len na jedlo.

O psychicky trýznivých vnútorných konfliktoch a vôľových bojoch, ktoré sa odohrávajú v hladujúcom, si ťažko urobí predstavu ten, kto niečo podobné nepozná z vlastnej skúsenosti. Taký človek ťažko pochopí, čo to znamená: keď stojíš po kolená v zemi, krompáčuješ a pritom jednostaj striehneš, či siréna oznamuje pol desiatej, alebo už desať hodín; keď sa nevieš dočkať, kedy už príde vytúžená polhodinová prestávka na obed - kedy začnú vydávať „jedlo“ (pokiaľ jedlo ešte vôbec vydávali); keď sa znovu a znovu vypytuješ predáka, ak je ako-tak znesiteľný, prípadne okolo prechádzajúcich civilistov, koľko je hodín, a vo vrecku na kosť zmrznutými prstami s láskou ohmatávaš korku chleba, kúšтик si odlomíš, zdvihneš ho k ústam a potom, po krátkom vnútornom boji, ho

znovu vložíš do vrecka: ráno si si totiž dal záväzok, že vydržíš až do obeda.

V poslednom čase vydávali len raz denne minimálnu dávku jedla a my sme donekonečna debatovali o rozumnosti, či nerozumnosti určitých princípov. Vytvorili sa dva veľké tábory. Jedni boli za to, aby človek okamžite zjedol všetko, čo dostane; tento prístup mal dve výhody, raz denne si človek zahnal aspoň na krátky čas najhorší hlad a po druhé, uchránil sa pred tým, že by mu pridel niekto ukradol, prípadne by oň prišiel nejako inak. Druhý tábor mal zasa iné argumenty. Ja som sa napokon priklonil k druhej skupine. Mal som na to svoj osobný dôvod: v rámci dvadsaťštyrihodinového táborového života patrilo prebúdzanie k najhroznejším chvíľam, keď sa ešte uprostred noci ozvali tri prenikavé zahvízdania, vrieskanie „Vstávať!“, ktorým nemilosrdne vytrhávali zo spánku a túžobných snov vyčerpaných väzňov, keď bolo jasné, že sa treba pustiť do boja s mokrými topánkami, pretože od podvýživy opuchnuté nohy sa do nich sotva dali obuť, keď sa v prvých minútach po prebudení zovšadiaľ ozývali náreky a nadávky na zákernosť najrôznejších predmetov ako napríklad kúskov drôtu, ktoré spočiatku nahrádzali remienky na topánkach, ale teraz sa lámali, keď človek počul, že inak statoční väzni nariekajú ani malé deti, pretože napokon im nezostáva nič iné, len pritesné topánky schytiť do ruky a bosými nohami bežať na zasnežený apelplac - ja som v týchto príšerných

minútach mal jednu drobnú útechu: z vrecka som vytiahol kúštilinček chleba, ktorý som si usporil od večera, a napriek všetkému som si ho s neuveriteľným potešením vložil do úst.

Sexualita

Ak podvyživenosť vedie k tomu, že pod vplyvom primitívnej pudovosti vystupuje u väzňa v druhej fáze prispôsobovania sa životu v tábore do popredia pud hladu, potom možno povedať, že vo všeobecnosti je hlavne podvyživenosť príčinou umlčania sexuálnych inštinktov. Po absolvovaní počiatkových šokov možno pochopiť to, čo si psychológ veľmi rýchlo všimne na mužoch v takýchto masových ubytovniach: na rozdiel od kolektívneho života v iných spoločných zariadeniach (kasárne a podobne) sa tu „prasačky“ nerozprávajú. Ba ani v snoch väzňov sa takmer vôbec nevyskytujú sexuálne témy, hoci podľa psychoanalýzy by sa „cielené zabrzdené aktivity“, teda väžňova celá túžba po láske a iných vzrušeníach, mala odraziť práve vo sne.

Strata zmyslu pre sentimentálnosť

U prevažnej väčšiny priemerných väzňov v tábore sa primitívna pudovosť prejaví v nevyhnutnosti sústre-

ďovať sa na jednoduché udržanie holého života, ktorý je neustále spochybňovaný, a v radikálnom odmietaní všetkého, čo tomuto prvotnému záujmu neslúži. Tým sa u väzňa vysvetľuje absolútna strata zmyslu pre sentimentálnosť pri bežnom posudzovaní vecí. Toto som si drasticky uvedomil ako ešte pomerne neskúsený väzeň, keď ma transportovali z Osvienčimu do bavorskej filiálky tábora v Dachau. Vlak, ktorý nás viezol - približne 2 000 zajatcov -, išiel cez Viedeň. Po polnoci sme prechádzali jednou z viedenských staníc. Ďalej trať viedla popri ulici a dome, kde som prišiel na svet a kde som prežil celé desaťročia svojho života, vlastne až do dňa mojej deportácie. V každom vagóne s dvoma zamrežovanými okienkami sa nachádzalo päťdesiat väzňov. Na zemi mohla sedieť len malá časť z nás, zatiaľ čo ostatní museli dlhé hodiny stáť, a tak sa samozrejme všetci bezohľadne tlačili k okienkam. Aj ja som bol medzi nimi. To, čo sa mi z môjho rodného mesta podarilo uvidieť pomedzi hlavy a mreže, pôsobilo ako prízrak. Všetci sme sa cítili skôr mŕtvi ako živí. Predpokladali sme totiž, že transport ide do Mauthausenu, a boli sme už pripravení na to, že máme pred sebou najviac ak jeden-dva týždne života. Na ulice, námestia a domy môjho detstva i na moju rodnú krajinu som sa pozeral - a to bol zreteľný pocit -, akoby som už nebol nažive, ako mŕtvy z druhého sveta, akoby som sám bol prízrak, ktorý sa zhora díva na to mátožné vyzerajúce mesto. - Po dlhých hodinách čakania vlak vychádza zo stanice. Teraz príde tá ulica - moja ulica! Úpenlivo prosím: mladých

mužov, ktorí už majú za sebou veľa rokov života v tábore a pre ktorých už len takáto cesta znamená množstvo dojmov a zážitkov, a preto pozorne zízajú cez okienka. Prosím ich, aby ma aspoň na chvíľku pustili dopredu. Usilujem sa im vysvetliť, čo pre mňa ten pohľad znamená. Lenže moja prosba je kategoricky odmietnutá, napoly hrubo a podráždene, napoly posmešne a pohrdlivo - „Hovorí?, že si tu toľké roky býval? Tak čo chceš? Už si toho videl dosť!“

Politika a náboženstvo

Práve táto strata zmyslu pre sentimentálnosť u dlhoročných táborových väzňov je jedným z citových prejavov znehodnotenia všetkého toho, čo neslúži najprimitívnejšiemu záujmu o udržanie holej existencie. Všetko ostatné sa musí väzňovi javiť ako vyslovený luxus. Prestanú ho zaujímať všetky duchovné otázky, odmieta všetky vyššie záujmy. Vcelku vládne v tábore takpovediac *kultúrny zimný spánok*. Popri týchto viac-menej zákonitých javoch ostávajú už len dva záujmy: po prvé politika - pochopiteľne - a po druhé - náboženský záujem. V tábore sa neustále a takmer bez prestania politizuje, či už ide o usilovné posúvanie útržkovitých správ, ktoré prenikli zvonka, napríklad o momentálnej vojenskej situácii a podobne. Keďže si tieto správy zväčša protirečia, a práve protichodné informácie sa šíria rýchlejšie, napokon len

prispievajú k trýznivej „vojne nervov“ v dušiach väzňov. Pretože znovu a znovu zažívajú sklamanie, keď padajú nádeje na skorý koniec vojny, ktorý hlásali optimistické správy; niektorí upadajú do úplnej beznádejnosti. Pritom nám často najväčšmi išli na nervy práve tí najväčší optimisti.

Náboženský záujem väzňov, pokiaľ vyklíči, je pravdaže najvrúcnejší. Nového väzňa neraz zaskočia pochybnosti o pravosti a hĺbke jeho náboženského cítenia. Z tohto hľadiska najsilnejším dojmom asi pôsobia improvizované modlitby alebo bohoslužby, ako sme ich zažili napríklad v kúte táborového baraka alebo v prítmí zaplombovaného vagóna pre dobytok, ktorým nás viezli zo vzdialeného staveniska do tábora, unavených, hladných, premrznutých, v premočených handrách.

Škrvritý týfus - ktorý, ako je známe, dostali v zime a na jar roku 1945 takmer všetci väzni v tábore - popri vysokej úmrtnosti medzi vysilenými, až do samého konca ťažko pracujúcimi väzňami, ktorí žili v najstrašnejších, neľudských podmienkach a nedostávalo sa im nijakého medikamentózneho a lekárskeho ošetrovania, prejavoval sa niekoľkými smrteľne nebezpečnými sprievodnými javmi: takmer neprekonateľným odporom voči každému kúsku potravy (čo predstavovalo ďalšie ohrozovanie života) a strašnými delíriami! Aby som sa im vyhol, robil som to isté čo mnohí iní: usiloval som sa prebdieť celú noc. Dlhé hodiny som v duchu rečnil. Napokon som si na drobné kúsky papiera stenografický čmáral heslá - pokúšal som

sa zrekonštruovať rukopis, ktorý som v osvienčinskom dezinfekčnom baraku musel odhodiť. Najotrasnejší zážitok z delíria však určite zažil spoluväzeň, ktorý bol vo vysokej horúčke pri týfuse presvedčený, že smrť mu je už nablízku, a chcel sa pomodliť - v horúčkovitom delíriu si však nevedel spomenúť na slová...

Špiritistická seansa

Sem-tam sa aj v tábore rozprúdila vedecká debata. Raz som v tábore zažil dokonca čosi, s čím som sa v normálnom živote nikdy nestretol, hoci profesionálne mi to vlastne malo byť blízke: išlo o špiritistickú seansu. Vrchný lekár tábora, ktorý zvetril vo mne odborníka na psychológiu, ma pozval na prísne tajné podujatie do malej miestnosti, v ktorej býval. Zišla sa tam malá skupina, okrem iných, v maximálnej tajnosti aj sanitný poddôstojník nášho tábora. Istý zahraničný kolega začal akousi modlitbou vyvolávať duchov. Jeden väzeň, pisár, mal pred sebou čistý papier a v ruke držal pripravenú ceruzku. V priebehu desiatich minút - potom sedenie prerušili, údajne zlyhali duchovia alebo médium - pisár mimovoľne, celkom pomaly, pomaličky, ťahal po papieri čiary, z ktorých sa dali zreteľne rozlúštiť písmená „vae v". Všetci potvrdili, že táborový pisár sa nikdy neučil po latinsky a nikdy nepočul slová „vae victis!" - beda porazeným! Keď sa ma spýtate, čo ja na to, odpoviem vám:

možno ten človek už niekedy predtým v živote, celkom nevedome, začul tie slová, aj to, čo znamenajú, a „duchu“ - duchu jeho podvedomia - v našej vtedajšej situácii, niekoľko mesiacov pred oslobodením a koncom vojny, museli byť podobné myšlienky blízke; je len pravdepodobné, že rozmyšľal práve týmto smerom...

Útek do vlastného vnútra

Napriek všetkej primitívnosti, ktorej je človek v koncentračnom tábore vystavený nielen zvonka, ale aj zvnútra, prejavuje sa uňho, aj keď len sporadicky, výrazný sklon stiahnuť sa do seba. Citliví jedinci, zvyknutí na duchovnú čulosť, preto niekedy maximálnu záťaž života v tábore napriek relatívne mäkšiemu založeniu prežívajú síce bolestne, ale predsa len s menej deštruktívnymi následkami na svoje vnútro. Pretože práve oni sa dokážu stiahnuť z hrôzostrašnej reality a privrátiť sa k ríši duševnej slobody a vnútorného bohatstva. Takto a jedine takto si vysvetlíme paradox, že niekedy ten hrozný život v tábore lepšie prestali vnútorne jemnejšie založení jedinci ako robustnejšie povahy.

Rád by som to aspoň čiastočne vysvetlil, a preto mi pravdaže zasa neostáva nič iné, ako siahnúť po osobnej skúsenosti. Ako to vyzeralo, keď sme na svitaní masírovali z tábora na stavbu? Revom sa vydávali povely: „Pracovná čata, pochodom - v chod! Lavá - 2 - 3 - 4 - ľavá - 2 - 3 -

4 - ľavá - 2 - 3 - a - ľavá - 2 - 3 - 4! V zákryte zabočiť! Lavá - a - ľavá - a - čiapky dole!" Takto mi to dodnes hučí v ušiach. Pri povelu: „Čiapky dole!" prechádzame cez bránu tábora. Mieria na nás reflektory. Kto teraz nepochoduje vystretý ani svieca v dokonalom päťstupe, ihneď pocíti kopanec esesáckej čižmy. A ešte horšie bol na tom ten, kto sa v tej treskúcej zime odvážil stiahnuť si na uši čiapku skôr, ako zaznelo oficiálne dovolenie. Teraz sa v tej tme potkýname na veľkých kameňoch, ťažko sa brodíme cez metrové kaluže prístupovej cesty. Strážcovia v jednom kuse nadávajú a poháňajú nás pažbami. Tí, čo majú neznesiteľne boľavé nohy, sa zakvačia rukou o suseda, ktorý má možno o trochu menšie bolesti. Sotvako prehodí slovo; v ľadovom víchre pred východom slnka by to nebolo veľmi rozumné. No spoluväzeň, kráčajúci vedľa mňa, s ústami skrytými pod vyhrnutým golierom blúzy, odrazu zamrmle: „Počúvaj - keby nás teraz videli naše ženy...! Dúfajme, že ony sa majú vo svojich táboroch lepšie; dúfajme, že nemajú ani tušenia o tom, ako nám je. Vtom sa mi v mysli vynorí obraz mojej ženy!

Ked si už úplne na dne

Celé kilometre sa potkýname, brodíme snehom, šmýkame sa na zamrznutých kalužiach, znovu a znovu dvíhame jeden druhého, podopierame sa a ťaháme sa dopredu, nepadne pri tom už jediné slovo, no v tej

chvíli je nám všetkým jasné: každý z nás myslí na svoju ženu. Podchvíľou vyvrátim hlavu k oblohe, kde blednú hviezdy, alebo tam, kde spoza tmavých oblakov začínajú prekúkať ranné zore. Udržal som si ju v predstavách - vďaka neuveriteľne živej fantázii, vďaka fantázii, akú som v normálnom živote nikdy nepoznal - takú, aká bola predtým. Viediem so svojou ženou rozhovory. Počujem jej odpovede, vidím jej úsmev, jej živý, povzbudzujúci pohľad a - či skutočne, alebo nie - jej pohľad teraz žiari intenzívnejšie ako slnko, ktoré práve vychádza. Tu mi preblesne myslou: prvý raz v živote dospejem k pravde, ktorú toľkí myslitelia vyhlásili za základnú, poslednú pravdu svojho života, dospejem k tomu, čo ospievali toľkí básnici; k pravde, že láska je v konečnom dôsledku to posledné a najvyššie, k čomu sa človek v živote dokáže povzniesť. Teraz chápem zmysel toho posledného a najvyššieho, čo vyjadrujú ľudské verše a myslenie a - viera: láska znamená vykúpenie. Porozumiem, že človek, ktorému už na tomto svete nezostane nič, môže dosiahnuť blaženosť - i keď len na krátke okamihy -, keď sa vo svojom najhlbšom vnútri primkne k obrazu milovanej bytosti. V najsmutnejšom položení, aké si len možno predstaviť, vohnaný do situácie, v ktorej sa nemôže realizovať svojou prácou, keď jeho jediný výkon spočíva len v najhroznejšom utrpení, v takejto situácii dokáže človek nájsť naplnenie v láskavom zahľadení sa, v kontemplácii s duchovnou predstavou milovaného človeka, ktorú nosí v sebe. Prvýkrát v živote pochopím, čo sa

myslí slovami: anjeli sú blažení pod pohľadom večnej lásky, nekonečnej nádhery...

Spoluväzeň predou mnou sa potkne, ďalší, pochodujúci za ním, popadajú. V tom momente je pri nich strážca a mláti ich hlava-nehlava. Na niekoľko sekúnd sa preruší moje ponorenie do vlastného vnútra. Vzápätí sa však duša povznesie, zachráni sa z pozemskosti väzňovej existencie únikom na druhú stranu a pokračuje v rozhovore s milovanou bytosťou: Ja sa pýtam - ona odpovedá; ona sa pýta - ja odpovedám. „Stáť!“ Dorazili sme na stavenisko. „Každý si vezme nástroje - krompáč a lopatu!“ A všetci sa náhliu do chatrče, kde je tma ako v rohu, aby si uchmatli aspoň ako-tak použiteľný nástroj. „Čo keby ste sa trochu pohli, svine lenivé!“ O chvíľu už stojíme v priekope, každý na tom istom mieste ako včera. Zmrznutá pôda sa pod úderom krompáča láme, iskry lietajú. Ešte sa mozgy neroztápajú, ešte väzni mlčia. A môj duch sa ešte vždy zdržuje pri obraze milovanej osoby. Vtom mi čosi napadne: ved ani neviem, či moja žena vôbec ešte žije! Jedno však viem naisto - v tej chvíli som na to prišiel: tak málo, ako láske záleží na telesnej existencii človeka, tak silno a hlboko jej záleží na duchovnej podstate milovaného človeka, na jeho „bytí ako takom“ (ako to nazývajú filozofi) - že jeho „prítomnosť“, to, že „stojí“ pri mne, vlastne jeho telesná existencia vôbec, jeho „bytie nažive“, akosi vôbec nehrá rolu. Či milovaný človek ešte žije, alebo nežije: neviem to, nemôžem to vedieť (počas celého obdobia mojej internácie v tábore sme vôbec nedostá-

vali listy, ani nijakú inú poštu); ale v danej chvíli sa tá otázka stáva akosi bezpredmetnou. Či žije milovaný človek, alebo nie - v tejto chvíli to nie je ani podstatné: na mojej láske, na mojich láskyplných spomienkach, na duchovnom obraze milovanej osoby to už nemôže nič zmeniť. Aj keby som bol vtedy vedel, že moja žena je mŕtva, myslím, že by som sa nerušene poddal jej láskavému zjaveniu a náš duchovný rozhovor by bol býval rovnako intenzívny a rovnako naplňajúci. A tak v tej chvíli pravdy viem: „Polož si ma na svoje srdce ako pečať... Lebo láska je mocná ako smrť.“ (Pieseň Šalamúnova, VIII, 6).

Meditácie v priekope

Ľudia, ktorí sú schopní ponoriť sa do vlastného vnútra, sú schopní aj uniknúť z prázdnoty a duševnej vyprahnutosti koncentračného tábora, ujsť z duševnej úbohosti reálnej existencie do minulosti. Ponechaný sám na seba, väzeň sa zaoberá vo svojej fantázii znovu a znovu dávnymi zážitkami, nie však veľkými zážitkami - jeho myšlienky sa krúčia práve okolo najbanálnejších každodenností, najbezvýznamnejších vecí či udalostí z predošlého života. V žalostných spomienkach zažiaria väzňovi v jasnom svetle. Teraz, keď sa odvrátil od okolitého prostredia, od prítomnosti a vrátil sa do minulosti, nadobúda jeho vnútorný život zvláštny ráz.

Svet aj život sa vyvrátili z koreňov. Duch si túžobne

želá prinavrátiť ich naspäť. Človek sa vezie v električke, prichádza domov, odomyká dvere bytu, zvoní telefón, človek zdvíha slúchadlo, zapája svetlo v izbe - takýmto zdanlivo smiešnymi detailmi sa väzeň zaoberá vo svojich spomienkach na minulosť. Áno, práve takéto trúchlivé spomínanie ho môže dojsť až k slzám!

Keď sa väzňom, ktorí sa ponárajú do svojho vnútra, naskytne príležitosť, sú schopní najsilnejších zážitkov z umenia a prírody. Intenzita takéhoto zážitku pomáha úplne zabudnúť na okolie a celú hrôzu vlastného polohy. Keby bol niekto videl naše rozžiarené tváre cestou vlakom z Osvienčimu do ďalšieho tábora v Bavorsku, keď sme cez zamrežované okienka vagóna v transporte s väzňami pozerali na salzburské hory, ktorých štíty práve zažiarili vo svetle červených zôr, nikdy by neuveril, že to boli tváre mužov, ktorí už prakticky svoj život skončili; napriek tomu - alebo práve preto? - ich strhol pohľad na prírodnú krásu, ktorá im bola nedostupná celé roky. Ba dokonca aj v tábore, pri ťažkej robote, z času na čas upozorní jeden väzeň druhého, ktorý sa lopotí vedľa neho, na pekný pohľad, ktorý sa mu odrazu naskytne - napríklad uprostred Bavorského lesa (kde sa pod zemou stavali obrovské tajné zbrojovky), kde medzi vysokými kmeňmi stromov presvitá zapadajúce slnko a ten výjav nápadne pripomína známy Dürerov obraz. Alebo - jedného večera, keď sme sa na smrť vysilení vrátili z roboty a s ešusmi v ruke sme si už políhali na zem, odrazu vtrhol dnu jeden väzeň a volal nás, aby sme rýchlo vybehli von na apelplac,

aj keď sme unavení a vonku je taká zima, aby sme si nedali ujsť pohľad na západ slnka.

A keď sme potom tam vonku pozorovali zlovestne žiariace oblaky na západe a celý horizont, oživený rôznymi, rýchlo sa meniacimi mrakmi vo fantastických tvaroch a nadpozemských farbách od oceľovej belasej až po krvačervenú a pod ním, v ostrom kontraste, priestor s úbohými táborovými zemľankami a rozbahneným apelplacom, v ktorého mlákach sa zrkadlila žiara večernej oblohy, vtedy, po minútach dojatého mlčania, si každý potichu povzdychol: „Aký pekný by ten svet mohol byť!“...

Monológ na svitaní

Alebo: Stojíš si v priekope a tvrdo robíš; sivé je ráno, ktoré okolo teba svitá, sivá je obloha nad tebou, sivý je sneh v bledom svetle včasného rána, sivé sú handry, do ktorých sa halia spoluväzni, sivé sú ich tváre. Zasa začínáš rozhovor s milovanou bytosťou, alebo, ako už po tisíc raz predtým, vysielaš svoje ponosy a otázky hore do neba. Tisíci raz bojuješ o odpoveď, zápasíš o zmysel svojho utrpenia, svojej obety - o zmysel svojho pomalého zomierania. V poslednom vzopretí sa proti bezútešnosti smrti, ktorá stojí pred tebou, cítiš, ako tvoj duch preniká sivotou, vznášajúcou sa všade okolo, a v tomto poslednom vzopretí cítiš, že tvoj duch sa prediera celým tým bezútešným a nezmyselným svetom a na tvoje posledné

otázky o poslednom zmysle ti napokon odkiaľsi vmietne do tváre svoje víťazné „áno!" A v tom momente sa v okienku vzdialeného sedliackeho domu, ktorý stojí na horizonte ako kulisa uprostred bezútešnej sivoty prebúdajúceho sa bavorského rána, rozsvieti svetielko - „et lux in tenebris lucet", a svetlo zasvieti do tmy...

Práve máš za sebou opäť raz hodiny krompáčovania ľadovej zeme, práve prechádza okolo strážca a opäť raz sa chystá ponížiť ťa, no práve opäť raz začínaš dialóg s milovanou bytosťou. Čoraz silnejší je tvoj pocit, že je pri tebe, cítiš: je tu. Veríš, že stačí vystrieť ruku a dotkneš sa jej. Premkne ťa intenzívny pocit: ona - je - tu! Tu - a zároveň v tej chvíli - čo to? Celkom nečujne sa bezprostredne pred tebou znesie na zem vták, zosadne na hrudu zeme, ktorú si pred chvíľou vydoloval, a upiera na teba oči, meravo a nehybne...

Umenie v koncentračnom tábore

Už sme hovorili o umení. Umenie v koncentračnom tábore, existuje aj také niečo? Záleží na tom, čo nazývame umením. Nuž, z času na čas sa robili aj improvizované kabaretné vystúpenia. Jeden barak sa podľa potreby vyprázdni, dotrepe sa, alebo narýchlo zbúcha, zopár drevených lavíc a zostaví sa „program". Večer sa poschádzajú tí, ktorí to v tábore ešte relatívne dobre vychytili, napríklad kápiovia alebo táboroví robotníci, ktorí nemusia

za svitania odchádzať na robotu; prídu sa trocha zasmiať alebo si poplakať, v každom prípade - na chvíľu zabudnúť. Zaspieva sa niekoľko piesní, zarecituje sa niekoľko básničiek, predvedie sa niekoľko komických scénok zo života v tábore - to všetko má pomôcť zabudnúť. A pomáha to! Dokonca natoľko, že pár neprominentných, obyčajných táborových väzňov, ktorí sa po celodennej ťažkej lopote odoberú na kabaret, je ochotných kvôli tomu zmeškať aj prídela polievky.

Ak má niekto skutočne dobrý hlas, je mu čo závidieť: na začiatku nášho pobytu v tábore, počas polhodinovej obedňajšej prestávky, keď sa na pracovisku vydávala polievka (išla na náklady stavebnej firmy a skutočne si na nej nedali záležať), sme sa zhromažďovali v ešte nedokončenej výrobní hale; pri príchode dostal každý za nabe-račku vodovej polievky. Kým sme ju s obrovskou chuťou chlípali, postavil sa jeden väzeň na sud a spustil talianske árie. Pre nás to bol umelecký zážitok a jemu sa ušla dvojitá porcia, a to nie hocijaká, ale „zospodku“, čo znamenalo: dokonca aj s hráškom.

Odmenu dávali však v tábore nielen za umenie, ale aj - za potlesk. Aspoň ja by som bol mal - našťastie som to nepotreboval - protekciu u azda najobávanejšieho kápa v tábore, ktorého iste nie náhodou prezývali „Zabijak“. A prečo? Raz večer sa mi dostalo nevídanej cti, keď ma znovu pozvali do tej istej ubikácie, kde sa už predtým konala spomínaná špiritistická seansa. Opäť sa diskutovalo v intímnej spoločnosti vrchného lekára (sám bol väz-

ňom) a opäť sa na stretnutí za najprísnejších ilegálnych opatrení zúčastnil aj sanitný poddôstojník. Keď sa tam náhodne objavil „Zabijak“, poprosili ho, aby bol taký láskavý a prečítal nám jednu zo svojich básní, o ktorých sa pošuškávalo po celom tábore. Nedal sa dvakrát núkať a rýchlo sa vrátil s akýmsi denníkom. Z neho nám predniesol útržky svojich pokusov o umenie. Nevybuchol som do smiechu len vďaka tomu, že som si zúrivo, do krvi dohrýzol spodnú peru, čím som si síce spôsobil veľkú bolesť, no zrejme som si zachránil život; potleskom som však nešetril - zabezpečoval som sa pre prípad, že by ma pridělili do „Zabijakovej“ pracovnej čaty - dovtedy sa mi to stalo len jeden jediný raz a mal som toho dosť... V každom prípade sa oplátilo, ak si „Zabijak“ zapamätal človeka v dobrom. A tak som odušu tliedkal, hoci na ľúbostnej básni kápa - „Zabijaka“ bolo smiešne jedine to, že sa mu neustále rýmovalo slovo „láska“ so slovom „kráska“ a slovo „bolesť“ so slovom „neresť“.

Samozrejme, každý, aj ten najmenší pokus o umenie v tábore, má v sebe veľa grotesknosti; áno, povedal by som, že vlastný zážitok všetkého, čo nejako súvisí s umením, vyplýva z príšerného kontrastu medzi tým, čo sa ponúka ako umenie, a bezútešnosťou života v tábore. Nikdy nezabudnem, ako ma druhú noc v Osvienčime zobudila z hlbokého spánku po absolútnom vyčerpaní - hudba: veliteľ bloku usporiadal vo svojej miestnosti hneď pri vcho-
de do nášho baraku oslavu a opité hlasy hulákali otrepané šlágre. Potom odrazu stíchli - a ozvalo sa kvílenie husieľ -

ktosi hral nesmierne clivé tango, ktoré nebolo veľmi známe, a preto ani otrepané... Husle nariekali - a v duši som nariekal s nimi. Pretože v ten deň mal niekto dvadsiate štvrté narodeniny: tá osoba ležala v jednom z barakov osvienčimského tábora, len niekoľko sto, či tisíc metrov odo mňa - a predsa bola nedosiahnuteľná. Bola to moja žena.

Táborový humor

Vonkajšieho pozorovateľa dosť ohromí už aj to, že v koncentračnom tábore existuje možnosť pozorovať prírodu alebo sa občas potešiť z umenia, no azda ešte ohromujúcejšie sa bude zdať, ak poviem, že tam dokonca existuje aj humor. Pravdaže, zasa len v náznakoch, a keď, tak samozrejme len pár sekúnd alebo minút. Aj humor je zbraň duše v boji o vlastnú záchranu. Je predsa známe, že humorom si človek väčšmi ako čímkoľvek iným v ľudskom bytí udržiava odstup, získava nadhľad nad situáciou, aj keď len, ako som už spomenul, na niekoľko sekúnd.

Istého priateľa a kolegu, ktorý bol celé týždne zaradený na robotu vedľa mňa, som postupne trénoval na humor: raz som navrhol, aby sme si dali záväzok, že každý deň si vymyslíme aspoň jeden veselý príbeh, a síce o tom, čo by sa raz, po našom oslobodení a návrate domov, mohlo stať. Predtým bol chirurg, asistent na chirurgickom oddelení v

nemocnici. Jedného dňa som sa napríklad pokúsil priviesť ho k úsmevu historkou, ktorú som mu živo vylíčil - po návrate domov opäť pracuje na starom pracovisku, no tábor ho stále máta. Tu by som rád ešte poznamenal, že keď sú väzni nasadení na robotu a príde stavbyvedúci na inšpekciu, dozorca sa ide rozdrapiť a všetkých poháňa, aby zvýšili pracovné tempo. Vyvreskuje na väzňov? „Pohyb, pohyb!“ A tak som tomu kamarátovi rozprával: Príde deň, keď budeš zasa stáť v operačke a práve sa budeš trápiť so zdĺhavou operáciou žalúdka; vtom dohrmí zriadenec a kričí: „Pohyb, pohyb! Prichádza šéf, pán primár!“ Aj ostatní väzni si často predstavovali takéto smiešne zážitky z budúcnosti. Napríklad sa bavili na tom, ako ich pozvú na večeru a oni poprosia domácu paniu - podobne ako kápa pri obedňajšej prestávke -, či by im ne-nabrala polievku „zospodu“, aby sa im ušlo aspoň zopár hráškov, či dokonca aj pol zemiačika.

Vôľa po humore, pokus pozeráť sa na veci z humorného hľadiska, je zároveň aj jedným z trikov, ktoré patria k umeniu žiť. Aj uprostred života v tábore si možno vytvoriť postoj založený na umení žiť, pretože život tam je plný kontrastov, a práve tieto kontrasty dodávajú punc relatívnosti aj všetkému utrpeniu. Pre zjednodušenie by sa utrpenie človeka dalo prirovnať k látkam v plynnom skupenstve: tak ako určité, dané množstvo plynu zaplní úplne rovnomerne celý dutý priestor, do ktorého ho napumpujeme, bez ohľadu na jeho rozmery, práve tak isto zaplní aj utrpenie dušu človeka, ľudské vedomie, bez

ohľadu na to, či je to utrpenie veľké, alebo malé. Z toho vyplýva, že „miera“ ľudského utrpenia je čosi absolútne relatívne, a to zasa znamená, že na druhej strane aj tá najzanedbateľnejšia maličkosť môže spôsobiť obrovitánsku radosť. Ako to napríklad bolo, keď nás transportovali z Osvienčimu do tábora v Bavorsku, ktorý patril pod Dachau? Vo všeobecnosti sa predpokladalo, vlastne, presnejšie povedané, panoval strach, že ten transport smeruje do Mauthausenu. S rastúcim napätím sme všetko sledovali, najmä keď sme sa blížili k onomu mostu cez Dunaj, pretože podľa spoluväzňov s niekoľkoročnými táborovými skúsenosťami, keby mal vlak ísť do Mauthausenu, musel by odbočiť z hlavnej trasy. Ten, kto niečo podobné sám nezažil, ťažko pochopí tú bujarú veselosť, ktorá vypukla medzi väzňami v trestaneckom vagóne, keď zistili, že transport mieri - „len“ do Dachau.

A ako to bolo, keď sme dorazili do tábora, patriaceho pod Dachau? Po dvoch dňoch a troch nociach! V obmedzenom priestore vagóna, ako som už spomínal, nebolo dosť miesta na sedenie pre všetkých; väčšina väzňov tú nekonečnú cestu zväčša prestala, len niektorým sa podarilo striedať a aspoň na chvíľku sa vystrieť na roztrúsenej slame, premočenej od ľudského moču. Keď sme tam dorazili, boli sme absolútne vyčerpaní. Prvá dôležitá informácia, ktorú sme sa dopyčuli od starších väzňov, znela, že v tom pomerne malom tábore (maximálny počet 2 500 mužov) nie je „pec“, z čoho vyplývalo: nemajú tam krematórium, teda ani plynové komory. A to znamenalo, že

ani v prípade, ak človeka označia za „musulmana“, nemôžu ho rovno poslať do plynu, pretože musia vyčkať, kým zostavia takzvaný transport chorých do Osvienčimu. A tak sa priame ohrozenie života, ktoré nad nami viselo, aspoň trochu oddialilo. Naše radostné prekvapenie, že sa nám podarilo splniť želanie blokového z Osvienčimu, ktorý nám prial, aby sme čo najskôr dorazili do tábora, kde (na rozdiel od Osvienčimu) nemajú „komín“, nám pozdvihlo náladu. Áno, táto radostná nálada prispela k tomu, že sme sa smiali, žartovali, napriek tomu, čo nás ešte v najbližších hodinách čakalo: pri opakovanom odpočítavaní sa zistilo, že jeden väzeň chýba. Postavili nás na apelplac, kde sme museli dovtedy stáť na daždi a studenom vetre, kým toho muža nenašli. Objavili ho v baraku, kde od vyčerpania zaspal tvrdým spánkom. Potom sa nudné odpočítavanie zmenilo na trestné cvičenie: celú noc, až do nasledujúceho doobedia, sme museli - napriek dlhej úmornej ceste! - mokrí a premrznutí stáť na apelplaci. A napriek tomu panovala medzi nami eufória! V tábore nemajú „pec“ a Osvienčim je daleko...

Závidíme aj basistom

Alebo - ako to bolo, keď náhodou okolo nášho pracoviska pochodovala skupina basistov? Tam sa prejavilo, aké relatívne je utrpenie! Ako sme len závideli tým trestancom ten ich pomerne usporiadaný, pomerne bez-

pecný, pomerne hygienický život! Tí sa určite môžu pravidelne okúpať, rozmýšľali sme roztrpčené; určite má každý z nich vlastnú zubnú kefku, vlastnú kefu na šatstvo, vlastnú pričňu - každý jednu, sám pre seba - a raz do mesiaca dostávajú poštu, vedia, čo je s ich príbuznými, či sú vôbec nažive. Nás o to všetko už dávno obrali.

Alebo - ako sme si navzájom závideli, ak niekto z nás dostal možnosť pracovať vo fabrike, pod strechou! To bola výhra! Každý z nás sníval o šanci, ktorá by mu zachránila život!

Ale rebríček relatívneho šťastia pokračuje. Aj my, čo sme museli chodiť na robotu do terénu, zaradení do pracovných čiat, sme si medzi sebou mali čo závidieť - tí, ktorých zaradili na ťažšiu robotu, závideli ostatným, pretože práve ich stihla tá smola, že sa dvanásť hodín denne museli brodiť v hlbokom blate na železničnom násype, kde vykladali vagóny. Práve tam dochádzalo najčastejšie, skoro denne, k úrazom, neraz smrteľným. O iných obávaných komandách sa zasa šírili chýry, že dozorcovia sú mimoriadne tvrdí a väzňov neúnosne bijú a človek mohol hovoriť o relatívnom šťastí už aj vtedy, ak ho tam nezaťažovali pravidelne. Raz som sa nešťastnou náhodou dostal do takej pracovnej skupiny; myslím, že keby vtedy neboli vyhlásili letecký poplach po dvoch hodinách, čo si dozorca zobral na mušku špeciálne mňa, a keby potom neboli zadržovali pracovné sily nanovo, zrejme by ma boli už vtedy priviezli späť do tábora na saniach, ktoré používali na prevoz umierajúcich, na smrť vyčerpaných

alebo už mŕtvych väzňov. V každom prípade: aké vykúpenie to bolo, keď sa v takej situácii rozozvučala siréna, to si nevie predstaviť ani len boxer, ktorý dobre pozná, čo znamená úder gongu, oznamujúci koniec kola a v poslednej sekunde odvracajúci nebezpečenstvo knockoutu.

Šťastie je to, čomu sa človek vyhne

Človek bol vdačný osudu aj za najmenšie hrôzy, ktorých ho uchránil. Pokladal za šťastie už i to, ak sa mu večer pred spaním podarilo odšívaviť - samotná činnosť určite nebola nijako obzvlášť príjemná, ved na to bolo nevyhnutné v takmer nevykurovanom baraku, kde dovnútra prevísali ľadové cencúle, vyzliecť sa donaha; no človek bol aj tak rád, ak napríklad nevypukol letecký poplach, pretože v opačnom prípade sa okamžite všetko zatemnilo, čo znemožnilo dokončiť odšívovací proces a znamenalo, že človek sa pripraví prinajmenšom o polovicu aj tak krátkeho nočného odpočinku.

Samozrejme, všetky tieto úbohé „radosti“ života v tábore predstavujú šťastie v schopenhauerovskom negatívnom zmysle, totiž v zmysle absencie utrpenia, a aj to, ako sme uviedli, len v nanajvyšš relatívnom význame. Pozitívne radosti, aj keď len drobné, sa vyskytovali iba zriedka. Presne sa pamätám, ako som si raz urobil bilanciu potešení, z ktorej vyplynulo, že za mnoho, mnoho týždňov som len dvakrát zažil chvíľu radosti. Prvýkrát,

keď som sa vrátil z roboty do tábora a po dlhom vyčkávaní na polievku som sa dostal do radu, na začiatku ktorého jedlo vydával kuchár-spoluväzeň F. Stál pri jednom z veľkých kotlov a naberal z neho polievku do misiek, ktoré mu náhlivo podstrkovali spoluväzni: a on, jediný spomedzi všetkých kuchárov, sa nepozeral na to, kto si misku nastavuje; bol jediný kuchár, ktorý naberal polievku doslova bez toho, že by sa čo len raz presvedčil, komu ju podáva, neuprednostňoval svojich kamarátov alebo krajanov tým, že by špeciálne pre nich načieral hlbšie do kotla, aby sa im ušlo viac zemiakov, a pritom by ostatným naberal holú polievku „zvrchu"... - Neprichodí mi však lámať palicu nad väzňami, ktorým najväčšmi záležalo na ich „klike". Kto je bez viny, nech hodí kameňom do ľudí, ktorí dávali prednosť svojim priateľom, keď išlo doslova o život. Tu nikto nesmie zodvihnúť kameň skôr, ako sa celkom úprimne nespýta sám seba, či by v tej istej situácii určite konal inakšie.

Dlhý čas po tom, ako som sa už zasa mohol vrátiť k usporiadanému životu, teda dávno po oslobodení z tábora, mi raz niekto ukázal reprodukciu fotografie z nejakého farebného časopisu, na ktorej boli väzni v koncentračnom tábore. Tlačili sa na poschodových pričiach a apaticky hľadeli do fotoobjektívu. „Nie je to strašné, tie hrozné tváre, a vôbec, to všetko...?" „Ako to myslíte?" spýtal som sa - a skutočne som nechápal. Pretože mne v tej chvíli vyvstal pred očami jeden obraz. Päť hodín ráno. Vonku ešte tmavá noc. Ležím na tvrdých doskách v zem-

ľanke, je nás asi sedemdesiat spoluväzňov a všetci máme nariadený „šetriaci režim“, to znamená, že sme práceneschopní a nesmieme opúšťať tábor. Dokonca nemusíme chodiť ani na nástup. Celý deň môžeme polihovať a podriemkavať na našom úzkom priestore v baraku, pričom musíme počítať so špeciálne redukovaným prídelom stravy pre „chorých v šetriacom režime“ jedenkrát denne, pozostávajúcim z extra zriedenej a extra malej porcie vodovej polievky. My sme však navýsosť spokojní; áno, sme šťastní, napriek všetkému! Tisneme sa čo najbližšie k sebe, aby sme zabránili úniku tepla, pritom sme však apatickí a malátni, doslova nepohneme ani prstom, kým to nie je bezpodmienečne nevyhnutné. Z apelplacu, kam akurát dopochodovala pracovná čata z nočnej zmeny, dolieha ostrý piskot a hlasné povely. Vtom sa rozletia dvere, dovnútra vtrhne snehová víchrica a s ňou dokrivká zasnežený, absolútne vyčerpaný spoluväzeň, ktorý sa už nevie dočkať, aby sa mohol aspoň na pár minút vystrieť na dosku. Blokový ho však vyhodí von, pretože počas nástupu sa okrem oficiálne uznaných chorých v baraku nesmie zdržiavať nijaká iná nepovolaná osoba! Hrozne mi je ľúto toho spoluväzňa! Pritom som nesmierne šťastný, že v tej chvíli nie som v jeho koži, že mám „šetriaci režim“ a že si môžem ďalej v pokoji ležať. Ved ak človeka vypíšu na dva dni na ošetrovňu a nebodaj k tomu ešte pridajú dva ďalšie dni, môže to znamenať aj záchranu života.

Do týfusového tábora?

Vtedy ma však postretlo ešte aj iné, omnoho väčšie šťastie. Keď ma po štvrtom dni mali zaradiť do nočnej zmeny - znamenala by pre mňa istú smrť -, vrátil sa do baraku vrchný lekár a vyzval ma, aby som sa dobrovoľne prihlásil na lekársku službu do ďalšieho, týfusového tábora. Hoci ma priatelia od toho naliehavo odrádzali a takmer všetci ďalší kolegovia, ktorí nevykonávali lekársku službu, mali reálne protiargumenty, prečo to nemám prijať, okamžite som sa rozhodol, že sa prihlásim. Bolo mi jasné, že v pracovnej čate by bolo veľmi rýchlo po mne; keď som už mal zomrieť, tak aspoň nech má moja smrť zmysel. Rozhodne mi pripadalo účelnejšie čo len trošku pomôcť svojim chorým spoluväzňom, než takto vegetovať a napokon skapať ako ten najneproduktívnejší kopáč, ktorým som momentálne bol. Jednoducho som si to zrátal, nebola to zdaleka nijaká hrdinská obeť. Sanitný poddôstojník tajne nariadil, že pre oboch lekárov, ktorí sa dobrovoľne prihlásili do týfusového tábora, platí až do transportu šetriaci režim. Vyzerali sme tak „zdochnuto“, že v tomto stave by mu pribudla do tábora nanajvýš dvojica mŕtvol, a nie dvojica lekárov. Toto všetko sa mi vynorilo v pamäti a v predstavách, keď mi ukázali tú fotografiu z koncentračného tábora. A usiloval som sa to všetko vyrozprávať tak, aby ma porozumeli a pochopili aj to, že mi ten obraz zdaleka nepripadá až taký strašný, ba

dokonca si viem veľmi dobre predstaviť, že sa tí ľudia na ňom vtedy vlastne ani necítili až takí nešťastní.

Najprv sme sa zhovárali o tom, ako strašne sa - až na niektoré spomenuté výnimky - znehodnocuje a padá za obeť všetko, čo nesúvisí priamo so zachovaním vlastného života a života tých, ktorí sú človeku vnútorne najbližší. Táto degradácia sa však nezastaví ani pred človekom samým, pred jeho vlastnou osobou. Aj ju strhne so sebou duševná víchrica, ktorá zdanlivo zráža do priepasti spochybňovania všetky hodnoty. Pod sugesciou sveta, ktorý už dávno nevie, čo je hodnota ľudského života a ľudskej dôstojnosti, ktorý urobil z človeka iba nemohúci predmet vyhladzovacej politiky a pred jej zavŕšením si zaumienil ešte pomocou vykorisťovateľskej politiky vyžmýkať z neho posledný zvyšok fyzických pracovných síl - pod touto všeobecnou sugesciou musí všeobecná degradácia postihnúť aj vlastné ja. Človek v koncentračnom tábore, ak sa v ňom len naposledy nevzoprie vedomie vlastnej ľudskej hodnoty, stráca pocit, že je vôbec subjekt, nieto ešte duchom obdarený, vnútorne slobodný jedinec, ktorý má svoju osobnú hodnotu. Sám seba vníma už skôr len ako najnepatrnejšiu súčasť veľkej masy, jeho jestvovanie sa degraduje na úroveň stádovosti. Ľudia už prestávajú myslieť, strácajú vlastnú vôľu a môžu ich hnať hneď sem, hneď tam, zháňať dovedna, alebo rozháňať ako stádo oviec. Vpravo i vľavo, pred tebou i za tebou striehne malá, ale ozbrojená, rafinovaná a sadistická svorka, ktorá ťa ustavične poháňa dopredu alebo späť, reve na teba,

kope do teba čižmou alebo ťa mláti pažbou. Pripadali sme si ako ovce stáda, ktorých jediným cieľom je vyhnúť sa útokom psov, a keď majú chvíľu pokoja, trochu sa smieť nažrať. A tak ako sa prestrašené ovce pretískajú doprostred stáda, aj každý z nás len tak striehol, ako sa dostať doprostred päťstupu a podľa možnosti aj doprostred celej kolóny, aby skôr unikol úderom strážcov, pochádzajúcich po oboch stranách kolóny, na jej čele a na konci. No okrem toho malo postavenie v strede ešte aj tú nezanedbateľnú výhodu, že chránilo pred vetrom.

Takže to nie je iba sugescia, ale po viacerých stránkach aj pokus o vlastnú záchranu, keď sa človek v koncentračnom tábore doslova pokúša „rozplynúť sa“ v mase. „Rozplynúť sa“ medzi piatimi, v päťstupoch, to robí väzeň čoskoro už mechanicky; o čo sa usiluje vedome, je stratiť sa „v mase“, zachovať jedno z hlavných príkazaní sebazáchovy v tábore: len za žiadnu cenu ne byť nápadný, len za žiadnu cenu ničím, ani len najmenšou maličkosťou neupútať pozornosť esesákov!

Túžba po samote

Existujú, prirodzene, obdobia, keď je potrebné a pritom aj možné vymaniť sa z masy. Je známe, že keď sme nepretržite spolu s množstvom spolutrpiacich, keď sme s nimi v každej chvíli a pri všetkých banálnych úkonoch každodenného života, často to vyvolá neodolateľné nut-

kanie vyslobodiť sa aspoň len nakrátko z tohto trvalého núteného spoločenstva. Zmocní sa vás hlboká túžba byť sám so sebou a s vlastnými myšlienkami, túžba po kúsku samoty.

Keď ma premiestnili do iného, takzvaného šetriaceho tábora v Bavorsku, v ktorom som potom, počas veľkej týfusovej epidémie, smel konečne pracovať ako lekár, mal som občas to šťastie, že som sa aspoň na pár minút mohol utiahnuť do vytúženej samoty. Za týfusovým barakom - bola to zemľanka, v ktorej ležalo natlačených asi päťdesiat spoluväzňov, blúznicich v najvyššej horúčke - bolo jedno tiché miesto v kúte pri dvojitej táborovej ohrade z ostnatého drôtu. Z pár kolov a haluzí tam vytvorili akýsi improvizovaný stan, do ktorého nahádzali denne tých zo šesť mŕtvol, čo v našom malom tábore „uhynulo“. Bola tam aj šachta s podzemným vodovodom, zakrytá drevenou platňou. Tam som si išiel sadnúť vždy, keď sa v baraku mohli bezo mňa ako lekára na chvíľku zaobísť. Sedel som tam a pozeral cez ostnaté drôty, neodmysliteľnú súčasť tábora, na šíre zelené a zakvitnuté nivy a v diaľke sa modrajúce pahorky bavorskej krajiny. Sedel som tam a túžobne sníval a moje myšlienky zalietali daleko na sever a severovýchod - kdesi tam mohli byť moji milovaní -, no teraz som tam videl iba oblaky desivo bizarných tvarov. Zavšivavené mŕtvoly, čo ležali vedľa mňa, ma nerušili. Zo snov ma vytrhali iba kroky strážneho, ktorý z času na čas hliadkoval popri plote, alebo ak zavolali na mňa z baraku, že mám ísť

vyfasovať čerstvé lieky, ktoré došli pre moju karanténnu stanicu - päť, a raz dokonca až desať tabletiiek náhradkového aspirínu či cardiazolu - na niekoľko dní a pre päťdesiat pacientov. Išiel som si ich teda vziať, a zároveň som vykonal aj „vizitu“: prešiel som od väzňa k väzňovi, zmeral som im pulz a veľmi ťažkým prípadom som podal po pol tabletke lieku, tým najťažším som už ani nič nedával, aj tak by to nepomohlo a musel by som o liek ukrátiť iných, u ktorých bola ešte šanca na záchranu; no a tým ľahším prípadom som nemohol dať nič, azda okrem dobrého slova. Vliekol som sa teda od jedného spoluväzňa k druhému, sám do krajnosti zoslabnutý a telesne zničený, pretože som tiež len tesne predtým prekonal ťažký týfus. A potom som sa znova utiahol späť do svojej samoty a znova som si sadol na drevený kryt podzemného hydrantu - ktorý raz, mimochodom, zachránil život trom spoluväzňom. Krátko pred oslobodením vypravovali masové transporty (údajne do Dachau), a traja naši boli odhodlaní za nijakú cenu do nich nenastúpiť. Vliezli do tej vodovodnej šachty a schovali sa tam pred táborovou strážou, ktorá prehľadávala celé územie. Ja sám som tie napínavé chvíle naoko pokojne presedel na kryte šachty a usilovne som ignoroval nedôverčivo sliediacich strážcov, ktorí v prvej chvíli síce zrejme aj pojali podozrenie a chceli kryt zodvihnúť, no potom si to predsa rozmysleli a prešli okolo mňa - tak úprimne a nevinne som sa tváril, a akoby sa nič nedialo, hádzal som kamienky do ohrady z ostnatého drôtu. Iba jeden strážca na chvíľu zaváhal, keď

ma tu tak videl, no môj nevinný pohľad ho okamžite odzbrojil - a náhlil sa ďalej. Trom spoluväzňom v hlbkej šachte som čoskoro oznámil, že hlavné nebezpečenstvo pominulo.

Osud sa zahráva

O tom, ako radikálne klesne hodnota ľudského života jednotlivca v tábore, môže mať asi predstavu ozaj iba ten, kto sám zažil tamojšie pomery. No keďže ho to zároveň otupovalo, uvedomoval si znevažovanie existencie ľudských jedincov najviac vtedy, keď z tábora vypravovali transport chorých. Väzni museli vo fujavici ťahať kilometre a kilometre, až do ďalšieho tábora, dvojkolesové káry, na ktoré jednoducho len tak nahádzali vycivené telá väzňov, určených do transportu. Ak niekto umrel, prihodili aj toho: zoznam musel sedieť! Najdôležitejší bol zoznam, človek bol dôležitý len potiaľ, pokiaľ mal väzenské číslo, a doslova predstavoval už iba číslo. Mŕtvy, či živý - to už tu neplatí; „život“ „čísla“ nie je podstatný. Čo je za týmto číslom, za týmto životom, to je ešte menej dôležité: osud - príbeh - meno človeka. Napríklad v transporte chorých, s ktorým som šiel ako lekár z jedného bavorského tábora do druhého, bol aj istý mladý väzeň, ktorý by bol musel zanechať na mieste svojho brata, pretože ten sa nedostal na zoznam. Nakon uprosil náčelníka tábora, aby jedného zo zoznamu,

ktorý by v poslednej chvíli bol rád ostal, vymenil za jeho brata. Zoznam musel sedieť! Nič ľahšie: brat jednoducho prevzal väzenské číslo i krstné meno a priezvisko väzňa, ktorý ostal na mieste, a naopak. Lebo ako som už spomenul, doklady sme v tábore dávno nemali a každý bol šťastný, že nevlastnil nič viac okrem svojho, napriek všetkému ešte dýchajúceho organizmu. Všetky tie zdrapy a handry, čo doslova viseli na ochabnutej koži týchto polokostier, zaujímali už iba tých, ktorí ostávali: dohasínajúcich „musulmanov“ s neskrývanou zvedavosťou šačovali, či predsa len nemajú ešte trochu lepšie topánky alebo kabáty ako oni. Ved ich osud bol spečatený, a tým, čo ešte smeli ostať v tábore, čo ešte ako-tak vládali, muselo byť dobré všetko, čo zvyšovalo ich šancu na prežitie. Ozaj neboli sentimentálni...

Pocit, že človek úplne prestáva byť ľudským subjektom, ešte zhoršuje okolnosť, že človek v koncentračnom tábore ako objekt nie je len vydaný napospas svojvôli stráži, ale okrem toho je aj objektom osudu, jeho hračkou. Predtým som si vždy myslel, aj som tvrdil, že človek zvyčajne až po piatich či desiatich rokoch zistí, načo bolo dobré niečo v jeho živote. Koncentračný tábor ma to naučil inak: ako často sme sa už po piatich či desiatich minútach ani nedozvedeli, načo bolo niečo dobré! Už v Osvienčime som si dal zásadu, ktorá sa čoskoro osvedčila ako „správna“ a ktorú si neskôr vzala k srdcu aj väčšina mojich spoluväzňov: keď sa ma niečo spýtali, odvetil som vo všeobecnosti pravdivo; no na čo sa ma nespýtali, o tom

som mlčal. Ak sa ma spýtali, koľko mám rokov, povedal som; ak sa ma spýtali, aké mám povolanie, povedal som „lekár“ - no zamlčal som, že som špecialista, kým sa ma výslovne nespýtali, akú mám špecializáciu. V prvé dopoludnie v Osvienčime prišiel na apel dôstojník SS. Väzni pod štyridsať museli nastúpiť na jedno miesto, tí nad štyridsať zas inde; ďalej vytriedili kovorobotníkov, auto-mechanikov atd. Potom sme si museli spustiť nohavice a vyšetrili nás, či nemáme pruh, niektorých aj vyradili. Jednu skupinu zahnali pred iný barak, a tam sme znova museli nastúpiť na apel. V tej skupine som bol aj ja. Znova nás triedili, a keď som stručne a rázne zodpovedal otázky „vek?“ - „povolanie?“, oddelili ma s malou skupinou bokom. Túto skupinku hnali k ďalšiemu baraku, kde nás znova rýchlo preskupili. Takto to pokračovalo ešte niekoľkokrát, až som bol už celkom nešťastný, pretože som sa ocitol medzi samými cudzincami, ktorí hovorili neznámymi jazykmi. Tu prebehol posledný výber a vytriedených hnali do posledného baraku. A tu som zrazu zistil: veď som medzi starými kamarátmi, medzi krajanmi a kolegami, som v pôvodnom baraku, z ktorého som vyšiel! A takmer si ani nevšimli, koľko ma medzitým prehánali. Lenže ja som tušil, koľko možných osudov som za tých pár minút minul...

Keď už zostavili spomínaný transport chorých do „šetriaceho tábora“, dostalo sa na zoznam aj moje meno, lepšie povedané, moje číslo: potrebovali nejakých lekárov. Nik však nemal istotu, či transport ide skutočne do

šetriaceho tábora. Mali sme s tým už svoje skúsenosti. Rovnaký transport nariadili už pred pár týždňami. A už vtedy sa všeobecne predpokladalo, že nepôjde do nijakého šetriaceho tábora, ale „do plynu“. Potom zrazu prišlo avízo: kto chce, môže sa dať vyčiarknuť, ak sa dobrovoľne prihlási na nočnú (najobávanejšiu) zmenu. Osemdesiatdva spoluväzňov to aj ihneď urobilo. A o štvrt' hodiny na to sme sa dozvedeli, že transport zrušili. Lenže tí osemdesiati dvaja už trčali na zozname nočnej šichty! Pre väčšinu z nich to znamenalo smrť do najbližších štrnástich dní.

Posledná vôľa, naučená naspamäť

Teraz teda zostavovali transport do šetriaceho tábora po druhý raz. Pravdaže, nikto už nevedel, či je to finta a trik, ako vyžmýkať z chorých posledný zvyšok pracovnej sily, aj keď iba na štrnásť dní; a či pôjde do plynu, alebo naozaj do šetriaceho tábora? - Vrchný lekár ma mal rád. O trištvrte na desať večer mi pošepol: „Povedal som v pisárni, že sa smieš ešte odhlásiť, do desiatej to môžeš urobiť!“ Dám mu na vedomie, že to nie je nič pre mňa, jednoducho som zvyknutý kráčať priamou cestou, alebo - možno by sa to dalo povedať aj tak - nechať osudu voľný priebeh. „Ja ostanem už len pri svojich chorých druhoch,“ povedal som mu. Spočinul na mne súcitným pohľadom, akoby tušil... Nemo mi podal ru-

ku, akoby to nebola rozlúčka na život, ale: na smrť... Idem. Pomalým krokom sa vraciam do svojho baraku. Na mojom mieste smutne sedí dobrý priateľ. „Skutočne chceš ísť?“ spýta sa ma. „Áno - idem...“ V očiach sa mu objavia slzy. Snažím sa ho utešiť. No musím urobiť aj čosi iné: ústny testament... „Počúvaj, Otto: ak sa nevrátim domov, k žene; a ak sa ty s ňou stretneš... tak jej povieš - dávaj pozor: po prvé, že sme sa dennodenne, stále o nej zhovárali - pamätáš sa? Po druhé, že som nikdy neľúbil nikoho väčšmi ako ju. Po tretie, že ten krátky čas, čo sme boli svoji, že toto šťastie vyvážilo všetko, aj to, čo sme museli prežiť tu...“ Otto, kde si teraz? Žiješ ešte? Čo sa s tebou stalo od tej našej poslednej spoločnej chvíle? Našiel si svoju ženu? A pamätáš sa ešte, ako som ťa vtedy, napriek tomu, že si plakal ako decko, donútil od slova do slova sa naspamäť naučiť môj ústny testament?

Na druhé ráno som odišiel s transportom. Tentoraz to nebola finta, ani trik. Tento transport nešiel do plynu, ale skutočne do šetriaceho tábora. A tí, čo ma tak ľutovali - tí ostali v starom tábore, v ktorom potom zúril ešte horší hlad ako v našom novom tábore. Mysleli si, že sa zachránia, a rútili sa do záhuby: po mesiacoch, už po oslobodení, som znova stretol spoluväzňa zo starého tábora, ktorý ako „táborový policajt“ osobne zhabal z hrnca kus mäsa, čo pochádzal z hromady mŕtvol... Pretože v tom tábore, ktorý sa neskôr zmenil na úplné peklo, a ja som sa z neho dostal v poslednej chvíli, vypukol kanibalizmus.

Komu by tu neprišiel na rozum príbeh o Smrti v Tehe-

ráne? Bohatý a mocný Peržan sa prechádzal raz v sprievode sluhu po záhrade svojho domu. Zrazu sluha začne horekovať, že sa mu ukázala Smrť a vyhrážala sa mu. Sluha úpenlivo prosí pána, nech mu dá najrýchlejšieho koňa, aby sa mohol chytrou vydať na cestu a ujsť do Teheránu, že by tam chcel doraziť ešte do večera. Pán mu dá koňa a sluha odcvára. Keď sa však pán vracia do domu, stretne Smrť. A takto ju osloví: „Prečo si tak nastrašila môjho sluhu, prečo si sa mu vyhrážala?“ A Smrť na to odvetí: „Ja som sa mu predsa nevyhrážala! A vôbec som ho nechcela naľakať. Len som sa asi prekvapene zatvárala, lebo som sa začudovala, že ho vidím tu, keď sa predsa dnes večer mám s ním stretnúť v Teheráne!“

Plán na útek

Keď vás premôže pocit, že ste obyčajnou hračkou v rukách osudu a už vonkoncom ani nechcete byť jeho pánom, nech si radšej len plynie svojou cestou, a keď sa k tomu pridruží ešte hlboká apatia, ktorá sa v tábore zmocňuje človeka, je len pochopiteľné, že uteká pred každou iniciatívou a bojí sa rozhodnutí. V táborovom živote sa treba niekedy rozhodnúť bleskovo, okamžite, a často sú to rozhodnutia o bytí či nebytí. Vtedy je väzeň najradšej, keď ho osud nenúti rozhodnúť sa, a urobí to miesto neho sám. Tento útek pred rozhodnutím vystúpi najvypuklejšie vtedy, keď väzeň zrazu stojí pred rozhod-

nutím, či ujsť, alebo neujsť. Za tých pár minút - pretože vždy môže ísť iba o minúty -, v priebehu ktorých sa musí rozhodnúť, prežije v duchu pekelné muky: má sa pokúsiť o útek, alebo nemá? Má vziať na seba to riziko, či nie? Aj ja som prešiel týmto očistcom, plným vnútorného napätia, keď bol front už bezprostredne blízko a naskytna sa mi príležitosť ujsť. Kamarát, ktorý vykonával lekársku službu v baraku mimo tábora, bol za útek. Naliehal na mňa, aby sme ušli spolu. Podfukom, pod vymyslenou zámienkou, že ma potrebuje ako špecialistu na konzílium k pacientovi, ktorý nie je väzňom, sme sa dostali von z tábora. Tam nás mal čakať príslušník zahraničného odboja s uniformami a falošnými papiermi. Lenže v poslednej chvíli nastali technické prekážky a museli sme sa ešte raz vrátiť do tábora. Túto príležitosť sme využili na to, aby sme sa zásobili na cestu niekoľkými zhnitými zemiakmi a hlavne, aby si každý z nás zadovážil rucksak. Na tento účel sme vnikli do opusteného baraku v ženskom tábore - väznené ženy nedávno odtransportovali do iného tábora. V baraku panoval nepredstaviteľný neporiadok. Podľa toho, ako bolo všetko porozhadzované, sme jasne videli, že veľa žien ušlo; váľali sa tu handry a slama, pokazené zvyšky jedál a rozbitý riad. No hoci sa našli aj naoko slušnejšie ešusy - inak v tábore vysoko cenené predmety -, nebrali sme ich. Veľmi dobre sme totiž vedeli, že v poslednom čase, keď v tábore zavládli už najdezolátnejšie pomery, sa tieto nádoby nepoužívali len na polievku, ale aj na umývanie a zároveň aj ako nočníky. (Platil

síce najprísnejší zákaz odbavovať potrebu do nejakej nádoby v baraku, lenže mnohí jednoducho museli tento zákaz obchádzať, napríklad chorí, čo počas týfusovej epidémie mali vysoké horúčky a tak zoslabli, že ani s cudzou pomocou nevládali v noci vyjsť von na latrínu.) Ja som teda strážil vonku, a môj kolega sa medzitým vkradol do opusteného ženského baraku. Po chvíli vyšiel celý rozžiarený a pyšne ukázal na ruksak, ktorý schovával pod kabátom. No videl dnu ešte jeden, ten som si mal vyniesť ja. Teraz strážil zase on, a ja som šiel do baraku. Ako som sa prehrabúval v kopách tých handár a odpadkov a okrem druhého ruksaka som na svoju veľkú radosť a prekvapenie našiel aj starú zubnú kefku, zrazu som pod hromadou navidomoči narýchlo zanechaných vecí objavil mŕtvolu ženy...

Utekám späť do svojho baraku, musím si zbaliť všetky veci: ešus, pár roztrhaných palčiakov, čo som „zdedil“ po mŕtvom pacientovi z týfusového baraku, a niekoľko desiatok malých ceduliek, na ktorých som si stenograficky začal heslovite rekonštruovať svoju vedeckú prácu, o ktorú som prišiel v Osvienčime. Napochytre urobím ešte raz vizitu, naposledy prejdem popri pravom a potom popri ľavom rade pacientov, ktorí ležia natlačení na zhnitých doskách po oboch stranách zemľanky. Pritom pristúpim aj k jedinému krajanovi, ktorý je už viac mŕtvy než živý, hoci som sa po celý čas zo všetkých síl usiloval vyliečiť ho. Prirodzene, že plán úteku musím z bezpečnostných dôvodov prísne tajiť. Napriek tomu, akoby môj spoluväzeň čo-

si tušil. (Možno som trochu nervózny.) Z ničoho nič sa ma spýta zastretým hlasom: „Aj ty sa chystáš ujsť?“ Pokrútim hlavou. Ale nevládzem sa už zbaviť jeho pohľadu. Po vyzite sa k nemu znova vrátim. A znova spočinie na mne ten beznádejný pohľad - a pociťujem ho ako výčitku. Čoraz hlbšie sa zavítava do mňa ten nedobrý pocit, ktorý ma premkol hneď vtedy, keď som pristal, že ujdem spolu s kolegom - a tým som porušil svoju starú zásadu, že nebudem osudu kafať do remesla. Zrazu vybehnem z baraku a utekám povedať kolegovi na ošetrovňu, že nemôžem ísť s ním. Len čo som mu rezolútne oznámil, aby so mnou nepočítal, len čo som sa rozhodol ostať naďalej pri svojich pacientoch, nedobrý pocit bol preč, akoby uťal! Nevieť, čo prinesú nasledujúce dni, no vnútorne pokojný ako nikdy kráčam odhodlane späť do svojho týfusového baraku, prisadnem si na dosky ku kamarátovým nohám a utešujem ho, ako môžem, prihováram sa aj ďalším zmietajúcim sa v horúčkach, usilujem sa ich upokojiť.

Potom nadišiel posledný deň nášho tábora. Ako sa približoval front, takmer všetkých väzňov odsunuli v masových transportoch do iných táborov. Bonzáci, kápiovia a kuchári ušli. V ten deň mali údajne do večera evakuovať celý tábor, aj posledných chorých väzňov, čo tu ešte ostali, vrátane niekoľkých lekárov a „ošetrovateľov“. V noci mali údajne tábor podpáliť. No nákladné autá, ktoré mali odviezť chorých, sa neukázali ani do popoludnia. Miesto toho tábor naraz nepriečhodné uzatvorili a začali prísne

strážiť ohradu z ostnatého drôtu, takže sa nik viac nemohol pokúsiť prejsť už polovychodenou cestou „cez drôt“. Situácia začínala vyzeráť dosť hrozivo. Podľa všetkého mienili tábor podpáliť aj so zvyšnými väzňami. A tak sme si s kolegom po druhý raz zaumienili ujsť.

Rozkázali nám pochovať za ostnatým drôtom troch mŕtvych z tohto dňa. Okrem nás dvoch by to totiž už nik v tábore nevládal urobiť, takmer všetci ležia v niekoľkých ešte obývaných barakoch vo vysokých horúčkach a blúznia. Rozhodli sme sa: s prvou mŕtvolou v starom koryte, ktoré nahrádzalo rakvu i máry, prepašujeme jeho ruksak, s druhou mŕtvolou môj, a pri tretej utečieme. Až po tretiu mŕtvolu sa nám aj podarilo program zrealizovať. No pri tretej som musel čakať - kolega išiel ešte chytro pozháňať niekde kúsok chleba, aby sme na najbližšie dni mali v lese čosi pod zub. Čakám; minúty sa mihajú, som čoraz netrpezlivejší - ešte stále sa nevracia. Už som si v duchu tak pekne predstavoval, aká bude chuť slobody po prvý raz po troch rokoch, keď sa rozbehneme oproti frontu. Až neskôr sme sa dozvedeli, aké by to bolo bývalo nebezpečné. Lenže k tomu ani nedošlo. Vo chvíli, keď konečne dobehol môj kolega, v tej istej chvíli sa otvorila dokorán brána tábora a nádherné striebristé auto s veľkými červenými krížmi sa pomaly šinulo na apelplac: zjavil sa delegát medzinárodného Červeného kríža v Ženeve a vzal pod ochranu tábor a jeho posledných obyvateľov. Ktože by teraz myslel na útek? Z útrov auta vykladajú debny s liekmi, rozdávať cigarety, fotografujú

nás a vypukne všeobecný jasot. Už nemusíme brať na seba riziko, už nemusíme bežať medzi dva bojujúce fron-

Delegát sa ubytuje v dedinskom dome neďaleko tábora, aby pre každý prípad bol poruke aj v noci. V prvom zhone a návale radosti sme pozabudli na tretiu mŕtvolu. Teraz sme ju vyniesli von a spustili sme ju do malej jamy, ktorú sme predtým spoločne vykopali. Strážny, ktorý nás sprevádza a dozerá na nás, je zrazu krotký ako baránok. Tuší už, že sa karta obrátila, a pokúša sa nadviazať s nami kontakt. Pripojí sa ku krátkej modlitbe za zosnulých, ktorú sa pomodlíme, skôr než padnú na mŕtvolu prvé hrudy. Hádam ešte nikdy nezazneli z ľudských úst vrúcejšie slová, ako boli tie naše, ktorými sme vo svojej modlitbe prosili za pokoj po všetkom vnútornom napätí a vzrušeníach posledných dní tohto finiša nášho preteku so smrťou...

Takto prešiel tento deň, posledný deň nášho tábora, v predtuche slobody, ktorú sme v duchu považovali už za skutočnosť. Lenže naša radosť bola predčasná. Pretože napriek ubezpečeniu delegáta Červeného kríža, že podľa dohody nesmú tábor ďalej evakuovať, ba napriek tomu, že bol osobne prítomný v osade vedľa tábora, v noci prišli nákladné autá s posádkou SS, ktorá odovzdala rozkaz, že tábor sa musí okamžite vyprázdniť; posledných väzňov, ktorí tu ostali, odtransportujú do centrálného tábora, odkiaľ ich do štyridsiaticich ôsmich hodín majú previezť do Švajčiarska a vymeniť za vojnových zajatcov.

Esesáci z nákladných áut sú na nepoznanie, tak priateľsky nás prehovárajú, aby sme bez obáv nastúpili a tešili sa z veľkej šance, ktorá sa nám naskytla. A tí, čo majú ešte dosť síl, sa už aj tlačia na nákladné autá; ťažko chorých a úplne zoslabnutých s námahou vykladajú hore. Len čo do predposledného auta odpočítajú trinásť osôb, sme aj my s kolegom, na chrbte ruksaky, ktoré už nemusíme skrývať, pripravení nastúpiť. Odpočítava vrchný lekár, stojíme v skupinkách po pätnástich; ale nás dvoch minie, nezapočíta nás. Trinástich naložia na auto, a my dvaja tu ostávame, prekvapení, sklamaní, nahnevaní, a zatiaľ čo predposledné auto odchádza, zahrnieme vrchného lekára výčítkami. Ospravedlňuje sa, vyhovára sa na vyčerpanosť a roztržitosť, vraj si omylom myslel, že ešte vždy pomýšľame na útek. Netrpezlivo si znova sadneme, s ruksakmi na chrbte, a čakáme s niekoľkými poslednými väzňami na posledné auto. No nechajú nás dlho čakať. A tak si ľahneme na prázdne prične v ošetrovni a úplne spadne z nás „vojna nervov“, ktorú sme prežívali v posledných hodinách a dňoch, spadne z nás vypätie striedajúcich sa nádejí a sklamaní (od najvyššej eufórie po smrteľnú úzkosť). Sme „pripravení na cestu“ a zaspávame v šatách a topánkach. Zrazu nás zobudí paľba z pušiek a diel, svetelné raketové signály, hvízdanie guliek, ktoré prenikajú aj cez stenu baraku; vtrhne dnu vrchný lekár a kričí, aby sme sa hodili na zem, a z poschodovej postele mi istý spoluväzeň skočí v topánkach na brucho: to ma už dokonale preberie. Čoskoro nám je situácia jasná: front je tu! Strelba slabne a

prestáva, svitá - a vonku na stožiaroch vedia brány tábora zaveje biela zástava. No až po týždňoch sme sa, malá zvyšná hŕstka ľudí z tohto tábora, dozvedeli, že ešte aj v posledných hodinách si „osud“ s nami opäť raz zahral, zistili sme, aké pochybné je všetko ľudské rozhodovanie, a najmä tam, kde ide o život či smrť; zase sme si spomenuli na rozprávku o Smrti v Teheráne, v súvislosti so spoluväzňami, ktorí sa onej noci domnievali, že ich nákladné autá vezú v ústrety slobode; lebo po týždňoch sa mi dostali do rúk fotografie z malého tábora neďaleko nášho, kam odviezli mojich pacientov, zamkli ich do barakov a tie potom podpálili. Na fotografiách vidno napoly zuhorňatené mŕtvolky.

Podráždenosť

Tolko k charakteristike apatie a otupenia mysle, ktorá sa zmocní väzňa počas vlastného pobytu v tábore a zdegraduje jeho duševný život vcelku na primitívnejšiu úroveň, urobí z neho nemohúcny objekt osudu alebo aj svojvôle strážcov tábora a v konečnom dôsledku vedie k tomu, že sa neopováži uchopiť svoj osud do vlastných rúk, teda rozhodovať. Apatia má však aj iné príčiny, nemožno ju teda chápať len ako sebaobranný mechanizmus duše, o ktorom sme hovorili. Má aj fyzické príčiny. Práve tak ako podráždenosť, ktorá - popri apatii - patrí k najvýraznejším príznakom duševného stavu väzňa. Medzi ce-

lým radom telesne podmienených momentov stoja na prvom mieste hlad a nedostatok spánku. Ako je všeobecne známe, už aj v normálnom živote vyvolávajú u človeka apatiu a podráždenosť. V tábore súvisí nedospatosť čiastočne aj s tým, že v neuveriteľne prepchatých barakoch, kde je hygiena úplne neznámym pojmom, väzňov strašne trápí aj hmyz.

K apatii a podráždenosti, ktorá vzniká v tábore, prispieva aj ďalší moment: neexistujú tu civilizačné návykové látky, ktorých úlohou za normálnych okolností je zmierňovať apatiu a podráždenosť - neexistuje nikotín a kofeín! Takto sa apatia a podráždenosť len stupňuje. No k fyzickým príčinám špecifického duševného stavu väzňa v tábore sa pridružujú ešte aj duševné pohnútky, a síce v podobe určitých „komplexov“. Väčšina väzňov, pochopiteľne, trpí akýmsi pocitom menejcennosti. Každý z nás bol kedysi „niekto“, alebo si aspoň myslel, že niekto je. No teraz, tu, zaobchádzajú s ním doslova tak, akoby nebol nik. (Je jasné, že sebavedomím, ktoré je zakorenené v podstate ľudského duchovná, by nemala otriasť ani situácia v tábore; ale koľkí ľudia, a aj koľkí väzni majú takéto pevné sebavedomie?) Priemerný väzeň v tábore o tom ani veľmi nerozmýšľa, on sa mimovoľne, prirodzene cíti úplne deklasovaný. Tento pocit sa však stáva aktuálnym až ako kontrastná reakcia na špecifickú sociologickú štruktúru táborového života. Mám pritom na mysli onú menšinu väzňov, ktorí platili takrečeno za prominentov, kápo a kuchárov, skladníkov a „táborových policajtov“ - tí všetci

si kompenzovali primitívny pocit menejcennosti; vo všeobecnosti sa vonkoncom necítili deklasovaní ako väčšina obyčajných väzňov, ale naopak, považovali sa za úspešných. Niekedy si vypestovali dokonca caesarovský komplex v malom. Duševná reakcia zúrivej a závistlivej väčšiny na správanie menšiny sa ventilovala rozličným spôsobom - občas aj zlomyseľnými vtipmi. Jeden takýto vtip napríklad znel: Zhovárajú sa dvaja väzni, a jeden z nich poznamená o treťom, ktorý patrí práve k tým „úspešným“: „Toho som poznal, keď bol ešte len prezidentom najväčšieho bankového domu v...; a teraz sa vypracoval na kápa.“

Kdekoľvek skrsne konflikt medzi väčšinou deklasovaných a menšinou úspešných - a na to je v táborovom živote príležitostí viac než dosť, počínajúc vydávaním jedla -, podráždenosť sa prederie na povrch a vybičuje sa na maximum. Pocit podráždenosti, ktorý pramení z rôznych už spomínaných telesných príčin, sa umocní prístupujúcimi duševnými príčinami, komplexným citovým nábojom všetkých zúčastnených. Potom nie div, že konflikt, ktorý prepukol, sa skončí ruvačkou medzi väzňami. Reflex, podmienený afektom zlosti, sa vybija formou úderu aj preto, že väzeň je v tábore ustavične svedkom bitky. Dobré to poznám z vlastnej skúsenosti, ako vyhľadovaného a notoricky nedospátého väzňa „svrbí dľaň“, ako sa musí „krotiť“, keď ho pochyť zúrivosť. Nedospatý som bol vtedy už aj preto, lebo v zemľanke, ktorá slúžila za týfusový barak, sme istý čas mohli kúriť, ale

museli sme sa starať o to, aby pec v noci nevyhasla. Kto ešte ako-tak vládol, musel sa zúčastniť na nočnej službe pri peci a strážiť oheň. A predsa - napriek všetkému! - som hádam nezažil idylickejšie hodiny ako tie, keď som uprostred noci ležal na zemi pred malou pieckou, zatiaľ čo ostatní spali alebo blúznili v horúčkach, strážil som počas svojej „zmeny“ oheň a v pahrebe z ukradnutých brikiet som si piekol zopár ukradnutých zemiakov... No o to nevyssypatejší, o to unavenejší, apatickejší a podráždenejší som sa cítil na druhý deň. Vtedy, krátko pred našim oslobodením, som pôsobil ako lekár pri chorých na týfus, a okrem toho som musel zastupovať ešte aj blokového, ktorý tiež ochorel. Bol som teda zodpovedný správe tábora za čistotu v baraku - pokiaľ sa o čistote v daných podmienkach vôbec dalo hovoriť. Večné pokrytecké a formálne inšpekcie v baraku nijako neprispeli k zlepšeniu hygieny, bolo to vlastne obyčajné týranie. Viac jedla alebo trochu liekov by bolo pomohlo - lenže inšpekcie sa starali iba o to, aby v priechode medzi ležiacimi nebola ani slamka a aby roztrhané, špinavé a zavšivavené deky chorých na konci pekne „zarezávali“. Keď ohlásili inšpekciu, musel som sa postarať, aby veliteľovi tábora alebo podveliteľovi nepadlo do oka ani stebielko slamy, aby pred pecou nebol ani prášok popola, keď sa zohnú vo dverách zemľanky a vrhnú letmý pohľad dovnútra. No čo sa týkalo osudu ľudí v tejto diere, tu inšpekcii stačilo, keď som strhol z vyholenej hlavy väzenskú čiapku, zrazil päty a „po vojensky“ hlásil: barak objektu VI/9 - stav: 52 cho-

rých na týfus, 2 ošetrovatelia, 1 lekár. A bolo po inšpekcii. Lenže kým prišli - a prišli zvyčajne o celé hodiny neskôr, ako sa ohlásili (alebo neprišli vôbec) -, musel som neprestajne vyrovnávať deky, vyťahovať zo slamníkov vytŕčajúce stebľa a - revať na úbožiacov, ktorí v poslednej chvíli mohli „zbabrať“ celý ten zdanlivý poriadok a čistotu. Lebo apatia a otupenosť sa v horúčkach ešte mimoriadne vystupňuje a takíto ľudia reagujú iba vtedy, keď na nich niekto nareve. No často aj to zlyhá, a potom sa musíte skutočne z celej sily premáhať, aby ste neudreli. Pretože apatia iných a tobôž vedomie, do akého nebezpečenstva vás vháňa pred očami blížiacej sa inšpekcie, bezmedzné vybičuje vašu vlastnú podráždenosť.

Vnútoraná sloboda

Podľa tohto pokusu o psychologické zobrazenie a psychopatologické vysvetlenie typických charakterových čŕt, ktoré po dlhodobejšom pobyte vtlačí koncentračný tábor človeku, by mohol vzniknúť dojem, že pre ľudskú dušu je v konečnom dôsledku a jednoznačne určujúci násilný tlak prostredia. Ved napríklad v rámci psychológie koncentračného tábora konajú ľudia zdanlivo pod tlakom špecifického sociálneho prostredia, ktoré vytvára tento táborový život. Tu by sme však právom mohli namietnuť: a čo ľudská sloboda? Či pri počínaní človeka, pri jeho postoji k daným podmienkam prostredia naozaj

úplne absentuje duševná sloboda? Nie je človek ozaj nič viac ako výplod mnohorakých danosti a podmieneností, či už biologických, psychologických, alebo sociologických? Nie je teda skutočne ničím viac ako náhodnou výslednicou svojej telesnej konštitúcie, charakterologickej dispozície a spoločenskej situácie? A najmä: svedčia duševné reakcie človeka na výnimočné, sociálne podmienené pomery života v tábore skutočne o tom, že vôbec nemôže uniknúť vplyvom tejto formy bytia, do ktorej ho vohnali násilím? Že musí týmto vplyvom podľahnúť? Že „pod tlakom okolností“, pod tlakom životných podmienok, vládnuccich v tábore, „nemôže inak“?

Na túto otázku môžeme dať odpoveď tak na základe skúseností, ako aj zásadne. Vlastné skúsenosti zo života v koncentračnom tábore nás totiž presvedčili, že človek veru „môže aj inak“. Existuje viac ako dosť príkladov, často naozaj hrdinských, ktoré dokazujú, že aj apatiu možno prekonať a podráždenosť potlačiť; že teda ešte aj v tomto na pohľad absolútne extrémnom stave tiesne, vonkajšej i vnútornej, jestvuje zvyšok duševnej slobody, slobodného individuálneho prístupu k okolitému svetu. Ved kto z tých, čo prežili koncentračný tábor, by nepoznal príbehy o ľuďoch, ktorí aj na apelplaci, aj v táborových barakoch vždy našli pre druhého dobré slovo, alebo ho obdarili posledným kúskom chleba? Možno ich bolo len málo, no aj tak je to jasný dôkaz o tom, že človeku v koncentračnom tábore možno vziať všetko, len nie poslednú ľudskú slobodu postaviť sa k daným okolnostiam tak alebo

onak. A toto „Tak alebo onak“ existovalo! A každý deň, každá hodina v tábore prinášala tisícovské príležitosti rozhodnúť sa pre, alebo proti tým silám zla, ktoré hrozili, že ulúpia človeku to najvlastnejšie, jeho vnútornú slobodu, a zvedú ho k tomu, aby sa zriekol slobody i dôstojnosti, stal sa obyčajnou hračkou a objektom vonkajších podmienok a dal sa nimi pretvoriť na „typického“ táborového väzňa.

Z tohto posledného z možných zorných uhlov sa nám aj duševné reakcie väzňov koncentračného tábora musia javiť rozhodne ako viac než iba výraz určitých telesných, duševných a spoločenských podmienok - aj keď tie všetky, či už nedostatok kalórií, či nedospatosť a najrozmanitejšie duševné „komplexy“, vo veľkej miere prispievajú k tomu, aby človeka stiahli na zákonitú úroveň typickej táborovej psychiky. Konečný dôsledok dokazuje, že to, čo sa s človekom vnútorne stane, čo tábor z človeka zdanlivo „urobí“, je výsledok jeho vnútorného rozhodnutia. Zásadne sa teda každý človek, aj za takýchto podmienok, môže rozhodnúť, čo sa z neho v tábore stane: typický „koncentračnik“, alebo človek, ktorý ešte aj tu ostane človekom a zachová si ľudskú dôstojnosť.

Dostojevskij raz povedal: „Bojím sa len jedného: aby som nebol nehodný svojho utrpenia.“ Tieto slová nepochybne človeku často prebleskli hlavou, keď v tábore spoznal martýrov, ktorých správanie, utrpenie a umiernenie boli dôkazom o existencii spochybňovanej poslednej a neodhateľnej vnútornej slobody človeka. Oni by boli mohli povedať, že boli „hodní svojho utrpenia“. Potvrdí-

li, že pravé utrpenie je čin, že je to vnútorný čin. *Vnútorná sloboda, ktorú nemožno človeku do posledného dychu odňať, dáva mu do posledného dychu príležitosť, aby jeho život mal zmysel.* Pretože zmysel má nielen aktívny život, ktorý umožňuje človeku tvorivo realizovať hodnoty; a zmysel má nielen príjemný život, teda taký, ktorý poskytuje človeku príležitosť kochať sa v krásnych zážitkoch, v zážitkoch z umenia alebo prírody; ale aj taký život si uchováva zmysel, ktorý - ako napríklad v koncentračnom tábore - už sotva ponecháva šancu vytvoriť hodnoty alebo ich vnímať, a poskytuje človeku už len poslednú možnosť, ako dať životu zmysel, a tou možnosťou je jeho postoj k obmedzenej existencii, ktorú mu nanútili zvonka. Tvorivý život, aj život zážitkov sa pred ním dávno uzavreli. No nielen tvorivý život a život zážitkov má zmysel, pretože: *ak život vôbec má zmysel, tak musí mať svoj zmysel aj utrpenie.* Ved aj utrpenie svojím spôsobom patrí k životu - takisto ako osud a umieranie. Až utrpenie a smrť vytvárajú z ľudského jestvovania jeden celok.

Väčšinu väzňov trápila otázka: prežijeme tábor? Lebo ak nie, potom celé toto utrpenie nemá zmysel; otázka, ktorá trápila mňa, znela však ináč: má celé toto utrpenie, j toto umieranie všade okolo nás, zmysel? Lebo ak nie, potom by vlastne nemalo zmysel ani tábor prežiť. Pretože život, ktorého celý zmysel stojí a padá s tým, či si ho človek udrží, alebo nie, teda život, ktorého zmysel je závislý na milosti náhody, takýto život by vlastne vôbec nestálo za to prežiť.

Osud - dar

V spôsobe, akým človek prijme svoj neodvratný osud a s ním všetko utrpenie, ktoré mu prinesie, aj v najťažších situáciách sa až do poslednej minúty života otvára veľa možností, ako prežiť zmysluplný život. Podľa toho, či človek ostane odvážny a statočný, dôstojný a ne-sebecký, alebo či, v krajne vyostrenom boji o prežitie, zabudne na ľudskosť a stane sa len príslušníkom stáda, ku ktorého správaniu sa často prirovnáva psychológia táborového väzňa - podľa toho, ako človek využije alebo nevyužije cenné možnosti, ktoré mu pripravil život plný utrpenia a jeho ťažký údel - podlá toho bol „hodný toho utrpenia“, alebo nie.

Len si nemyslite, že takýto spôsob rozmýšľania je vzdialený od života alebo odtrhnutý od skutočnosti. Iste, len málokto a len výnimoční ľudia sú schopní povzniesť sa až tak vysoko; len niekoľkí väzni v tábore sa prihlásili k svojej úplnej vnútornej slobode a vyplli sa k uskutočneniu hodnôt, ktoré umožňuje utrpenie. Nech by sa bol však našiel čo len jeden jediný taký - stačilo by to ako dôkaz, že človek môže byť vnútorne silnejší než jeho vonkajší osud, a to nielen v koncentračnom tábore. Človek je neustále konfrontovaný s osudom a to ho stavia pred rozhodnutie, ako pretvoriť stav čistého utrpenia na vnútorný čin. Len si pomyslíme na osud chorých, a najmä nevyliciteľne chorých ľudí. Raz sa mi dostal do rúk list

ešte pomerne mladého pacienta, v ktorom oznamuje svojmu priateľovi, že sa práve dozvedel, že už nemá pred sebou veľa života a že mu už nepomôže ani operácia. Ďalej však v tom liste písal, že si práve teraz spomína na jeden film, v ktorom hlavný hrdina odvážne, statočne a s veľkou dôstojnosťou očakáva svoju smrť; po zhliadnutí toho filmu si náš pacient pomyslel, že to musí byť „dar nebies“, ak niekto dokáže tak statočne prijať smrť - a teraz život odrazu ponúkal podobnú šancu jemu.

Nuž, kto z nás, čo sme svojho času, pred mnohými rokmi, videli film *Vzkriesenie* podľa Tolstého románu, si vtedy tiež nepomyslel: to sú veľké osudy, to sú veľkí ľudia. Ale bežného, malého človeka taký veľký osud nestihne, a preto ani nikdy nedostane príležitosť, aby dosiahol až takú vysokú mieru ľudskosti... A potom sme si po predstavení zašli do nedalekého bufetu a pri obloženom chlebičku a šálke kávy sme zabudli na tie mimoriadne metafyzické myšlienky, ktoré počas predstavenia aspoň na chvíľu zamestnali naše vedomie. Ale keď bol človek sám konfrontovaný s veľkým osudom, keď sám stál pred rozhodnutím, či sa postaví vlastnou vnútornou veľkosťou proti osudu - vtedy si už dávno nespomenul na veľké herecké príklady, a človek zlyhal...

Jednému či druhému potom však možno svitol deň, keď zasa sedel v kine a pred očami sa mu odohrával rovnaký alebo podobný film, zatiaľ čo v jeho vnútri, pred jeho vnútorným zrakom zároveň bežal film spomienok,

spomienok na ľudí, spomienok, ktoré by rady ukázali toto všetko, ba ešte viac ako len sentimentálny film. Vtedy mu možno napadne ten alebo onen detail z toho či onoho príbehu o vnútornej veľkosti človeka - napríklad príbeh o umieraní istej mladej ženy v koncentračnom tábore, ktorého som bol svedkom. Príbeh sám je prostý - ani tu niet čo veľa rozprávať - napriek tomu sa však môže zdať, že je vymyslený, natoľko poetický mi pripadá:

Tá mladá ženy vedela, že už má len niekoľko dní do smrti. No keď som sa s ňou rozprával, bola napriek tomu veselá. „Som svojom osudu vdačná za to, že ma tak kruto postihol,” povedala mi doslova, „pretože vo svojom predošlom, občianskom živote som bola príliš rozmaznaná a vlastné duševné ambície som asi nebrala celkom vážne.” V posledných dňoch života bola celkom preduchovnená. „Tento strom je jediným priateľom v mojej osamelosti,” povedala a ukázala na okno. Pred barakom stál veľký gaštan v plnom kvete, a keď som sa sklonil k pričnici pacientky, videl som cez oblôčik ošetrovne akurát kúsok zazelenanej haluze s dvoma kvetmi ako zapálené sviece. „S týmto stromom sa podchvíľou rozprávam,” povedala po chvíli. Zarazí ma to, neviem, ako si mám vysvetliť jej slová. Žeby už bola v štádiu delíria a mala halucinácie? A tak som sa jej spýtal, či jej ten strom skutočne aj odpovedá. A na to mi žena odvetila: „Povedal mi: Som tu - ja - som - tu - som život, večný život...”

Analyza provizórnej existencie

Už sme síce povedali, že v konečnom dôsledku deformáciu vnútorného života človeka v koncentračnom tábore nespôsobujú ani tak už spomínané duševné a telesné faktory, ale slobodné rozhodnutie, no treba to bližšie vysvetliť. Z psychologických pozorovaní táborových zajatcov vyplynulo predovšetkým to, že z hľadiska charakterového vývoja podľaňne vplyvom tábora len ten jedinec, ktorý sa opustil duševne a ľudsky už predtým; úplne sa však vzdal len ten, ktorý už nemal nijakú vnútornú silu! V čom teda mala alebo mohla spočívať tá vnútorná sila?

Zo správ a individuálnych opisov, v ktorých bývalí väzni referovali o tom, ako prežívali pobyt v tábore, jednoznačne znovu a znovu vyplýva, že najťaživejšia bola skutočnosť, že zajatec vo všeobecnosti nikdy nevie, ako dlho bude musieť byť v tábore. Nepozná nijaký dátum prepustenia! Termín prepustenia - pokiaľ vôbec prichádzal do úvahy (napríklad v našom tábore bola akákoľvek diskusia na túto tému vylúčená) - bol natoľko vágny, že sa teoreticky, no aj prakticky muselo počítať s neobmedzeným trvaním väzby. A ak raz istý známy vedec-psychológ pri istej príležitosti vyhlásil, že pobyt v koncentračnom tábore by sa dal označiť ako „provizórna existencia“, potom nám neostáva nič iné, len túto charakteristiku doplniť nasledovne: existenciu väžňa v koncentračnom tábore možno definovať ako „provizórium bez termínu“!

Keď nastúpili do tábora noví väzni, obyčajne nevedeli o tamojších pomeroch takmer nič. Tí, ktorí sa vrátili, museli mlčať a z niektorých táborov sa ešte nikto nevrátil... Len čo však človek vstúpil do tábora, zmenil sa jeho vnútorný obzor: koniec neistoty priniesol so sebou zároveň aj neistotu, týkajúcu sa konca. Nedalo sa predvídať, či vôbec, a ak, tak kedy by sa mohol skončiť ten spôsob existencie.

Je známe, že latinské slovo „finiš“ má dva významy: koniec - a cieľ. Človek, ktorý nedokáže veriť v koniec (provizórnej) existencie, nevie žiť ani pre budúci cieľ. Už nevie existovať tak, že sa zameria na budúcnosť, ako to vie človek v normálnych podmienkach. Tým sa však zmení celá štruktúra jeho vnútorného života. Dochádza k prejavom vnútorného úpadku, ako to poznáme z iných oblastí života. V podobnej psychologickej situácii sa nachádza napríklad nezamestnaný; aj jeho existencia sa stala provizórnou a ani on nevie v istom zmysle myslieť na budúcnosť, na nejaký cieľ v budúcnosti. Pri hromadných lekárskejších prehliadkach nezamestnaných baníkov sa vedecky dokázal vplyv takto deformovaného spôsobu existencie na vnímanie času, na „vnútorný čas“ alebo „zažívaný čas“, ako sa to nazýva v psychológii.

V tábore to bolo takto: krátky časový úsek, povedzme jeden deň - vyplnený šikanovaním, ku ktorému dochádzalo v priemere každú hodinu - pripadal človeku nekonečný; avšak dlhší časový úsek, povedzme týždeň - so všetkými jednotlivosťami - preletel neuveriteľne rýchlo. A moji priatelia mi vždy dávali za pravdu, keď som tvrdil,

že v tábore trvá deň dlhšie ako týždeň! Také paradoxné bolo to príšerné vnímanie času.

V tejto súvislosti je vhodné pripomenúť román Thomaasa Manna „Čarovný vrch“ a jeho zobrazenie duševného rozpoloženia ľudí v analogickej psychologickej situácii: ide o pacientov v sanatóriu pre tuberkulotikov, ktorí tak-tiež nepoznajú termín svojho prepustenia a ocitli sa v situácii, keď sa rovnako nezameriavajú na nijaký pevný bod v budúcnosti, podobne ako väzni v koncentračných táborech.

Jeden z väzňov, ktorí svojho času prišli do tábora v dlhej kolóne neustále pribúdajúcich ďalších, mi raz neskôr rozprával, že vtedy mal pocit, akoby kráčal za vlastnou mŕtvou. Natoľko intenzívne prežíval pocit absolútnej bezperspektívnosti, že celý svoj život posudzoval výlučne z pohľadu minulosti, ako skončený život mŕtveho človeka. K tomuto pocitu „živej mŕtvy“ prispievajú aj iné momenty. Kým na jednej strane väzeň postupne stále nástoľčivejšie vníma neohraničenosť trvania väzby, na druhej strane si čoraz silnejšie uvedomuje fakt, že je zavretý: to, čo je za ostnatým drôtom, sa čoskoro zdá nedosiahnuteľné, nedostupné a napokon aj akési neskutočné. To, čo sa deje vonku, aj ľudia mimo tábora, teda celý normálny život tam vonku, to všetko pôsobí na väzňa v koncentračnom tábore akosi strašidelné. Pokiaľ sa mu naskytne príležitosť nakuknúť von, pripadá mu život tam vonku, ako by sa mohol zdať zosnulému, ktorý by pozeral na svet zhora, z „druhého sveta“. Voči normálne-

mu svetu sa väzeň postupne odcudzuje, má pocit, akoby ho „strácal“.

A tak sa v koncentračnom tábore vnútorný život človeka, ktorý sa ľudsky opustil, pretože už pre seba nevidí nijaký pevný bod, cieľ v budúcnosti, stáva akýmsi retrospektívnym druhom existencie. O sklone privracať sa k minulosti sme už hovorili v inej súvislosti. Slúži na degradáciu prítomnosti, so všetkými hrôzami, ktoré k nej patria. Znehodnocovanie prítomnosti, okolitej skutočnosti skrýva však v sebe určité nebezpečenstvo. Ak sa predsa len objavia náznaky normálneho prístupu k skutočnosti - ktoré sa napriek všetkému vyskytnú dokonca aj v tábore, o čom svedčí ne jeden príklad hrdinstva - často prejdú bez povšimnutia. Úplná degradácia reality, zodpovedajúcej provizórnemu spôsobu existencie táborového väzňa, zvädza človeka k tomu, že sa totálne poddá, podľahne totálnej apatii - ved aj tak „nič nemá význam“. Takí ľudia zabudnú, že často práve mimoriadne ťažké vonkajšie položenie dáva človeku možnosť, aby vnútorne prekonal sám seba. Namiesto toho, aby si z vonkajšieho hľadiska mimoriadne ťažkého táborového života urobili pre seba vlastnú, vnútornú skúšku svojich schopností, radšej neberú svoju momentálnu existenciu vážne, degradujú ju na čosi, čo akoby sa ich netýkalo, pred čím je najlepšie uzavrieť sa do seba a zaoberať sa výlučne minulým životom. Život týchto ľudí potom ustrnie a v tej najstrašnejšej väzenskej situácii nezmobilizujú všetky svoje sily, hoci by to v zásade bolo možné. Samozrejme, k takému čomusi sa

dokáže vypnúť len veľmi málo ľudí; tým niekoľkým jedincom sa však napriek vonkajšej prehre, napriek smrti podarilo dosiahnuť taký obrovský ľudský rozmer, o akom by sa im v predošlom, bežnom živote nebolo ani snívalo; pre nás ostatných, priemerných, nevýrazných platí to, čo raz vyriekol Bismarck: V živote je to ako u zubára; človek neustále čaká, že to hlavné ešte len príde, a medzitým je to už preč. Dalo by sa to parafrázovať takto: väčšina ľudí v koncentračných táboroch bola presvedčená, že pravé možnosti realizácie sa už premeškali - no ony tam v skutočnosti boli, záležalo na tom, ako človek naloží so svojím životom v tábore: bude vegetovať ako tisíce väzňov, alebo sa vypne k vnútornému víťazstvu, ako tých málo výnimočných jedincov.

Spinoza ako vychovávateľ

Tak pochopíme, že každý pokus o psychoterapiu alebo dokonca psychohygienu v prípadoch psychopatologických javov, ktoré prináša väzňovi život v tábore, musí vychádzať z toho, že človeka v koncentračnom tábore a napriek koncentračnému tábore vnútorne posilní, ak ho opäť naorientujeme na budúcnosť, na nejaký cieľ v budúcnosti. Inštiktívne sa o to niektorí väzni pokúšali aj sami od seba. Väčšinou mali čosi, vďaka čomu sa držali, zväčša to bol nejaký bod v budúcnosti. Jednoducho je typické, že človek vlastne dokáže existovať len pod

zorným uhlom budúcnosti, teda akosi sub specie aeternitatis. Preto sa v najťažších chvíľach života uchýľuje práve k tomuto zornému uhlu budúcnosti. Často sa to deje formou nejakého triku. Pamätám sa napríklad na tento zážitok: So slzami v očiach od neznesiteľnej bolesti, v treskúcom mraze a ľadovom vetre, šľahajúcom priamo do tváre, som sa ťažko vliekol v dlhej kolóne smerom k pracovisku, ktoré bolo vzdialené niekoľko kilometrov od tábora. V duchu som sa ustavične zaoberal tisícmi drobných problémov nášho úbohého táborového života: čo nám dnes večer asi dajú jesť? Nemal by som koliesko klobásy, ktorú možno pridajú, radšej vymeniť za kúsok chleba? Čo keby som svoju poslednú cigaretu, ktorá mi ešte ostala z „prémie“ spred štrnástich dní, vymenil za misu polievky? Odkiaľ by som len zohnal kúsok drôtu do topánky namiesto remienka, pretože ten posledný sa mi zlomil? Stihnem sa dnes pripojiť k svojej pracovnej čate, alebo ma zaradia k inej, k novému predákovi, ktorý bude bitkár a surovec? A čo by som mal podniknúť, aby som sa votrel do priazne istému kápovi, ktorý by mi mohol dopomôcť k dosť nepravdepodobnému šťastiu, a síce - že by som zostal v tábore ako táborový robotník a nemusel by som sa už denne zúčastňovať na týchto hrozitánskych pochodoch? Už sa mi hnusí všetok ten hrozný nátlak, pod vplyvom ktorého sa celá moja myseľ dennodenne a neprestajne zaoberá len takýmito otázkami. Vtom použijem jeden trik: odrazu si predstavím seba samého vo vysvietenej, peknej, teplej, veľkej prednáškovej sále, stojím za

rečnickým pultom, pred sebou mám poslucháčov, sedia si v pohodlných čalúnených stoličkách a so záujmom ma počúvajú - a ja rečím: mám prednášku o psychológii koncentračného tábora! A všetko to, čo ma ničí a trápi, to všetko vidím a podávam z objektivizujúceho, vyššieho, vedeckého nadhľadu... Pomocou toho triku sa mi podarí povzniesť nad momentálnu situáciu, nad prítomnosť a nad utrpenie, ktoré so sebou prináša, a hľadiť na ňu, akoby už predstavovala minulosť a ja sám s celým svojím utrpením akoby som bol objektom a zároveň aj realizátorom zaujímavého psychologicko-vedeckého výskumu. Ako to hovorí Spinoza vo svojej „Etike“? „Affectus, qui passio est, desinit esse passio simulatque eius čiarum et distinctam formamus ideám.“ (Hnutie mysle, ktoré je utrpením, prestáva byť utrpením vo chvíli, keď si o ňom utvoríme jasnú a zreteľnú predstavu. - Etika, 5. diel, „O moci ducha alebo o ľudskej slobode“, III. téza.)

Na druhej strane ten, kto už nevládze veriť v budúcnosť, v svoju budúcnosť, je v tábore stratený. S budúcnosťou stratí duševnú silu, opustí sa vnútorne a upadne fyzicky i psychicky. K tomu dochádza väčšinou náhle, vo forme nejakej krízy, ktorej prejavy bežne rozoznávajú všetci, čo len trochu skúsení väzni. Každý z nás sa obával - nie kvôli sebe, pretože to by už bolo bezpredmetné, skôr však kvôli priateľom - chvíle, v ktorej sa kríza prejaví prvýkrát. Obyčajne to prebiehalo tak, že dotýčny väzeň ostal jedného dňa ležať v baraku a nikto ho nevedel prinútiť, aby sa obliekol, šiel do umyvárne a na apel-

plac. Vtedy už naňho nič neplatí, ničoho sa nebojí - nepomáhajú prosby, vyhrážky, ani bitka - všetko je márne; ostáva jednoducho ležať, takmer sa nehýbe a v prípade, že krízu vyvolala choroba, nie je ochotný dať si pomôcť, prípadne sa dať zaviesť na ošetrovňu. Vzdá sa! Dokonca mu neprekáža, že leží vo vlastnom moči a výkaloch, nič ho už nezaujíma.

Ako podstatne súvisí toto životne nebezpečné vzdanie a opustenie sa na jednej strane a strata viery v budúcnosť na strane druhej, to som si raz veľmi dobre uvedomil za mimoriadne dramatických okolností: môj blokový, pomerne známy zahraničný skladateľ a libretista, sa mi jedného dňa nečakane zveril. „Počúvaj, doktor, chcel by som ti niečo porozprávať. Nedávno som mal zvláštny sen. Akýsi hlas mi povedal, že si smiem niečo želať - stačí povedať, čo by som sa chcel dozvedieť, ten hlas mi odpovie na moju otázku. A vieš, čo som sa spýtal? Že by som rád vedel, kedy sa pre mňa skončí vojna! Rozumieš, doktor, čo som tým myslel: pre mňa! To znamená, že som chcel vedieť, kedy oslobodia nás, náš tábor, teda kedy sa skončí naše utrpenie.“ „A kedy sa ti ten sen sníval?“ opýtal som sa. „Vo februári 1945,“ odvetil (vtedy bol začiatok marca). „A čo ti teda ten hlas vo sne povedal?“ spytoval som sa ďalej. A on mi potichu, tajomne pošepkal: „Že 30. marca...“

Keď mi F., môj kamarát, svoj sen rozprával, bol ešte plný nádeje a presvedčenia, že ten hlas mal pravdu. Predpovedaný termín sa však stále väčšími približoval - a sprá-

vy o vojenskej situácii, ktoré prenikali k nám do tábora, sa len zhoršovali, skutočne nebolo pravdepodobné, že front by nám mohol priniesť oslobodenie ešte v marci. A tu sa stala nasledovná vec: 29. marca F. náhle ochorel a dostal vysokú horúčku. 30. marca - teda v deň, keď sa podľa predpovede mala skončiť vojna, a tým aj jeho utrpenie! - upadol F. do ťažkého delíria, až napokon stratil vedomie... 31. marca bolo po ňom. Zomrel na týfus.

Tí, ktorí vedia, ako úzko súvisí duševný stav človeka a afekty ako odvaha a nádej, prípadne sklesnutosť a beznádej s odolnosťou organizmu, tí pochopia, aké smrteľné následky to môže mať, ak väzeň náhle prepadne beznádejnosti a sklúčenosti: môj priateľ F. v konečnom dôsledku zomrel preto, že v jeho organizme, v ktorom už dlhšie driemala nákaza týfusu, pod vplyvom obrovského sklamania z toho, že v presne predpovedanom termíne nedošlo k tak vrúcne očakávanému oslobodeniu, náhle zlyhal imunitný systém. Jeho viera v budúcnosť a chuť do života sa podlomili, a tak organizmus podľahol chorobe - a hlas zo sna mal napokon predsa len pravdu...

Tento individuálny prípad a z neho vyplývajúce závery sa zhodujú s tým, na čo ma príležitostne upozornil vrchný lekár nášho koncentračného tábora; že totiž v týždni medzi Vianocami 1944 a Novým rokom 1945 dochádzalo v našom tábore k nebývalému masovému umieraniu. Aj on bol toho názoru, že to nespôsobili sťažené pracovné podmienky, ani zhoršená situácia v stravovaní či zmenené poveternostné podmienky alebo čoraz častejšie prepuká-

vajúce epidémie; príčina tohto hromadného umierania spočívala len v tom, že väčšina väzňov podľahla naivnej nádeji, že na Vianoce by mohli byť už doma. Noviny však neprinášali príliš povzbudivé správy, ba čo viac, približoval sa už aj termín a väzňov v tábore sa zmocňovala všeobecná beznádejnosť a sklamanie, čo sa nebezpečne prejavilo na znižovaní odolnosti a následnom masovom umieraní práve v tom čase.

Ako sme už spomenuli, každý pokus znovu dodať ľuďom v koncentračnom tábore vnútornú silu vychádzal z toho, že sa nám podarí naorientovať ich na nejaký cieľ v budúcnosti. Zásadu, z ktorej muselo vychádzať všetko psychoterapeutické alebo psychohygienické úsilie, zamerané na väzňov, azda najpriliehavjšie charakterizujú Nietzscheho slová: „Ten, kto musí žiť s „prečo“, znesie takmer každé „ako“.“ Preto bolo nevyhnutné väzňom v tábore pri každej najmenej príležitosti vysveľovať to „prečo“ ich života, ich životný cieľ, a tak dosiahnuť, aby mali dosť vnútornej sily a zvládli aj to strašné „ako“ vo svojom súčasnom živote, všetky tie hrôzy táborového života. Inak povedané: beda tomu, kto už nevidel pred sebou význam života, kto si už nestaval nijaký cieľ, komu unikol zmysel života - a tým teda aj akýkoľvek zmysel vlastného prežitia. Ľudia, ktorí takým spôsobom stratili všetku vnútornú silu, sa veľmi rýchlo vzdávali. Typická veta, ktorou reagovali na všetky argumenty a pokusy o povzbudenie, znela: „Ja už od života nemám čo čakať.“ Čo na to odvetiť?

Otázky o zmysle života

Tu treba otočiť celú otázku o zmysle života: my sa musíme naučiť, ako zúfalým ľuďom vysvetliť, že *vlastne nikdy a nijako nezáleží na tom, čo môžeme ešte od života očakávať, ale že záleží jedine na tom, čo život očakáva od nás!* Z čisto odborného filozofického hľadiska by sa dalo povedať, že tu ide o akýsi kopernikovský obrat, a síce, že už sa nespýtujeme jednoducho na zmysel života, ale sami sa vžijeme do úlohy tých, ktorí sa pýtajú, tých, ktorých život tvrdo skúša každý deň, každú hodinu - ktorým život kladie otázky a my na ne odpovedáme, no tú pravú odpoveď nedávame mudrovaním a rozprávaním, ale jedine činmi, správnym správaním. Život totiž v konečnom dôsledku neznamena nič iné ako: prebranie zodpovednosti za správne odpovede na životné otázky, za splnenie úloh, pred ktoré každého jednotlivca život postaví, za splnenie požiadaviek danej chvíle.

Táto požiadavka a s ňou aj zmysel existencie sa mení od človeka k človeku a z minúty na minútu. Zmysel života preto nemožno nikdy definovať všeobecne, otázka o zmysle života sa nikdy nedá zodpovedať všeobecne - život, ako ho tu ponímame, nie je nič vágne, ale vždy čosi konkrétne, a podobne sú aj požiadavky života na nás vždy celkom konkrétne. Túto konkrétnosť prináša so sebou ľudský osud, ktorý je v prípade každého jednotlivca jedinečný a neopakovateľný. Ani jeden človek, ani jeden osud sa nedá porovnávať; ani jedna situácia sa neopaku-

je. A každá situácia vyžaduje od človeka inakšie správanie. Raz od neho vyžaduje konkrétna situácia, aby konal, teda aby sa pokúsil aktívne utvárať svoj osud, raz zase, aby využil príležitosť, aby (asi s potešením) zrealizoval vzácne príležitosti, inokedy zasa, aby sa jednoducho podriadil svojmu osudu. Ale každá situácia sa vždy vyznačuje jedinečnosťou a neopakovanosťou, vždy pripúšťa len jednu jediná, tú správnu „odpoveď“ na otázku, ktorú vyžaduje daná konkrétna situácia.

Pokiaľ teda konkrétny osud nadelí človeku utrpenie, bude musieť aj v tom utrpení vidieť úlohu, a rovnako úplne jedinečnú úlohu. Aj napriek utrpeniu sa človek musí prebiť k vedomiu, že so svojim osudom, plným utrpenia, stojí jedinečne a neopakovateľne takpovediac v celom vesmíre. Nikto mu ho nemôže odobrať, nikto nemôže to utrpenie pretrpieť namiesto neho. V tom však, ako on sám, takýmto osudom postihnutý človek, to utrpenie nesie, v tom spočíva jedinečná možnosť neopakovateľnej povinnosti.

Pre nás v koncentračnom tábore toto všetko neboli márne teoretické špekulácie, vzdialené od života. Jedine také myšlienky nám mohli ešte pomôcť! Pretože práve ony nám nedovolili zúfať, keď sme už nevideli nijakú možnosť, že by sme odtiaľ vyviazli živí. Pretože nám už dávno nešlo o často naivne kladenú otázku o zmysle života, ktorá sa týka čiastkových cieľov. Nám išlo o zmysel života ako totálneho celku, ktorý zahŕňa v sebe ešte aj

smrť, a tak potvrdzuje nielen zmysel „života“, ale aj zmysel utrpenia a zomierania: o tento zmysel sme bojovali!

Utrpenie ako povinnosť

Ak sme si raz ozrejmili zmysel utrpenia, potom sme už neboli ochotní bagatelizovať či prikrášľovať veľkosť utrpenia tým, že by sme ho „potláčali“ a sami seba chceli klamať - nejakým lacným alebo neprirodzeným optimizmom. Pre nás sa aj utrpenie stalo úlohou, pred ktorej zmyslom sme sa už nechceli uzatvárať. Utrpenie nám odhalilo, že má charakter povinnosti - charakter, ktorý raz priviedol istého Rilkeho k zvolaniu: „Koľko musí človek vytrpieť!“ Tak ako sa povie, že človek musí niečo „vykonať“, tak Rilke hovorí, že musí „vytrpieť“...

Nám iste ostávalo veľa „vytrpieť“. A práve preto bolo potrebné pozrieť sa veciam, veľkosti utrpenia rovno do tváre; aj s rizikom, že človek „zmäkol“, že občas dal voľný priechod slzám. Nemusel sa za tie slzy hanbiť. Dokazovali, že má najvyššiu odvahu: odvahu trpieť! O tom však vedeli len veľmi málokto a keď sa občas opäť raz vyplakali, hanbili sa za to. Napríklad raz som sa opýtal istého spoluväzňa, ako sa mu podarilo zbaviť opuchov z hladu, a on sa mi priznal: „Toľko som plakal, až mi zmizli...“

Niečo čaká

Náznaky psychoterapie, prípadne psychohygieny v koncentračnom tábore, ak vôbec mohli vyklíčiť, mali buď individuálny, alebo kolektívny charakter. Čo sa týka individuálnych psychoterapeutických pokusov, neraz išlo o nevyhnutné „ošetrenie“, o záchranu života. Táto činnosť sa v prvom rade zameriavala na predchádzanie samovraždám. Existoval totiž prísne dodržiavaný predpis, že ak sa raz niekto pokúsi o samovraždu, nik ho nesmie zachraňovať. Tak napríklad platil oficiálny zákaz „odrezať“ väzňa, ktorý sa obesil. O to dôležitejšie boli práve pokusy o preventívne opatrenia. Pamätám sa na dva „prípady“, na ktorých by sa dalo ilustrovať, ako sa úsilie o prevenciu dalo uskutočňovať v praxi. Išlo o dvoch mužov, ktorí v rozhovoroch vyjadrili samovražedné úmysly. Obaja dali tým typickým, už spomínaným spôsobom najavo, „že už od života nič nečakajú“. Bolo však dôležité obom ukázať, že život očakáva niečo od nich, že na nich v živote, v budúcnosti niečo čaká. A skutočne sa ukázalo, že na jedného z nich čaká istý človek: vlastné dieťa, ktoré bezhranične zbožňoval, „čakalo“ naňho v cudzine. Na druhého muža „nečakala“ živá osoba, ale vec: jeho práca! Tento muž bol totiž vedec, ktorý už vydal sériu diel s určitou tematikou, nebola však kompletná a čakala na dokončenie. Pre to dielo bol ten človek nenahraditeľný a nevymeniteľný; nebol však o nič väčšmi nenahraditeľný a nevymeniteľný ako prvý muž, ktorý bol v rámci lásky

k svojmu dieťaťu rovnako nenahraditeľný a nevymeniteľný; tá istá jedinečnosť a neopakovateľnosť, ktorou sa vyznačuje každý jednotlivý človek a ktorá dáva každej existencii zmysel, sa uplatňuje rovnako voči práci či tvorivému činu, alebo voči druhému človeku a jeho láske. Práve v tejto nenahraditeľnosti a nezameniteľnosti každého jednotlivého človeka spočíva to, čo - ak si to uvedomíme - prináša zodpovednosť, ktorú človek nesie za svoj život a ďalší život, a ktorá tak zažiarí v celej svojej veľkosti. Človek, ktorý si uvedomil zodpovednosť voči práci či voči naňho čakajúcemu, milujúcemu človeku, nikdy nebude schopný odhodiť svoj život. Ten totiž pozná to „prečo“ vo svojej existencii - a preto bude vedieť zniesť aj takmer každé „ako“.

Slovo v pravej chvíli

Prirodzene, možnosti kolektívnej psychoterapie boli v tábore nanajvýš obmedzené. Oveľa účinnejšie než akékoľvek reči bol však príklad! Povedzme, ak sa medzi blokovými vyskytol jeden, ktorý nebonzoval, našlo sa tisíc príležitostí, ako svojím priamym a povzbudzujúcim prístupom mohol hlboko ovplyvniť tých, ktorým bol nadriadený. Bezprostredný vplyv vlastnej existencie, príkladu, je vždy silnejší ako čokoľvek, čo sa hovorí. Občas však bolo aj slovo veľmi účinné, konkrétne vtedy, ak sa z nejakého vonkajšieho dôvodu zvýšilo vnútorné napätie.

Pamätám sa napríklad na situáciu, keď sa na základe kolektívnej debaty podarilo dosiahnuť ochotu celého osadenstva v jednom baraku psychoterapeutický vyhodnotiť istú situáciu.

Mali sme za sebou ťažký deň: pred chvíľou nám na apelplaci oznámili, čo všetko sa odteraz bude považovať za sabotáž a trestať okamžitým obesením; k takým deliktom patrilo napríklad aj to, ak si človek odrezal úzky pásik zo starej deky (čo sa dovtedy robievalo - pásik slúžil ako gamaša), a vôbec aj tá najmenšia „krádež“. Pred pár dňami na smrť vyhladovaný väzeň vnikol do krechtu so zemiakmi, kde si chcel ukradnúť zopár zemiakov. Prišli mu však na to, odhalili ho ďalší spoluväzni. Len čo sa o tom dozvedelo vedenie tábora, žiadali vydanie delikventa, v opačnom prípade, pohrozili, bude musieť celý tábor povinne držať hladovku celý jeden deň. Pravdaže radšej sa postilo 2 500 väzňov, ako by jedného spomedzi seba vydali na šibenicu. Večer v ten deň pôstu sme ležali v zemľanke, všetci mimoriadne skleslí. Takmer sa nerozprávalo, a keď, tak veľmi podráždene. K tomu všetkému ešte aj vypli svetlo. Nálada klesla na bod mrazu. Náš blokový, veľmi múdry človek, zimprovizoval besedu o všetkom, čo najväčšmi zamestnávalo myšlienky všetkých nás: pospomínal mnohých spoluväzňov, ktorí zomreli v posledných dňoch buď na chorobu, alebo spáchali samovraždu. No hovoril aj o tom, že skutočnou príčinou týchto úmrtí mohlo byť, že sa títo ľudia sami vzdali. Chcel diskutovať a počuť odpoveď na otázku, ako by sa dalo vopred

predísť ďalším obetiam, ktoré by sa podobne mohli vnútorne vzdať - a pozrel priamo na mňa! Boh mi je svedkom, že som absolútne nemal náladu dávať psychologické rady a vysvetlovať a svojim druhom z baraku dodávať duševnej odvahy. Mrzol som, bol som vyhladovaný, sklesnutý a rovnako podráždený ako ostatní. Musel som však pozbierať všetky sily a využil som tú jedinečnú príležitosť, pretože v tej chvíli bola dobrá rada dôležitejšia ako kedykoľvek inokedy.

Lekárska psychoterapia

Tak som sa do toho pustil - začal som tým, že z objektívneho hľadiska sa budúcnosť musí zdať bezútešná; uznal som, že každý si poľahky vypočíta, aká malá je pravdepodobnosť prežitia. Ešte v tábore nevypukla týfusová epidémia; napriek tomu som odhadol svoju vyhliadku na prežitie približne na päť percent. A povedal som to tým ľuďom! No povedal som im aj to, že ja sa napriek tomu nemienim vzdať nádeje a flintu do žita neodhodím. Pretože nikto nepozná budúcnosť, nikto nevie, čo mu prinesie možno už aj nasledujúca hodina. A aj keď sa v najbližších dňoch nemôžeme spoliehať na nijaké závrtné zvraty vo vojenskej situácii - kto to lepšie pozná, ak nie my s našimi lágrovými skúsenosťami, že neraz sa celkom nečakane vynorí obrovská šanca, aspoň pre jednotlivca: naraz ťa povedzme zaradia do malého transportu k špeciál-

nemu oddielu, kde sú mimoriadne dobré pracovné podmienky, alebo niečo podobné - všetko veci, o ktorých väzni v každom tábore snívajú ako o najvyššom „šťastí“.

Ale ja som nehovoril len o budúcnosti a tme, ktorá ju našťastie pre väčšinu väzňov zahľuže, a o prítomnosti so všetkým utrpením, hovoril som aj o minulosti - o všetkých jej radoostiach a svetle, ktoré vrhá ešte aj do tmy našich súčasných dní. Citoval som básnika: „To, čo zažiješ, ti nijaká moc sveta nemôže odobrať.“ Všetko, čo sme zažili, čo sme vykonali v našom bohatom predošlom živote, toto vnútorné bohatstvo nám už nikto nikdy nemôže zobrať. No nielen to, čo sme zažili; ani to, čo sme urobili, a ani to, čo sme pretrpeli... to všetko sme si zachránili do skutočnosti, raz navždy. A keď je to aj všetko za nami - nech, v minulosti je to aspoň na večnosť v bezpečí! Pretože minulosť je tiež istý druh existencie, ba dokonca možno aj najistejší.

Napokon som hovoril ešte o rôznych možnostiach, ako dať životu zmysel. Rozprával som svojim druhom (ktorí ležali nepohnute, potichu, len sem-tam niekto dojata vzdychol) o tom, že ľudský život má vždy a za každých okolností zmysel, a že tento nekonečný zmysel existencie zahŕňa aj utrpenie a umieranie, biedu a smrť. A prosil som tých úbožiacov, ktorí ma v tmavom baraku pozorne počúvali, aby sa veciam a vážnosti nášho položenia pozreli do tváre, a napriek tomu neklesali na mysli, a aby si zachovali odvahu s vedomím, že ani bezvýhodiskovosť nášho boja nemôže poškodiť jeho zmysel a jeho dôstojnosť. Na

každého z nás, povedal som im, v týchto neľahkých hodinách, a najmä v blížiacej sa ťažkej, pre mnohých z nás poslednej hodine, pozerá ktosi povzbudzujúcim pohľadom, priateľ alebo žena, niekto živý, alebo mŕtvy - alebo Boh. A očakáva od nás, že ho nesklameme a že dokážeme trpieť a zomrieť hrdo, a nie úboho!

A potom som, nakoniec, hovoril o našej obeti; že má zmysel, v každom prípade. Že z podstaty obete vyplýva, že sa prináša za podmienok, keď sa ňou v tomto svete - svete úspechu - zdanlivo nič nedosiahne. Či už ide o sebaobetovanie za politickú ideu, alebo o sebaobetovanie sa jedného človeka za druhého. Pravda, tí spomedzi nás, čo sú náboženského presvedčenia, tí to ľahšie uznajú; a to som im aj povedal. A porozprával som im o tom spoluväzňovi, ktorý hneď po príchode do tábora uzavrel s nebesami zmluvu: svojím utrpením a svojím umieraním nech pred trýznivou smrťou zachráni osobu, ktorú nesmierne miluje. Pre toho človeka nebolo utrpenie a zomieranie nezmyslom - ako obeť nadobudlo najhlbší zmysel. Nechcel trpieť a zomierať nezmyselne; nikto z nás však nechcel podstupovať takú obeť nezmyselne! A dať posledný zmysel tomuto nášmu životu tu - v tomto tábore, v tomto baraku - a teraz - v tejto prakticky bezvýchodiskovej situácii - to bolo cieľom mojich slov.

Že sa mi to podarilo, som zistil vzápätí. O chvíľu už znovu zasvietila žiarovka na jednej hrade nášho baraku a zúbožené postavy mojich druhov postupne ťažkým krokom pristupovali so slzami v očiach ku mne - a dako-

vali... Na tomto mieste sa však čestne priznávam, že som len celkom zriedka mal tú vnútornú silu a vypoľ sa k takému poslednému vnútornému kontaktu so svojimi druhmi v kríži ako v ten večer a že som iste *nevyužil* každú príležitosť, ktorá sa na niečo podobné núkala.

Psychológia táborovej stráže

Skôr ako sa po analýze prvých šokov sprevádzajúcich nástup do tábora a po prebraní psychológie vlastného táborového života začneme zaoberať treťou fázou v rámci duševných reakcií väzňa, totiž psychológiou prepusteného, prípadne oslobodeného väzňa, pristavme sa ešte na chvíľu pri jednej špeciálnej otázke, ktorú ľudia vo všeobecnosti veľmi často kladú psychológom, najmä tým, čo to aj sami zažili: pri problematike psychológie táborovej stráže! Ako je možné, že ľudia z mäsa a krvi páchali na druhých ľuďoch to, o čom tí potom vypovedajú? Ak si ten, kto také správy vypočuje a skutočne im aj uverí, uvedomí, že také niečo je vôbec možné, nevyhnutne sa musí pýtať, ako to bolo psychologicky možné. Ak chceme na túto otázku odpovedať bez toho, že by sme zachádzali do detailov, musíme poukázať na nasledovné fakty: po prvé, medzi strážcami v tábore existujú vyslovení sadisti, podľa prísnych klinických kritérií. Po druhé, kedykoľvek prišiel príkaz na zostavenie ostrého strážneho oddielu, vyhľadávali práve sadistov. Negatívny výber po-

mocníkov pomocníkov a katových paholkov, ako ich vo všeobecnosti nazývali bežní väzni, teda výber na miesta kápov, sme už spomínali a povedali sme si, že logicky mohli často prežiť len brutálni jedinci a sebecké indivíduá. No a okrem tohto negatívneho výberu existoval ešte aj pozitívny výber sadistov.

Na pracovisku, za ostrého mrazu a prakticky bez primeraného ošatenia, ktoré by nás chránilo pred zimou, sme stáli v priekope a v dvojhodinových intervaloch sme sa smeli na pár minút striedať pri poľnej piecke. Pálili sa v nej haluze a drevený odpad. Pravdaže, každý sa na tú krátku chvíľku tešil. Pritom sa vždy našiel predák alebo dozorca, ktorý nás s obrovským potešením o tú radosť pripravil. Jeho sadistické potešenie sa mu poľahky dalo vyčítať z tváre, keď z vlastnej vôle rozkázal piecku aj s prekrásne rozpálenými uhlíkmi prekotiť do snehu. A keď sa niekto esesákom nepozdával, vždy mali jedného pod sebou, ku ktorému toho úbožiaka prevelili, pretože bolo známe, že dotýčný bol rovnako bez zábran a rovnako vysokošpecializovaný v sadistickom týraní.

Po tretie, treba povedať, že veľká časť táborovej stráže bola už otupená po toľkých rokoch, čo boli svedkami stupňovaného sadizmu v táboře. Práve títo otupení a vo svojom vnútre úplne zľahostajnení ľudia väčšinou odmietali aspoň sadizmus vo vlastnej réžii; to však bolo všetko, pretože proti sadizmu druhých samozrejme nepodnikli nič.

Po štvrté: aj medzi táborovou strážou boli sabotéri.

Spomeniem tu len veliteľa tábora, v ktorom som bol naposledy a z ktorého som bol oslobodený. Bol to esesák. Po oslobodení tábora vyšlo však najavo čosi, o čom dovtedy vedel len táborový lekár (tiež väzeň): tento veliteľ tábora z vlastného vrecka poskytoval nie zanedbateľné sumy peňazí, z ktorých dával v neďalekej lekárni kupovať lieky pre väzňov v tábore! Táto historka mala dohru: po oslobodení schovali židovskí väzni esesáka pred americkými oddielmi a vyhlásili ich veliteľovi, že esesáka im vydajú len pod podmienkou, ak sa mu neskriví ani vlas na hlave. Americký veliteľ im dal svoje dôstojnícke čestné slovo a židovskí väzni mu priviedli bývalého veliteľa tábora. Americký veliteľ opäť vymenoval esesáka za veliteľa tábora - a esesák zorganizoval pre nás medzi obyvateľstvom okolitých dedín zbierku šatstva a potravín.

Naproti tomu podveliteľ, teda väzeň, bol brutálnejší ako všetci esesáci v tábore dokopy; bil väzňov, kedykoľvek a kdekoľvek sa mu naskytla príležitosť, zatiaľ čo napríklad veliteľ tábora, aspoň pokiaľ ja viem, nezdvihol ruku na „svojho“ väzňa ani jediný raz.

Z toho vyplýva jedno: označenie človeka ako príslušníka táborovej stráže, alebo naopak ako táborového väzňa, ešte nič neznamená. Ľudské dobro sa nájde medzi všetkými ľuďmi, nájde sa aj v tej skupine, ktorú zväčša paušálne odsudzujeme. Hranice sa totiž prekrývajú! Nemôžeme si to až tak zľahčiť vyhlásením: jedni sú anjeli a druhí diabli. Naopak: napriek všeobecnej mienke,

panujúcej v tábore, že strážca alebo dozorca bol voči väzňom ľudský, zostáva to len akýsi osobný a morálny postoj; na druhej strane je obzvlášť odsúdeniahodná podlosť väzňa, ktorý ubližuje svojmu druhovi v utrpení. To, že bezcharakternosť takého človeka táborových väzňov obzvlášť bolí, je rovnako jasné ako hlboké dojatie väzňov aj nad najmenším prejavom ľudskosti, povedzme zo strany strážcu tábora. Keď si napríklad spomeniem na to, ako mi istý predák (teda nie väzeň) jedného dňa ukradomky podsunul kúsok chleba - bolo mi jasné, že si ho musel usporiť od raňajok -, spomeniem si zároveň aj na to, že to nebol len ten konkrétny kúsok chleba, ktorý ma vtedy doslova dohnal k slzám; bolo to práve to čosi ľudské, čo mi ten človek podal spolu s chlebom, a ľudské slovo, ako aj ľudský pohľad, ktorý dar sprevádzal...

Z toho všetkého môžeme vyvodiť záver: na svete existujú dve ľudské rasy, a to tieto dve: „rasa“ statočných a „rasa“ nestatočných ľudí. A obe rasy sú všeobecne rozšírené: do všetkých skupín preniknú a presiaknu; ani jedna skupina nepozostáva výlučne zo statočných a výlučne nestatočných ľudí, v tomto zmysle teda ani jedna skupina nie je „rasovo čistá“ - a tak sa sem-tam vyskytol statočný človek aj v strážnom oddiele.

Život v koncentračnom tábore nepochybne otvoril priepasť do najhlbších hĺbok človeka. Máme sa čudovať, že v takých hĺbkach občas preblesne aj niečo ľudské? Ľudské ako to, čím v skutočnosti je - ako zliatina dobrého-

i a b riek všetkému povedať životu dno

V I K T O R E .

126

ho a zlého! Trhlina, ktorá sa ťahá celou Iudskou existenciou a rozdeľuje dobro a zlo, siaha však až do najhlbších hlbín a je viditeľná dokonca aj na dne tejto priepasti, ktorú predstavuje koncentračný tábor.

My sme spoznali človeka tak, ako dosiaľ asi nijaká generácia. Čo je teda človek? Človek je bytosť, ktorá vždy *rozhoduje*, čím je. Je bytosť, ktorá vynašla plynové komory; zároveň je však aj bytosť, ktorá do tých plynových komôr išla vzpriamene, s modlitbou na perách.

Tretia fáza:
PO OSLOBODENÍ Z TÁBORA

A teraz sa venujme poslednej kapitole v rámci psychológie koncentračného tábora: psychológii väzňa, vyslobodeného z tábora.

Ako prebehlo oslobodenie, sme už spomínali, samozrejme takýto opis nikdy nemôže byť neosobný. Teraz by sme chceli naviazať na tú časť našej správy, kde sa spomínalo, ako po dňoch obrovského napätia jedného rána zaviala pri bráne tábora biela zástava. Vrcholné duševné napätie vystriedalo totálne vnútorné uvoľnenie; ak si však niekto myslí, že medzi nami zavládla bezmedzná radosť, mýli sa. Ako to vtedy bolo naozaj?

Unaveným krokom sa väzni vlečú k bráne tábora - ledva ťahajú za sebou nohy. Stiesnene sa obzerajú okolo seba, vymieňajú si spýtavé pohľady. Potom urobia prvé neisté kroky von za bránu. Tentokrát nikto na nich nezreje, tento raz sa nik nemusí prikrčiť, neprichádzajú údery päšťou, kopance. Veru nie; teraz táborová stráž ponúka cigarety. Človek pravdaže hneď nespoznáva strážcov, pretože sa medzitým poponáhľali a preobliekli do civilu. Pomaly kráča ďalej po príjazdovej ceste. Už ho bolia nohy a hrozí, že vypovedia poslušnosť. Človek sa vlečie ďalej, chce si prvý raz obzrieť okolie tábora - alebo

lepšie povedané, chce si ho prvýkrát pozrieť ako slobodný človek. Takto vstúpi do prírody, vyjde na slobodu. „Na slobodu,“ opakuje si v duchu znovu a znovu; nejde mu to jednoducho do hlavy. Slovo sloboda sa za tie roky túžobných snov príliš ošúchalo, ten pojem už príliš vybledol; pri konfrontácii so skutočnosťou sa rozplýva. Skutočnosť ešte celkom neprenikla do vedomia: jednoducho človek to ešte nemôže naplno pochopiť.

Tu príde k lúke. Vidí na nej rozkvitnuté kvety. Rozummom všetko vníma - nie však „citom“. Prvá iskrička radosti zažiarí pri pohľade na kohúta s nádherným rôznofarebným chvostom. Ešte stále to ostáva pri iskričke, ešte stále sa človek nezúčastňuje na svete. Potom sa posadí pod gaštan, na lavičku; bohvie, ako sa teraz tvári - v každom prípade svet ešte k nemu neprenikol.

Večer, keď sa druhovia opäť poschádzajú vo svojej starej zemi, tajne sa jeden druhého pýtajú: „Počúvaj - tešil si sa dnes?“ A navzájom sa priznávajú - s pocitmi hanby, pretože ešte nevedia, že všetci to tak prežívali: „Ak mám povedať pravdu, nie!“ ... Človek sa doslova odučil tešiť, bude sa to musieť znova naučiť.

To, čo tu oslobodení väzni zažívali, sa z psychologického hľadiska označuje ako vyslovená depersonalizácia. Všetko sa zdá byť neskutočné, nepravdepodobné, len ako sen. Ešte tomu človek nemôže uveriť. Príčasto ho v posledných rokoch sny dobehli. Koľkokrát sníval o tomto dni, keď sa bude môcť slobodne pohybovať! Koľkokrát sníval, že jedného dňa sa vráti domov, pozdraví priate-

Ťov, objíme ženu, sadne si s nimi za stôl a vyrozpráva, čo všetko za tie roky prežil, a povie aj, ako často sa mu o tomto dni opätovného stretnutia snívalo, no potom sa zobudil do inej reality - no že teraz sa ten sen naozaj stal skutočnosťou! Vtom zarezonujú človeku v ušiach tri hvizdy, ktoré znamenajú „Vstávať!“ a vytrhnú ho zo sna, v ktorom už toľký raz sníval o slobode. A teraz má človek odrazu uveriť! Teraz by to mala byť *naozajstná* sloboda?

A predsa je to tak, jedného dňa. Telo má však menšie zábrany ako duša. Od prvej chvíle využíva skutočnosť, doslova sa jej chopí: začína sa totiž napchávať. Človek je celé hodiny, celé dni a polovice nocí. Nepochopiteľné, čo všetko dokáže pojesť. A keď potom toho či onoho väzňa pozvú dobrí ľudia z nedalekej dediny, naje sa a nakoniec si dá kávu, tá mu rozviaže jazyk a on začne rozprávať - celé hodiny. Zrazu povolí dlhoročný tlak, ktorý ho zvieral, a neraz toto rozprávanie vyvoláva dojem, ako by dotyčný bol pod duševným nátlakom, také neodbytné je jeho nutkanie rozprávať. (Podobnú skúsenosť, pokiaľ viem, mávali ľudia aj po krátkom, no mimoriadne ťažkom strese - napríklad po výsluchu na gestape.)

Prejdú dni, mnoho dní, kým sa rozviaže nielen jazyk, ale povolí aj čosi vovnútri, odrazu nastane prielom a tá zlovestná, ochromujúca bariéra, ktorá dosiaľ človeka zvierala, je preč. Potom si jedného dňa, niekoľko dní po oslobodení, vykračuješ po šírom poli, ideš celé kilometre cez rozkvitnuté lúky, až dôjdeš do najbližšej vyľudnenej osady; škovránky lietajú vo výšinách, počúvaš ich hym-

nus, ich jasot, ktorý zvučí z voľných výšok. Široko-daleko nevidno ľudskú bytosť, okolo teba je len šira zem a nebo a plesajúce škovránky a voľný priestor. Vtom zastaneš na svojej ceste do tohto slobodného priestoru, poobzeráš sa vôkol, zdvihneš zrak k výšinám - a klesneš na kolená. V tejto chvíli nevieš veľa o sebe, ani o svete, v duchu ti hučí len jediná veta, znovu a znovu tá istá veta: „Z úzkosti som volal Pána a on mi odpovedal z výšin.“ - Ako dlho si tam kľačal, koľkokrát si tú vetu opakoval - to si už nepamätáš... V ten deň však, v tú hodinu, sa začal tvoj nový život - to vieš. A krok za krokom, nijako inak, vstupuješ do tohto nového života, znovu sa stávaš človekom.

Úľava

Cesta, vedúca od najvyššieho psychického vypätia, ktoré človek zažíva v posledných dňoch života v tábore, cesta od vojny nervov späť k pokoju duše rozhodne nie je cesta bez prekážok. A je omyl, ak si niekto myslí, že človek prepustený z koncentračného tábora, prípadne oslobodený väzeň, už nepotrebuje psychoterapiu. V prvom rade by sme mali mať na zreteli jedno: človeku, ktorý bol dlhší čas vystavený nepredstaviteľnému psychickému nátlaku koncentračného tábora, prirodzene, aj po oslobodení, áno, práve vďaka náhlejšej úľave, ktorú prinieslo so sebou jeho oslobodenie - hrozia určité nebezpečenstvá v duševnej oblasti. Tieto nebez-

pečenstvá (v zmysle psychohygieny) nie sú nič iné ako takpovediac psychologický protipól ku kesonovej chorobe. Tak ako pracovníkovi v potápacej komore hrozí poškodenie zdravia, keby náhle opustil svoje stanovište (v ktorom bol vystavený abnormálne vysokému tlaku), presne tak isto človek, ktorého náhle zbavili ťažkého psychického nátlaku, si za istých okolností môže spôsobiť škodu na duševnom zdraví.

Predovšetkým u primitívnejších jedincov sa v tejto psychologickej fáze pozorovalo, že sa nadalej nevedia vymaniť z kategórie moci a násilia; až nato, že teraz, ako oslobodení, si myslia, že smú bez zábran a bez rozmyšľania užívať svoju moc, svoju slobodu. Pre takýchto primitívnych ľudí sa nezmenilo vlastne nič okrem znamienka starej kategórie, zo záporného sa stalo kladné: z *objektov* moci, násilia, zlovôle a nespravodlivosti sa stali analogické *subjekty*; nevedia sa však ešte odpútať od toho, čo zažili. To sa často prejavuje v zdanlivých maličkostiach. Napríklad - kráčame s bývalým spoluväzňom cez lúky, blížime sa k táboru, z ktorého nás prednedávnom oslobodili; odrazu sa ocitneme pri poli s jarinou. Mimovoľne ho chcem obísť. On ma však chytí za ruku a ťahá ma krížom cez pole. Vzpieram sa, že predsa nepošliapeme mladé obilie. No on sa rozzúri: z očí mu šľahajú blesky, kričí na mňa: „Ale čo nepovieš? A nás nepošliapali? Nestáčilo ti to? Moja žena, moje dieťa zahynuli v plynovej komore - o ďalšom nehovoriac - a ty mi chceš zabrániť, aby som pošliapal pár stebiel obilia..." - Len veľmi po-

maly sa podarí prinavrátiť toho človeka k triviálnej pravde, že nikto nemá právo páchať bezprávie, ani ten nie, kto sám bezprávie zažil. A predsa musíme pracovať na týchto fudoch, aby našli zasa cestu k tejto pravde, pretože prevrátenie tohto princípu by veľmi ľahko mohlo mať aj horšie následky než stratu zopár tisíc zrn ovsu, o ktoré by prišiel neznámy roľník. Dodnes vidím pred očami toho spoluväzňa z tábora, ako si vysúkal rukáv, strčil mi pod nos obnaženú pravú ruku a vrieskal: „Nech mi odtnú túto ruku, ak na nej nebudem mať krv hned v prvý deň, len čo sa vrátim domov...!“ Chcem však zdôrazniť: muž, ktorý vyslovil také slová, nebol zlý človek, v tábore a aj potom sa vždy prejavoval ako najlepší kamarát.

Popri deformácii, hroziacej človeku, z ktorého odrazu spadol psychický nátlak, existujú ešte dva ďalšie základné zážitky, ktoré môžu ohroziť, poškodiť a deformovať jeho charakter: zatrpknutie a sklamanie človeka, ktorý sa vráti do svojho starého života ako slobodný jedinec. - Nejedyn jav verejného života v rámci prostredia, ku ktorému prepustený predtým patril, vyvoláva pocit zatrpknutia. Keď sa taký človek vráti domov a zistí, že ľudia ho vítajú iba krčením pliec, prípadne lacnými frázami, neraz sa ho zmocní roztrpčenosť, nevie sa ubrániť otázke, načo vlastne to všetko utrpenie prežil. Keď takmer všade, kam sa obráti, nepočuje nič iné, len otrepané reči „my sme o ničom nevedeli...“ a „aj my sme si svoje vytrpeli...“, vtedy sa nevyhnutne pýta sám seba, či mu skutočne nemajú viac čo povedať...

Inak to vyzerá pri pocite celkového sklamania. Tu totiž nejde o blížneho, ktorého povrchnosť a necitlivosť by viedla k takému znechuteniu, že človek by sa napokon najradšej skryl do myšacej diery, kde by nemusel už nič počuť, nič vidieť... ak sa človeka zmocní sklamanie, má pocit, že je vydaný napospas osudu; totiž človek, ktorý celé roky žil v presvedčení, že dosiahol najhlbšie dno možného ľudského utrpenia, teraz zisťuje, že to utrpenie akosi nemá konca a že zrejme neexistuje nijaké absolútne dno; že človek ešte vždy môže padať hlbšie a hlbšie...

V našom pojednaní o pokusoch psychicky povzbudiť človeka v koncentračnom tábore sme už hovorili o tom, že taký jedinec sa musí zamerať na nejaký cieľ v budúcnosti; že mu bolo treba znovu a znovu pripomínať, že život naňho ešte čaká, že - naňho čaká nejaký človek. A potom? Potom jeden, druhý zistí, že niet už nikoho, kto by naňho čakal...

Zle je, ak osoba, ku ktorej sa celý čas v tábore upínal - tá milovaná osoba, už neexistuje. Beda tomu, kto ten okamih, tisíckrát vysnívaný v túžobných snoch, teraz skutočne zažije, ale inak, celkom inak, ako si ho napredstavoval. Nastúpi do električky, odvezie sa k onomu domu, ktorý si celé roky v predstavách, ale iba v predstavách maľoval, stlačí zvonček - presne tak ako si to už tisíckrát predtým túžobne vysníval... Lenže neotvorí mu človek, ktorý by mal - a ten mu už ani nikdy viac dvere neotvorí...

Všetci v tábore to vedeli a medzi sebou si to hovorili:

niet na svete šťastia, čo by nás mohlo odškodniť za krivdy, ktoré zažívame. O šťastie tu nikdy nešlo - to, čo nás držalo, čo mohlo dať nášmu utrpeniu a obeti a umieraniu zmysel, to nebolo šťastie. Napriek tomu: nešťastie - to sotva niekto očakával. Sklamanie, ktoré v novonadobudnutej slobode osud nadelil nejednému z oslobodených väzňov, je zážitok, ktorý títo ľudia len veľmi ťažko prekonávali a ani z psychologického lekárskeho hľadiska určite nemôže byť jednoduché dostať ich z toho. Toto konštatovanie však nesmie odradiť psychiatra - naopak: má mu byť povzbudením, pretože má charakter výzvy.

Tak či tak - raz svitne každému z oslobodených väzňov deň, keď sa ho pri pohľade späť na celú skúsenosť z koncentračného tábora zmocní zvláštny pocit: teraz ani sám nevie pochopiť, že vládol prestať všetko to, čo od neho život v tábore vyžadoval. A ak existoval v jeho živote jeden deň - deň slobody - počas ktorého mu všetko pripadalo ako nádherný sen, tak potom príde aj deň, keď mu to všetko, čo prežil v tábore, pripadá už len ako zlý sen. Pocity človeka, navracajúceho sa domov, korunuje úžasné vedomie, že po všetkom tom utrpení sa už človek nemusí báť ničoho na svete - okrem svojho Boha.

VIKTOR E. FRANKL

*Synchronizácia
v Birkenwalde*

Mŕtvemu

otcovi

apriek všetkému povedať životu dno

V I K T O R E. F R A N K L

136

**SYNCHRONIZÁCIA
V BIRKENWALDE**

Metafyzická konferencia

Osoby:

BENEDICTUS (BARUCH) DE SPINOZA

SOKRATES

IMMANUEL KANT

KÁPO

FRANZ

KARL

FRITZ

ERNST

PAUL

MATKA

ČIERNY ANJEL

DESIATNIK

Miesto: príslušné divadlo

Čas: momentálne predstavenie

*Prázdne proscénium pred oponou. Traja filozofi v dobovom
oblečení, Kant aj v parochni.*

Vyšlo pod pseudonymom Gabriel Lion v časopise „Der Brenner“, 17.
číslo, Innsbruck 1948, str. 92-125.

SPINOZA (*zapisuje*): Zapisovateľ: Benedictus de Spinoza...

SOKRATES: Musíte zaznamenať aj presný čas.

KANT: Moment! Protestujem - ako to myslíte: presný čas?
- Čo pod tým rozumiete? - Stredoeurópsky čas? -
Normálny čas? Letný čas? Alebo nejaký iný? Ako
vidím, páni: môjmu transcendentálnemu kriticizmu
hrozí, že upadne do zabudnutia.

SPINOZA: Prepáčte, pán profesor - ale ja som naň nezabudol.

SOKRATES: Ani ja nie - nehnevajte sa, prosím, na mňa,
nemyslel som to tak...

KANT Viete vôbec, ako som to myslel *ja*?

SOKRATES: Pravdaže. Priestor a čas sú len spôsoby nazera-
nia...

KANT: Takže vy to viete - no, a prečo sa toho nedržíte?

SOKRATES: Som predsa živý dôkaz, že sa toho držím!

KANT: Tomu nerozumiem.

SOKRATES: **NO** predsa: ja, ktorý som žil v gréckom staro-
veku, poznám vašu Kritiku čistého rozumu takmer
naspamäť.

KANT: Ach, tak! No dobre: verím vám teda.

SOKRATES: Pozrite, Baruch Spinoza a ja sme teraz vo
„večnosti" - tuším tak sme to hovorili svojho času,
keď sme ešte nosili svoju pozemskú kožu na trh...

SPINOZA: Skvostný paradox!

SOKRATES: ...keďže predsa večnosť nie je nič iné ako sú-
časnosť.

KANT: To máte nebudaj od Augustína?

SOKRATES: Prosím vás, kto už má čo - a od koho?

SPINOZA: Každému z náš voľakedy išlo o prioritu - a teraz tu u nás nejestvuje nijaké predtým ani potom, nikto nie je prvý, nikto nie je druhý.

SOKRATES: Ved my vo večnosti *stojíme*.

SPINOZA: *Večnosť* stojí - aj s nami.

KANT: No dobre, ved to nie je nič nové. Ale pýtam sa vás ešte raz: Prečo trváte na presnom časovom údaji?

SOKRATES: Pán profesor, prosím vás - ako to len všetko máme ľuďom vysvetliť: večnosť... časovosť... súčasnosť...?!

KANT: Nuž, jednoduché to nie je...

SPINOZA: Veru nie je, pán profesor, on má pravdu!

KANT: Tak teda, zapisujte ďalej, pán Spinoza...

SOKRATES: Pán profesor, hlásim sa o slovo.

KANT *{súhlasne prikývne}*.

SOKRATES *(vstane, odkašle si)*: Vážení páni, ako vám to mám povedať: ďalej to tak medzi ľuďmi už nepôjde. Niečo sa musí stať! To, ako sa dnes žije na Zemi, by ste ťažko pochopili. Viera je takmer mŕtva - akákoľvek viera. Dnes sa už neverí ani len politickej propagande. Nikto už neverí inému, nikto už neverí sám sebe. A predovšetkým - nikto už neverí v ideu!

KANT *(polohlasno)*: Idey sa dajú usmerňovať.

SPINOZA *(polohlasno)*: Pôvodná idea je Boh.

SOKRATES: Hádám sa nebudeme škriepiť o slová - ved sa nechceme hádať ani o pojmy. Viete celkom presne, čo mám na mysli: tú vec, tú veľkú vec - existenciu člo-

veka. Hrá sa o všetko! Dve svetové vojny úplne zruinovali takzvanú morálku ľudí.

SPINOZA: Pán profesor, má svoju pravdu. Len si predstavte tie dôsledky. Masa už ničomu neverí. Ale tí niekolkí, ktorí vedia, čo činia, alebo si aspoň myslia, že to vedia - tí majú voľnú ruku; a zneužívajú masy, zvedené z cesty a poblúznené.

KANT: Dobre - ale čo máme urobiť?

SOKRATES: Musíme ľuďom pomôcť. Nieкто musí zísť dole...

KANT: Vy ste ale optimista! Hádám tam len nechcete zoslať mudrca?

SPINOZA: Vysmiali by ho.

KANT: Alebo nebudaj proroka, možno jasnovidca?

SOKRATES *{krčíplecami}*.

SPINOZA: Zatvorila ho do blázinca - nepoznáte dnešných ľudí. Dnes - a proroka! Čo si myslíte?! Dnes by povedali, že má halucinácie. - Nezabúdajte na to, Sokrates!

KANT: Hovorím vám predsa: ani mudrca, ani naozajstného filozofa vo vašom klasickom, antickom zmysle nebudú počúvať. Jednoducho by ho nebrali vážne.

SPINOZA: Sokrates, verte mi - mám informácie: naozaj už ničomu neveria. Nikomu neveria; filozof by bol stratený. Keby bol len osamotený - prosím! To sme napokon všetci zažili. Ale dnes by tam bol už ozaj celkom sám... Nezabudnite na jedno: práve pravda je dnes to, čomu tam dole najmenej veria. Ten, kto ju vypovie, je

už vopred odsúdený ako staromódny a jeho slová sa minú účinkom.

SOKRATES: Čo teda chcete urobiť?

KANT: Skutočne by bolo treba vážne porozmýšľať - niečo sa musí stať, to pripúšťam. Ale ako začať? Ako máme ľudí *naučiť* pravde - ako máme v nich vzbudiť túžbu po pravde?

SPINOZA: Keď si tak pomyslím, pán profesor, že naši kolegovia tam dole, ľudia z nášho fachu, robia, čo môžu, napríklad aby sa vyrovnali s materializmom - *verte mi:* ten ešte *dodnes* nie je prekonaný.

KANT: Tak aký rok sa teraz píše tam dole?

SPINOZA: 1946, nechal som sa nedávno informovať.

KANT: No toto! A čo ste medzitým robili vy?

SOKRATES: Zoslali sme dolu všetko, čo sme mali k dispozícii! Oplyvňovali sme obsadzovanie pedagogických postov! A pomáhame autorom významných kníh pri vytváraní ich diel.

KANT: Ako? Inšpirujete ich?

SOKRATES: Áno.

KANT: To nerád vidím.

SPINOZA *{sklamané}*: Sokrates, ved som vás prosil, aby ste o tom pred Kantom mlčali. Viete preda, že publikoval na špiritistické témy a podobne, a nemá to rád.

SOKRATES: No a čo? Mne ide o ľudí...

KANT: Dúfam, že vás viedli tie najčestnejšie pohnútky.

SOKRATES: Podme však k veci. - Ak by ste nenamietali: naozaj poznám jedno východisko.

SPINOZA: A síce?

SOKRATES: Ale nevysmejte ma; rozprával som sa so súčasníkmi...

KANT: Vašimi krajanmi?

SOKRATES: Áno.

KANT: No a?

SPINOZA: Prečo sa hanbite?

SOKRATES (*v pomykove*): Ide totiž o antických gréckych autorov tragédií...

KANT: NO a?

SOKRATES: Hovoria, že jestvuje len jedna jediná cesta...

KANT: A síce?

SPINOZA: Tak hovorte, neostýchajte sa!

SOKRATES (*dôrazne*): Umenie! Hovoria, že ľudia tam dole sa dajú ovplyvniť jedine cez umenie.

KANT: Celkom zaujímavé - nie je to zlá myšlienka!

SOKRATES (*ožije*): Musím sa vám priznať, najprv som nechcel o tom hovoriť. Ale - iného východiska niet.

SPINOZA: Umenie prináša fantáziu, mýty alebo básne, ale neprináša pravdu. Máme sa na také čosi dať?

KANT: Smiešna námietka - nehnevajte sa na mňa; ved to neskutočno, ktoré umenie ľuďom predvádza, má k pravde bližšie ako ľudská skutočnosť.

SPINOZA: Dobre; ale tým otvoríme dvere a bránu...

SOKRATES: Skúsenosti z dejín hovoria *proti* vašim pochybnostiam, Baruch.

KANT: Určite. Ale teraz niečo iné: ako si to celé predstavujete v praxi, Sokrates? Máme ísť hrať divadlo,

inšpirovať autorov divadelných hier, alebo čo ja viem čo?

SPINOZA: Profesor má pravdu. Nemôžeme predsa pred ľudí predstupovať ako divadelné postavy a len tak im niečo predvádzať.

SOKRATES: Inak sa k nim nepriblížite! Ovplyvniť môžu len konkrétne postavy...

SPINOZA: Dobre; ale sa zosmiešnime.

KANT: A predovšetkým na také čosi nikdy nezískate...
(*fajnostkársky naznačuje*) povolenie.

SOKRATES: Moment! To je moja starosť. Teraz už musia pomáhať celkom iní - aj od nás už chodia na zem pomáhať ľuďom...

KANT: Ešte raz opakujem: nedostanete povolenie, uvidíte.

SOKRATES: Ale aby ste ma správne pochopili, pán profesor: pôvodne som si vôbec nepredstavoval, že by sme hrali divadlo - len som si myslel, že by ľuďom bolo treba predviesť niečo z ich skutočnosti, aby odhalili svoju vlastnú pravdu...

SPINOZA: Má na mysli nejaký výjav z ich života.

KANT: Reálny, alebo aspoň v realite možný, teda zdanlivo reálny príbeh? S patričným morálnym ponaučením na záver?

SOKRATES: Áno, také niečo.

SPINOZA: Celkom dobrý nápad. Ale čo my? Čo to má s nami dočinenia a čím môžeme prispieť my?

SOKRATES: Tým, že dodáme komentár!

KANT (*po chvíli premýšľania*): A poznáte nejaký vhodný príbeh?

SOKRATES (*celý rozžiarený*): Všetko je už pripravené, pán profesor.

KANT: A komentár?

SOKRATES: Ten dodáme počas deja.

SPINOZA (*odrazu zaváha*): Ludia sa na to nechytia. Viete, čo povedia? Že sa narušila jednota miesta a času.

KANT: Prepáčte, ale to je smiešne: Jednota miesta a času - z hľadiska našej večnej prítomnosti to azda už nie je nijaký problém!?

SPINOZA: A potom ešte čosi: budeme jednorazovo inšpirovať fantáziu autora - alebo sa budeme zúčastňovať na celých predstaveniach a hrať v nich?

SOKRATES: Oveľa jednoduchšie. Urobíme propagandu založenú čisté na faktoch: naše rozhovory, tak ako ich tu vedieme, sa dostanú na verejnosť, a to v divadle!

KANT: To má čo zasa znamenať?

SOKRATES: Jednoducho dáme zahrať našu zápisnicu na niektorom pozemskom javisku.

KANT: Všetko, čo sme dosiaľ povedali a čo ešte chceme povedať, sa pridá k hre, ktorú nám láskavo ukážete?

SOKRATES: Áno, presne tak si to predstavujem. Baruch, čím sa začína vaša zápisnica?

SPINOZA (*číta*): „Zapisovateľ: Benedictus de Spinoza; Sokrates: Musíte zaznamenať aj presný čas; Kant: Moment! Protestujem" - atd., atd.

SOKRATES: Dobre - tak sa teda uvedie všetko, čo sa dosiaľ povedalo! *{Slávnostné}* A my - teraz sa jednoducho zapojíme do predstavenia „Synchronizácia v Birkenwalde“ na javisku ... divadla v ...

SPINOZA: To nepôjde - tam sa hovorí po nemecky!

SOKRATES: No a?

KANT: Benedictus, zabúdate, že teraz nehovoríme slovami, ale myšlienkami.

SOKRATES: Myšlienkam rozumie každá ľudská bytosť. Tomu, čo si tu myslíme, musí každý rozumieť tak, akoby sa to hovorilo v jeho jazyku...

KANT: ...pretože to je pravda.

SPINOZA: Rozumiem...

SOKRATES: Hra sa teda môže spustiť - začíname!

SPINOZA *(vzrušene ako dieťa)*: Opona!

KANT: Nezabúdajte, Benedictus, že už celý čas stojíme na javisku - pred zdvihnutou oponou - celý čas sa ľudia na nás pozerajú a počúvajú nás.

SOKRATES: ...alebo ste ešte stále situáciu nepochopili, Baruch?

SPINOZA *{trochu zmätené}*: Ale áno, pochopil...

SOKRATES: Nerozumiete? Jednoducho sa tvárime, akoby si nás autor vymyslel a akoby nás herci na javisku predstavovali... *(veselo)* nikto nebude tušiť, že sme si hercov len tak povediac pričarovali a že toho údajného autora hry sme len zneužili - paráda, však? Pritom najväčšmi podvedené je tu publikum: dnes dáme publikum hrať

- totiž necháme ich hrať úlohu diváka. A uvidíte: nebudú tušiť, že hrajú *oni*, a že skutoční sme my, ani to, že čo sa tu bude odohrávať, je zároveň aj skutočnosť!

KANT: Ale teraz vážne, Sokrates, čo plánujete?! Mám na mysli: akú hru?

SOKRATES: Chcem ľuďom predviesť obraz z pekla a dokázať im, že človek môže zostať človekom ešte aj v pekle.

- Asi tak ako aj my tu v nebi, či už ako to tam dole nazývajú, sme zostali vlastne ešte tak trochu hadmi - alebo nie?

KANT: Iste, iste; chvalabohu.

SPINOZA: Chvalabohu!

SOKRATES: (*obráti sa ku Kantovi*): A tohto nazývali ateistom...

KANT (*usmeje sa*): Tak čo? Som pripravený, Sokrates.

SOKRATES (*volá äohorá*): Prosím oponu medzi večnosť a čas...!

Opona sa dvíha. Z prítmnia vystupuje polorozpaánutý, spustený barak v koncentračnom tábore. Približne v streäe stojí malá železná piecka. Na pravej strane scény nedovidiť na koniec baraka, vlavo vstupné dvere; pred nimi, ešte kúsok doľava, malý priestor; za ním sa zatáča doľava plot z ostnatého drôtu, ktorý v pozadí pokračuje aj poza barak doprava. Pozdĺž zadnej steny baraka z pohľadu diváka sa asi vo výške kolien tiahne plošina z dosiek, na nej sem-tam trochu slamy; tam sú väzni, niektorí sedia, niektorí ležia.

SPINOZA: Kde sme?

SOKRATES: V koncentračnom tábore Birkenwald.

KANT (*skôrpre seba*): Strašné...

KÁPO (*prichádza so skupinou väzňov spoza baraka vľavo a zastane pred vchodom; úsečným, ako vždy ostrým, rozkazovačným tónom*): Tak, tu je VI. blok, barak číslo 9.

FRANZ: Pohni, Karí, aby sa nám ušlo miesto pri peci!

KARL (*kríva*): Počkaj, nevládzem - tá moja ľavá noha...

FRANZ: Chyť sa ma!

KARL (*poslúchne ho*): Dobre - už je to lepšie. (*Aj ostatní vstúpia dnu, hľadajú si miesto, sem-tam sa oň rujú. Kápo odchádza.*)

FRITZ (*k Ernstovi*): Počul si? Veliteľ tábora klial ako pohan, že nám z buchenauského tábora dali len jednu deku, a zúrili, že sme takí špinaví a zavšivavení!

ERNST: Dobre, dobre, ty môj optimista. Len si ďalej ver, že sa to už musí zmeniť na lepšie.

FRITZ: Prečo nie? Ty mi niečo hovor! Nebol si presvedčený, že ideme do plynu? A pritom sme prišli do celkom normálneho tábora!

ERNST: Ešte sme nič nepreskočili. Nemysli si - ak by sa z teba stal kápo, dobre si to odskáčeš! Počkaj, až sa to raz skončí - potom nás aj tak všetkých pekne spolu odpravia, uvidíš.

FRITZ: Prosím - ak mi dokážeš, že to tak bude, môžeme pokračovať v našej debate. Pokiaľ mi to však nedo-

kážeš, budem sa správať tak, akoby som mal *určite* vyviaznuť živý.

ERNST: Ja nebudem čakať až do poslednej chvíle - sklamanie by bolo príliš hrozné.

FRITZ: Myslíš, že by si ho neprežil? (*smeje sa*)

ERNST: Aspoň máš ešte zmysel pre humor.

PAUL (*nahlas ku všetkým*): V chlebníku som mal dve cigarety! Od poslednej prémie. Kam sa podeli? Kto ich zasa spakoval?!

FRANZ: Ach, už mám toho plné zuby! Myslel som si, že sme kamaráti...

KARL: Prosím vás, kto by kradol? - Ved sme tu všetci krajanovia medzi sebou...

FRANZ: Len si spomeň na Otta...

KARL: Panebože - ten si to ale odskákal.

ERNST: Aj to je svetská spravodlivosť. - Ak si niekto ukradne koliesko klobásy a preto má ísť do plynu...

KANT (*všetci traja filozofi sa medzitým mlčky zamiešali medzi väzňov*): Pochabí ľudia, hovorím ti, Baruch. Z pohľadu svojej pozemskej existencie sú presvedčení, že každý raz bude skladať účty z toho, ako žil - či konal dobro, alebo sa staral len o svoj blahobyť, či má morálne zásluhy, alebo obháňal len peniaze.

SPINOZA: Beatitudo ipse virtus - aj šťastie si človek musí zaslúžiť; a jedine poriadny človek môže byť naozaj šťastný.

KANT (*netrpezlivo*): Ja viem, ja viem. Ale ved práve vy pre-

mietate všetko do jednej roviny - vy s tým vaším mozgom!

SOKRATES: Páni, nebudeme sa predsa hádať. Ved tu ide o vážne veci!

KANT: Prosím vás, Sokrates, prečo sa ľudia nepoučia?!

SOKRATES: Nuž, pokiaľ nebudú čítať filozofické knihy, budú musieť za svoje filozofické omyly platiť krvou a utrpením, biedou a smrťou. Len si spomeňte: nemuseli sme aj my za naše filozofické *múdrosti* zaplatiť krvou a utrpením, biedou a smrťou?

SPINOZA: Má pravdu, pán profesor!

KÁPO (*vráti sa, prudko roztvorí dvere a vrieska*): Len si ne-namýšľajte, všivaví psi, že dnes dostanete nejaké žrádlo: naša kuchyňa nebola pripravená na takúto smradľavú zberbu! (*Odchádza*).

ERNST: No výborne! Už dva dni sme nemali nič v ústach, a teraz môžeme hladovať ďalšiu noc, kým sa nám ráno dajú nachlípať tej čiernej, vlačnej žbrndy.

KARL (*k Franzovi*): Franzi, Franzi, koľko rás som ti to už hovoril: nemal si ísť so mnou.

FRANZ: Nemal, ale jednoducho som musel. Sám vieš, ako to je.

KARL: Áno, poznám ťa, ty sa vždy musíš obetovať. A hovorím ti otvorene, mám toho už po krk. Najprv si mohol vycestovať do Ameriky - ale nie, ty si nešiel: nechcel si nechať rodinu v štichu. A ako to dopadlo? Sestra sa obetovala, aby ťa zachránila pred gestapom.

A po Evinej smrti sa otec utrúpil na smrť. Potom som prišiel na rad ja. A teraz je matka sama. Bohvie, či ešte vôbec žije.

MATKA *{malá, prostá, so šatkou prehodenou cez plecia, ustarostené vystúpi na scénu sprava, kde nieje nijakj viditeľný vchod do baraku}: Ach, tu sú. (Zostáva v blízkosti synov).*

KARL: A tak to obetovanie pokračuje, no všetko zbytočne.

FRANZ: Nehovor tak, Karl. Vieš presne tak dobre ako ja, že táto skurvená márnosť, ktorú nazývame život, by nemala zmysel a stála by za figu, keby sme kedykoľvek neboli ochotní odhodiť ju a zameniť za niečo iné.

KARL: Za niečo iné? - A za čo? Za čo také?!

FRANZ: Nazvi si to, ako chceš. Cítiš to presne tak ako ja - my o tom aspoň máme tušenia.

KARL: Všetko má svoje hranice. Nemôžeš život len tak nič po nič odhodiť...

FRANZ: Prečo nie, ak to má zmysel?

KARL: V čom vidíš ten zmysel - v tom, že napokon všetci skončíme tam?

FRANZ: Možno aj v tom. Ten skurvený život tak či tak nemá zmysel, ak sa naň upínaš. Kto nie je ochotný obetovať ho, ten do smrti len vegetuje; jeho život nemá zmysel. Kto je však ochotný odhodiť svoj mizerný život, ten môže mať dokonca aj smrť zmysluplnú. To je môj názor. A nikdy by som sa ho neodvážil vysloviť, keby... keby sme nesedeli tu.

KANT: No toto! - Počuli ste, páni?

SPINOZA: Neverím im, to vám hovorím otvorene.

SOKRATES: Možno sa všetko ešte ukáže.

MATKA (*pristúpi k filozofom, prosto a pokorné*): Prosím vás, páni, nehnevajte sa na mňa, ale tí dvaja sú moji synovia - boli moje všetko. Nie sú úžasní? Nie sú to zlaté deti? Len žiaľ, sú hlúpi - ach, takí hlúpi! Franz mohol ísť do Ameriky, ešte včas, aby ste vedeli. Lenže on radšej zostal pri mojom mužovi a pri mne, a viem aj prečo: nechcel nás nechať v štichu - áno, preto. My sme ho s mužom veľmi prosili, aby len išiel. Nie, povedal, ostane tu, ved sa nemám až tak zle. Rozumiete? Nechcel, aby sme vedeli, že zostal len kvôli nám.

KANT (*chlácholivo*): Práve sme skonštatovali, že váš syn Franz je veľmi múdry, milá pani.

SPINOZA: Skutočne dobrý človek.

SOKRATES: Spôľahnite sa, dobrá žena. My sa o vašich synov postaráme.

MATKA (*opakovane sa ukláňa*): Ďakujem vám veľmi pekne, páni - a s kým mám tú česť?

KANT: Ženička milá, ved vy to viete, len ste zabudli: neradi hovoríme svoje mená.

MATKA: Prepáčte, prepáčte. Tak som si myslela... chcela by som totiž... rada by som vedela... či by ste sa azda nemohli za mňa prihovoriť.

SPINOZA: O čom to hovoríte? Za čo? U koho?

MATKA: Hrozne totiž túžim po oboch mojich chlapcoch... a tu hrozne trpia, viem to, vidím to... tak som si

pomyslela, že by som požiadala, aby ich dali ku mne.

KANT: To nepôjde, milá pani.

SPINOZA *{potichu ku Kantovi}*: Nemali by sme sa aspoň pokúsiť, pán profesor?

SOKRATES: Radšej nie, Baruch. Nemiešajme sa do toho. Ale niečo vám poradím (*k matke*): Stojte pri svojich synoch - a my vám sľubujeme, že urobíme, čo bude v našich silách.

MATKA *{dojato}*: Ďakujem vám, páni, z celého srdca vám dakujem! Nech vám to Boh oplatí. A verte mi, zaslúžia si to! Pozrite: tu *{nešikovne vyťahuje z kabelky listy a malé balíčky}* - to všetko som od nich dostala.

SPINOZA: Ako to? Ved títo tu predsa vôbec nesmú písať, a posilať balíčky z tábora?! To absolútne neprichádza do úvahy.

KANT: Čo to tam máte?

SOKRATES *{pozrie bližšie}*: Ach, vy tomu ešte stále nerozumiete? To sú myšlienky, ktoré obaja synovia vyslali k svojej matke. A modlitby, ktoré sa za matku modlili. Tak to teda nazývam darom...

MATKA *{hrdo}*: Veru tak. Pekné darčeky, však? Toľko listov, takmer každý deň jeden, podchvíľou balíčok... No nemám byť na nich hrdá? A nezaslúžia si, aby sa o nich niekto postaral?

KANT: Máte pravdu, zaslúžia si to.

SPINOZA: Určite!

SOKRATES *{dojatý podáva matke veci späť}*.

KANT *{k filozofom}*: Ach, keby tak ľudia vedeli, že všetko

má svoj význam a že ten význam je dôležitejší ako to, na čo sa vzťahuje...

SPINOZA: Majster, predstavte si, čo by ľudia povedali, keby to vedeli - ako by sa čudovali! Ako hrozne by sa čudovali napríklad profesori filozofie, keby sa odrazu dozvedeli, že každá práca, v ktorej sa, pán profesor, odvolávajú na vás, v podobe separátu v tom istom okamihu...

SOKRATES: Asi máte na mysli: v tej istej večnosti?

SPINOZA: ...áno: v tej istej večnosti zakrúži nad vaším tunajším večným písacím stolom a dopadne naň.

SOKRATES: A ako by sa len tí filozofi čudovali, keby vedeli, že ich ešte nepublikované, ešte nevyslovené, ich ešte sotva domyslené veľké myšlienky, pokiaľ skutočne ide o veľké myšlienky, už dávno ležia vytlačené tu a len čakajú, kedy sem zdola príde ich skrachovaný autor a prijme ich.

KANT: Ale prečo vždy myslíte len na náš cech? Prečo nepomyslíte aj na iných, na umelcov - hudobníkov? Alebo sa už nepamätáte na ten - večný - okamih, keď k nám prišiel Schubert a so slzami v očiach si prebral partitúru svojej Symfónie h mol - teraz už ako „dokončenú“...

SOKRATES: A spomínate si ešte, majstre, na tie anjelské chóry? Na ich chválospevy, ktoré nemali konca-kraja?

SPINOZA: A pomedzi znovu a znovu motívy h mol.

KANT: Veru veru, keby ľudia vedeli...

KARL: ...ktovie, či mama ešte žije?

FRANZ *{polohlasne}*: Mami, žiješ ešte, mami, žiješ? Povedz, mama: žiješ ešte?

KARL: Na čo myslíš? Prečo nič nehovoriš? Prečo mlčíš, Franz?

FRANZ *{ešte vždy potichu, zamyslene}*: Mami, žiješ ešte? Povedz, mama: žiješ ešte?

KARL *{netrpezlivo}*: Tak povedz niečo, Franz!

MATKA *{približuje sa stále bližšie}*: Nemôžem ti to povedať, Franzi. Nesmiem to povedať. Ale čo na tom záleží! Či žijem, alebo nie? *{Rázne}* Nie som aj tak pri tebe - tak či tak?

FRANZ *{hovorí zároveň s ňou}*: Mami, povedz, žiješ ešte?

KARL: Tak mi povedz aspoň slovo, naháňaš mi strach. Povedz, blúzniš?

FRANZ *{strhne sa}*: Čo hovoríš? Nie, len som o niečom rozmýšľal. Ale nechajme to tak.

MATKA *{k filozofom}*: Počuli ste? Myslí na mňa! Neustále na mňa myslí.

SPINOZA: Áno.

MATKA: Ale má pochybnosti... Čo mám robiť, čo môžem urobiť, aby ho tie pochybnosti až tak netrápili?

KANT: Nič nemôžete urobiť, milá pani. Vyčkajte - a nechajte ho čakať...

MATKA: Ale tak rada by som mu pomohla...

SOKRATES: Nemôžete preňho urobiť vôbec nič.

MATKA: Ale keď sú obaja takí hladní...

ČIERNY ANJEL *{prichádza, tak ako predtým matka, sprava; k filozofom}*: Taká smola. Práve *mne* sa to musí stať!

KANT: Čo je?

SOKRATES: **ČO** sa zasa deje?

SPINOZA: U vás sa neustále niečo deje.

ANJEL: Musím ísť dolu - k nim.

KANT: A načo?

ANJEL: Táto žena tu podala žiadosť. Chce mať svojich synov pri sebe.

SPINOZA: A?

ANJEL: Musím za nimi; preskúšať ich.

KANT: A to tak ako vás tu vidím?

ANJEL: Ach, kdeže!

SOKRATES: Tak teda: v prezlečení, inkognito?

ANJEL: Samozrejme.

SPINOZA: A ako čo? Ako kto?

ANJEL: Ved práve - ako esesák.

KANT: Vtipné!

ANJEL: Pre mňa nie. To sa musí stať akurát mne: ako esesák...

SPINOZA: A **ČO** také máte zistiť?

SOKRATES: Počuli ste predsa, Baruch: má ich ísť preskúšať.

ANJEL: Mojou povinnosťou je mučiť ich - umučiť ich až na smrť. Vtedy sa ukáže, čo v nich je. *{Mizne doprava; v tej istej chvíli sa vľavo za barakom objavuje esesák.}*

DESIATNIK *{prudko otvorí dvere}*.

PAUL *{v pozore}*: Pozor! Pán desiatnik, väzeň číslo 97 126

hlási: 16 väzňov z nového transportu ubytovaných v 6. bloku, barak číslo deväť.

DESIATNIK: Číslo 118 103!

KARL *{vyskočí do pozoru}*: Tu!

DESIATNIK: Prac sa von, sviňa všivavá!

KARL *{náhlivo, potichu}*: Zbohom, Franzi. Len sa nevzdávať! *{Odchádza s esesákom}*

MATKA *{vystrašene, k filozofom}*: Čo mu urobia?

KANT: Nebojte sa, milá pani, *{hlasnejšie}*, je to v jeho záujme.

MATKA *{ustarostené}*: Bude ho vypočúvať, chce z neho niečo vypáčiť. Budú ho mučiť, môjho Karia!

SPINOZA: Nevideli ste? Ved pred chvíľou tu bol anjel - vášho syna bude len skúšať.

MATKA *{utrápené}*: Načo ho majú skúšať, ručím pre desať zaňho ja!

SOKRATES: Vy nie ste smerodajná - nikto z nás.

MATKA: Myslíte, že to je naozaj pre jeho dobro?

KANT: Áno. Možno ho tak budete mať rýchlejšie pri sebe.

MATKA: Ale bude ho to bolieť.

SPINOZA: ČO UŽ je len bolesť...

SOKRATES: ...naozaj nerozumiete?

MATKA: TO si môžete hovoriť vy medzi sebou. Ale nesmiete to povedať nijakej matke, páni. Nijakej matke... *{sadne si smutne k Franzovi}*.

FRANZ *{polohlasne}*: Mama, pomôž mu! Mama, stoj pri ňom!

MATKA: Je v najlepších rukách, dieťa moje; nič sa neboj.

FRANZ *{opakuje}*: Mama, stoj pri ňom!

PAUL *{sadne si k Franzovi z druhej strany}*: Čo si tak ticho?

FRANZ *{strhne sa}*: Čo chceš?

PAUL *{zvedavo}*: Čo to malo byť s tým tvojím bratom?
Nebodaj kvôli transportu? Že ste urobili ten podfuk
v zozname?

FRANZ: Vyzerá to tak.

PAUL: Bolo vám to treba? Vziať si falošné meno a falošné číslo väzňa - maličkosť, no pozrime sa, čo z toho môže byť.

FRANZ: Chceli sme zostať spolu. A ten malý Čech tak túžil zostať v Buchenau - má tam kontakt na podveliteľa - ten mu každý večer nosí misu polievky navyše, čo pre chlapca znamená každodennú záchranu života - pokiaľ zostane v tom tábore.

PAUL: A ako to bolo? Mal ísť s transportom?

FRANZ: Áno. Navrhol však Karlovi, aby si vymenili číslo a meno. Tak sme my dvaja mohli zostať spolu - a malý Čech pri svojom podveliteľovi a pri svojich porciách polievky navyše.

PAUL: **NO**, to môže teda zle dopadnúť!

FRANZ: Podveliteľ o tom predsa vedel a súhlasil s tým.

PAUL: **TO** je jedno, ak tvoj brat prezradí aj jeho, ste všetci štyria v poriadnej kaši.

FRANZ: Ničoho sa nebojím.

PAUL: Len sa nerob - prečo? Nikto ťa doma nečaká?

FRANZ *{opäťponorený do svojho vnútra}*: Mama, žiješ ešte?

MATKA: Som pri tebe, dieťa moje, som pri tebe - uver to už konečne!

FRANZ (*pre seba*): Mama! Keby som len vedel, či ešte žije.

PAUL: ČO to blúzniš, hádam si sa celkom nepomiatol?

Hore hlavu, ved ešte uvidíme.

FRANZ: Áno, uvidíme.

DESIATNIK (*privedie Karia naspät', sotí ho do baraka*): Tak, sviňa všivavá! Teraz si môžeš ďalej špekulovať, či si ten, alebo onen. O päť minút sa vrátim a ešte raz si tohto vtáčika požičiam - uvidíme, či sa medzitým naučí čvrikať, alebo nie. (*Odchádza*).

SPINOZA: Úžasné! Videli ste ho, páni? Správa sa ako sto-percentný esesák.

KANT: On je esesák!

SPINOZA: Ale ved to je predsa ten anjel!

KANT: Áno - pokiaľ je však oblečený ako esesák, nemá ani sám o tom ani tušenia.

SPINOZA: Tomu nerozumiem - (*naivne*) ten esesák predsa musí zbadať, že sa tu ocitol celkom náhle, akoby... akoby z neba spadol: bez minulosti, bez vlastného osudu - to si jednoducho musí uvedomiť, skôr či neskôr!

KANT: Ach, svätá prostoduchosť - Benedictus, spamätaj sa! (*netrpezlivo poiíča*) My sme ho delegovali - no z ich pohľadu je už samozrejme dávno dole, už toľko a toľko rokov, má svoju minulosť a svoj osud, svojich rodičov a starých rodičov, svoju ženu a deti...

SOKRATES: My predsa nie sme v jednej rovine s tými tam, ani priestorovo, ani časovo. To je len taký náš trik,

pomocou ktorého sa medzi nich zapletieme - trik, ktorý sme si vymysleli pre toto divadelné predstavenie!

SPINOZA: Ale vy ste predsa povedali, že všetko je skutočné, skutočnejšie ako skutočné: že je to pravda - a nie len divadlo?

KANT: Všetko je divadlo - a nič nie je divadlo. My sme postavy, tak tu ako aj tam. Raz na pozadí divadelnej scény, raz na transcendentálnom pozadí. Hrá sa v každom prípade.

SOKRATES: Len akosi nevieme, čo sa hrá. Nevieme ani len to, čo hráme *my*. Svoje úlohy poznáme len veľmi zhruba. Sme radi, ak aspoň tušíme text, ktorý máme hovoriť.

KANT: A musíme dávať pozor, pokiaľ sa to dá, na šepkára: hlas svedomia.

MATKA *{medzitým k nim pristúpila, vypočula si poslednú časť rozhovoru. V úprimnej naivnosti}*: A pred kým hráme, páni? Prosím, prezraďte mi to!

SPINOZA: Pred prostoduchým divadelným obecnstvom, ktoré je vo svojej prostoduchosti presvedčené, že my naozaj *hráme*.

SOKRATES: Pritom však hrajú *oni*: hrajú divákov.

KANT: Áno - tých hrajú vždy. Predvádzajú si navzájom svoje úlohy a hrajú aj sami pred sebou.

MATKA *(úprimné)*: Ale pred kým to my všetci hráme? Musí predsa čosi existovať - musí predsa existovať niekto, kto sa na nás pozerá, kdesi...

KANT: Stojíte na javisku prvý raz, milá pani?

Synchronizäciav Birkenwalde

MATKA: Áno, pane.

KANT: Tak potom mi povedzte, čo tu vidíte - tu (*ukazuje do hľadiska*).

MATKA (*žmurkajúc*): Nevidím nič, reflektory ma oslepujú... vidím veľkú čiernu dieru.

KANT: A keď vám poviem, že ten divák tam aj tak je?

MATKA (*dôverävo naňho pozrie*): Potom vám to asi musím uveriť.

KANT: Áno, (*rozhodne*) musíte tomu veriť; pretože vedieť to nemôžeme. My všetci, nikto z nás ho nepozná, toho veľkého diváka našich hier života. Sedí v tme, tam kdesi (*ukazuje rukou*) v nejakej lóži. Ale sleduje nás pozorne - verte mi, milá pani.

SPINOZA: Verte mu!

SOKRATES: Verte nám!

MATKA (*odhodlane*): Áno - verím...

FRANZ: A ČO urobíš?

KARL (*medzitým už Franzovi referoval*): Samozrejme budem mlčať.

FRANZ: Tak potom mi môžeš dať zbohom hneď teraz, navždy.

KARL (*nežne*): Ach, braček - čo iné mi zostáva? Prečo by som sa ja raz nemohol postaviť na obranu tvojho presvedčenia? Aby ti to bolo jasné - dnes sa chcem obetovať *ja*. Dnes chcem dodať svojmu životu zmysel - podľa tvojej teórie - dnes si pôjdem pre zmysluplnú smrť!

t pri e i všetkému povedať životu dno .
VIKTOR E. FRANKL

FRANZ: Nehovor tak, Karl, to bolí.

KARL *{čoraz zapálenejšíé}*: Čo to je za argument, braček môj? *{Položí mu ruku okolo plieé}*. Ved sám si ma vždy znovu a znovu poučoval: Utrpenie patrí k životu - aj utrpenie má zmysel.

FRANZ: To je pravda. Ale keď potom to utrpenie človeka stihne a má ho znášať, keď sa má osvedčiť...

KARL: ...až vtedy sa to stáva skutočnosťou. Nie kým človek reční, ale až keď potvrdí slová činmi, až vtedy to skutočne „dokáže“. Naučil som sa od teba aspoň niečo? No čo povieš?

FRANZ: Môj drahý Karl!

KARL: Ach, braček môj...

DESIATNIK *{opäťprichádza zľava}*.

PAUL: Pozor!

DESIATNIK: Tak podme, podme, špinavá sviňa - kde je?

KARL: TU som. *{k Franzovi potichu}* Dokážem to - obstojím... obstojím v tej skúške!

FRANZ *{bez slova spustí ruky}*.

DESIATNIK *{odvádza Karia}*.

MATKA *{k filozofom, vystrašene, ustarostené}*: Temz ho skúšajú, páni moji?

KANT: Áno, teraz ho skúšajú.

PAUL *{pomaly k Franzovi}*: Teraz, však?

FRANZ: Áno, ale on v tej skúške obstojí, ved to povedal - sám si dal slovo.

PAUL: Je to dobrý chlapec, po každej stránke. Môžeš byť naňho hrdý, to nie je hocijaký brat.

FRANZ: Je celkom inakší ako ja... ja rozprávam, on koná...

SPINOZA (*vzrušene pozerá do áial'ky smerom doprava*): Pozrite, pán profesor, zrazil ho na zem.

KANT: Nevidím dobre. Kto - anjel?

SOKRATES: Áno, anjel.

SPINOZA: Chlapec leží na zemi - už krváca.

SOKRATES: Ale nehovorí!

KANT: Čože? Nehovorí? Napriek tým úderom?

SOKRATES: Nie, vytrvalo mlčí.

SPINOZA (*pohnutý*): Pozrite - trpí. Musí hrozne trpieť... keby som mu tak mohol pomôcť! Ach, čo som už len ja! - Písal som, ale nečíta sa to a ani tomu nikto nerozumie. Čo všetko som im pripomínal, tým ľuďom! *Affectus desinit esse passio* ... život prestáva byť utrpením ... oni, tí ľudia, však nepočúvali, ako to musia zariadiť.

KANT (*vzrušené*): Len nech vydrží - keby som tak mohol naňho zvolať svojím kategorickým imperatívom: Človeče, konaj tak, aby...

SOKRATES (*smutne*): On vám nerozumie. (*Nahlas*) Museli by ste s ním hovoriť ľudským jazykom, a nie na filozofickej úrovni.

SPINOZA: ČO to znamená: ľudským jazykom? Každých pár rokov nás predsa prekladajú do všetkých možných jazykov!

SOKRATES: On nás nemôže počuť. Nijakým spôsobom - čo teda chcete? Nikto nám nerozumie - iba ten, kto na to

príde sám. Nikto nerozumie, čo hovoríme či píšeme skôr, než si to sám samostatne nemyslí, skôr, než to sám neodhalí a sám seba neprebudí. Bolo to s nami inak? Aj my sme predsa najprv museli urobiť to, o čom sme teoretizovali. Kým sme tak neučinili, nemali naše myšlienky vplyv. Aspoň v mojom prípade: moje učenie začalo pôsobiť - nie však moje rečnenie - až keď som zomrel...

SPINOZA: Pozrite tam... ešte stále nehovorí, no upadá do bezvedomia.

KANT (*živo*): Páni, to je prípad pre môj seminár, musím ho tam demonštrovať!

SPINOZA: Aký seminár?

KANT: Dali mi na starosť samovrahov. Mám pre nich viesť seminár - o zmysle existencie.

SPINOZA: A **ČO** sa stane potom s tými samovrahmi - po absolvovaní kurzu?

KANT: Potom ich znova zaradia do transportov.

SPINOZA: **ČO SÚ** to tie „transporty“?

KANT: No **KT. SP. Z.** - aj tak to oni sami nazývajú tým svojím šibeničným humorom.

SPINOZA: Chcete povedať, že títo nenarodení sa zasa narodí?

KANT: Áno.

SPINOZA: A **ČO** znamenajú tie skratky **KT. SP. Z.**?

KANT: Koncentračný tábor Slnečná planéta Zem.

SPINOZA: Ľutujem tých úbožiakov, ktorí tam dole musia ísť ešte raz.

KANT: Mali by ste vidieť, ako sa usilujú vytiahnuť sa z toho, len čo sa transport zostaví. Dokonca ani anjel nie je nadšený svojím poslaním (*zasmaje sa*). Ale čo musí prísť, príde; a čo sa musí stať, stane sa, aj novorodenci musia prísť na svet.

SOKRATES: A ČO chcete urobiť teraz?

KANT: Dám tú scénu zachytiť a preniesť.

SPINOZA: Vy ju chcete predviesť na seminári?

KANT: Áno - ale musím ešte vyčkať. Chlapec musí v tej skúške obstáť definitívne a s konečnou platnosťou.

SOKRATES: Len sa pozrite, už sa nehýbe.

SPINOZA: A esesák ho kope čižmami.

KANT: Keď sa ten úbohý anjel dozvie, čo musel páchať...

SPINOZA: Chlapec to nevydrží, uvidíte, ešte niečo vypovie, celkom nakoniec. Prezradí mená. Stavíme sa, pán profesor?

KANT: Nestavím sa, ale uvidíte, že som mal pravdu. Ved sa len pozrite, ako bojuje - ako bojuje sám so sebou... už to však nepotrvá dlho: blíži sa posledné kolo. Vidíte... no nie je ten chlapec úžasný? Nedá sa len tak ľahko, ako hovoria boxeristi.

SOKRATES (*vykrične*): Aha! (*Potichu*) Teraz je koniec. Chlapec je mŕtvy.

KANT (*vít'azoslávne*): Obstál, Baruch!

SPINOZA: Naozaj ste mali pravdu. Je to prípad pre vás.

KANT (*horlivo*): Bezpodmienečne ho potrebujem. Aj tak mám nedostatok materiálu na seminár. Nikto mi už neverí, že človek vie byť silnejší ako príroda sama, vráta-

ne jeho vlastnej podstaty. Všeobecne ma nazývajú idealistom, ba dokonca zakladateľom idealizmu. Som však realista, páni, verte mi - práve ste to videli.

SOKRATES: Napokon sme všetci dospeli k rovnakému názoru. Bodaj by to aj ľudia dokázali!

SPINOZA: Keby každý pokladal sám seba za dobrého, potom by sa takým aj stal. Človek však nič neočakáva - ani od druhých, ani od seba. A tak ani od seba nič nevyžaduje.

ČIERNY ANJEL (*sprava*): Hotovo! No také niečo! (*Bedáka*)
Práve mne sa to musí stať!

SPINOZA (*naivne*): A kam sa podel ten esesák?

ANJEL: Prosím? O čom to hovoríte?

SOKRATES (*netrpezlivo, ospravedlňujúco*): Kolega má na myšli vašu pozemskú podobu.

KANT: Baruch, on si predsa žije svoj život dalej - v pozemskom čase musí existovať až do svojho konca; až do dňa, keď ho stihne spravodlivý osud - v deň súdu...

ANJEL: **NO** musím už zasa ísť - doňho. Chcel som sa vás len opýtať: čo na to hovoríte? To je chlapec, čo? (*Odchádza doprava*)

KANT: Skutočne ohromný chlapec.

SOKRATES: Áno, je ohromný. Aha, tu je.

SPINOZA: Ten mŕtvy?

KANT: Pravdaže, ten.

MATKA: Môj drahý Karl!

KARL: Mama! (*objatie*).

MATKA: Pod k Franzimu. (*Postavia sa k nemu*).

FRANZ (*k Paulovi*): Už sa nevráti, uvidíš.

PAUL: Pomaly začínam tomu veriť.

FRANZ: Možno som teraz už sám na svete...

MATKA: Sme predsa pri tebe, Franzi.

KARL: Teraz sme obaja pri tebe, Franzi.

FRANZ: Len nebesá vedia...

PAUL: A ešte k tomu ten hlad.

FRANZ: Pod, mám tu štipku soli (*siahne do vrecka*) - oblíž to!

PAUL: Ďakujem. Ale potom budem zasa smädný.

FRANZ: Smäd - hlad, hlad - smäd: aspoň to máme pestré, no nie?

PAUL: Máš pravdu - daj sem (*oblizuje sol'*). Úžasný človek, ten tvoj brat. Nejde mi z hlavy.

FRANZ: A práve on - prečo len on? Prečo zasa ten nepravý - Pane Bože, ty vieš predsa, že ja som ten horší!

PAUL: Netáraj - si jeden z najlepších spomedzi nás, najlepší kamarát, ktorého tu mám.

FRANZ: Nevieš o mne všetko, primálo ma poznáš.

PAUL: Tak dobre - si vrah?

FRANZ: Som - len sa nesmej.

PAUL: Tak sa mi zdá, že ti z toho nešťastia preskočilo.

FRANZ: Pamätáš sa na Felixu, toho, čo bol v buchenau-
skom tábore?

PAUL: Áno - a čo?

FRANZ: Spoznávaš kabát, ktorý mám na sebe?

PAUL: Žeby bol jeho?

FRANZ: Áno. Odkúpil som od neho kabát - za prídel chleba.

PAUL: Aj tak by mu boli odobrali - išiel predsa do tábora pre chorých?!

FRANZ: Pravdepodobne by mu boli ten kabát odobrali, aj topánky. Ale akú tu už máš istotu? Možno by si ho nejakou náhodou bol mohol nechať - v takom prípade by mu bol určite zachránil život, možno...

PAUL: Ver mi, ten transport išiel do plynu. Boli v ňom samí musulmanovia... ani jeden už nevládal pracovať.

FRANZ *{tvrdohlavo}*: V každom prípade som využil jeho hlad - len zato, že som si usporil kúsok chleba; ale keby ten transport nešiel do plynu a keby sa Felix zotavil, bol by zamrzol - ved môj kabát bol celkom tenký, nemal futro.

PAUL: Keby... keby... Keby bolo keby, bol by som miliónár... Ak si ty vrah, tak ja som miliónár.

FRANZ: Tak nesmieš hovoriť. A to, čo som urobil ja, to sa jednoducho nesmie...

KANT: Samozrejme má pravdu.

SPINOZA: Ja by som tiež nebol urobil to, čo urobil on.

SOKRATES: ČO chcete? Aspoň si to uvedomil.

SPINOZA: Prineskoro.

KANT: Určite to už neurobí znova.

PAUL: Nikto z nás nie je anjel.

FRANZ: Ale musíme sa neustále rozhodovať, vždy odzno-

vu, v každej chvíli. Pretože ani nikto z nás nie je už vopred diabol - ani esesák, ver mi.

PAUL: Ale teraz už načisto táraš. Chceš povedať, že ten prašivec, ktorý má na svedomí tvojho brata, že ani ten nie je diabol?

FRANZ: Nie, možno nie je...

SPINOZA: UŽ mu veľa nechýba - stavme sa, že to ešte uhádne - prekukne našu hru!

KANT: Anjela nikto neprekukne.

SOKRATES: Keď som tam dole bol už dávno hotový, porozprával mi raz jeden starý Žid dávny židovský mýtus: existencia sveta závisí na tom, že na Zemi vždy žije tridsaťšesť úplne spravodlivých ľudí. Ale nikto nemôže vedieť, kto sú tí spravodliví. Ak sa to však spozná a prezradí, dotyčného spravodlivého v tom okamihu odvolajú a okamžite zmizne.

SPINOZA: Poznám ten mýtus.

KANT: Čo chcete? Nech povieme čokoľvek, vždy máme už svojich predchodcov.

SOKRATES: Keby sme ich nemali, svedčilo by to proti nám!

ERNST *{dosiaľ postával pred a za barakom, teraz vojde dnu; tónom šibeničného humoru}*: No pochváľte ma, nemám dobrú kondíciu? Už pol hodiny postávam vonku a všetkými možnými trikmi sa usilujem spoza ostnatého drôtu vyloviť jeden zemiak; konečne sa mi to podarilo - komuže ho smiem darovať?

Napriek všetkému povedať životu dno

V I K T O R E. F R X N K L

PAUL: Daj sem, ty šašo! Franzi mi tu už priam umiera na rukách od hladu.

ERNST (*s komickým gestom*): Dobrú chuť! Je to kameň. Akurát vhod, aby si ním zapchal hubu vrahovi tvojho brata, Franzi!

PAUL: Nechaj ho na pokoji, hovorím ti!

FRANZ (*zamyslené*): Na pokoji... on už má svoj pokoj - ja ešte nie, ešte zďaleka nie. - Nikdy ho však nenájdem, kým...

PAUL: Hlupák! Prečo si nedáš povedať? Také sprostosti si si namyslel!

FRANZ: Čo ty **O** tom vieš? Som sviňa, obyčajná sviňa.

PAUL: **UŽ** si sa za svojich ľudí dosť obetoval - nemysli si, že to neviem, počul som o tom.

FRANZ: *Chcel som...* ach áno, chcel som. Chcel som všeličo. Raz, áno; sa mi snívало - o väzňoch v táboroch a o tom, že sa ma ktosi opýtal, či tam tiež nechcem ísť, dobrovoľne, aby som im pomohol. Ach, len Boh vie, ešte v živote som nepocítil väčšie šťastie, ako vtedy v tom sne, keď som povedal „áno“. A išiel som za ostatné drôty, ktoré sa ťahali kilometre a kilometre, a bol som s väzňami, v táboroch - podobných ako je tento. No o niekoľko mesiacov neskôr, keď som sa tam naozaj ocitol, som zlyhal! Som úbohý slaboch, o nič lepší ako tí ostatní, kápovia a esesáci.

PAUL: Kto môže povedať, že je lepší? Kto môže povedať, že je horší?

FRANZ: Pozri: hned moja sestra bola napríklad celkom inakšia. Dostala ponuku, že sa môže okamžite dostať z väzenia - stačilo predstierať krvavý kašeľ. Už sa aj pichla do ruky, kašľala do vreckovky, krv do nej obtierala - už sa naučila vydávať ten správny chraplavý kašeľ, no napokon to predsa len neurobila. Vraj také niečo jednoducho *nemôže* urobiť...

PAUL: Hlúpa ženská, hovorím vám.

FRANZ: Ako to môžeš len tak povedať? To všetko predsa nie je zdaleka také jednoduché.

SPINOZA: Čo na to hovoríte, pán profesor?

KANT: Nenúťte ma, aby som porušil svoje rigorózne zásady. Už som nimi aj tak napáchal dosť zlej krvi medzi ľuďmi.

SOKRATES: Chlapec má pravdu. To všetko nie je zdaleka také jednoduché.

FRANZ: Ale ani ja sa nechcem vzdať. Ešte nie. Teraz zasa snívam v tábore. O niečom inom. O tom, čo budem robiť *potom*, vonku - raz.

PAUL: A ČO plánuješ, ak sa smiem spýtať?

FRANZ: Zoženiem si auto...

PAUL: Ach, to je aj môj sen.

FRANZ: ...a budem na ňom jazdiť hned od prvých dní, len čo prídem domov, po celom meste, po všetkých uliciach - podľa zoznamu.

PAUL: To má čo zasa znamenať?

FRANZ: Už dávno som si v duchu zostavil zoznam. Sú na ňom mená ľudí, ktorým by potom mohlo ísť o krk, v prvej chvíli, keď sa to všetko prevalí, tá vlna nenávisti. A budú napádať aj tých, o ktorých sa nevie, čo všetko dobré urobili. Mám pripravený celý zoznam ľudí - dnes sú navlečení v uniformách, ktoré tak hrozne nenávidíme. Lenže pod tými uniformami si zachovali srdce. Ver mi, ten či onen zostal človekom, napriek všetkému, a robí, čo môže - len málokto o tom vie. Tí nemnohí však, ktorí o nich vedia, majú povinnosť postarať sa o nich. Pripravil som akýsi biely zoznam - za týmito ľuďmi sa musím potom urýchlene rozbehnúť, aby som im pomohol, aby som ich zachránil.

PAUL: Si blázon, všeobecne nebezpečný blázon. Aby si vedel, hnušíš sa mi. Vieš, čo si? Zradca, áno, si zradca!

FRANZ (*s miernym úsmevom*): Zradca? - A koho, čoho?

PAUL: *Tj&fci* nás všetkých, ktorí tu musíme trpieť - a trpíme práve kvôli ľuďom, ktorým ty chceš ešte pomáhať.

FRANZ: Nie som nijaký zradca, nezrádzam nikoho a nič. Predovšetkým jedno nie: ľudskosť.

PAUL: Ty to nazývaš ľudskosťou? Tú čvargu, tých zločincov? Chceš, aby beztrestne ušli spravodlivému osudu?

FRANZ: Spravodlivý osud... čo je podľa teba spravodlivé? Keď sa na nenávisť odpovedá nenávisťou, na nespravodlivosť nespravodlivosťou? Keď robíme to isté, čo robili iní? Keď budeme s nimi narábať tak, ako oni

narábali s nami? To nie je nijaká spravodlivosť. Tým sa nespravodlivosť len zveční.

PAUL: Oko za oko, zub za zub... na to zabúdaš.

FRANZ: Len nechod na mňa s Bibliou! Ľahko si ju môžeš nesprávne vykladať. A ktovie, či ju naozaj poznáš. Alebo ťa mám vyskúšať? Tak nože mi povedz: Prečo dal Pán Boh Kainovi, prvému vrahovi medzi ľuďmi, Kainovo znamenie?

PAUL: TO je jasné - aby ľudia spoznali, že je vrah, zločinec, aby ich pred ním varoval a aby sa ľudia podľa toho zachovali...

FRANZ: Omyl! Pretože Kainovo znamenie malo slúžiť na to, aby sa Kainovi nič nestalo, aby mu ľudia nič neurobili, aby ho ďalej netrestali, keď ho už potrestal Pán Boh, a aby ho nechali na pokoji. Rozumieš už teraz, načo bolo Kainovo znamenie? Len o tom porozmýšľaj, čo by sa bolo inak stalo: vraždenie by jednoducho nemalo konca-kraja, jedna vražda by nasledovala za druhou, každá nespravodlivosť by vyvolávala ďalšiu nespravodlivosť - keby človek dokola oplácal rovnaké len rovnakým. Nie! Konečne sa musí prerušiť tá reťaz zla! Nebudeme už donekonečna neprávom oplácať neprávom, nenávisť nenávisťou a násilie násilím! Táto reťaz, áno, Paul - to je ono! Tú treba konečne rozpojiť... *(klesne späť na dosky)*.

PAUL: Je ti zle?

FRANZ: Tak trochu.

PAUL: NO počkaj... si taký bledý. Len si polež. Nechám ťa

chvíľu na pokoji. Ale ak budeš niečo potrebovať, hneď ma zavolaj. Musím sa teraz aj tak pozrieť na Ernsta. Ale to rýchlo vybavím.

FRANZ: Dobre.

PAUL: Ernst, ako ti je?

ERNST (*jazyk sa mu zapletá ako vyhladovaným ľuďom*):

Ďakujem, zle. (*Vecné*) Ráno ma môžete odpísať.

PAUL (*šili sa do prirodzeného tónu*): Nezmysel. Koľkokrát som sa ja takto cítil.

ERNST: Už som ti povedal, viem čo hovorím. Ale uznávam, je to komický pocit: teraz som, a zajtra nebudem. Alebo kde budem zajtra?

SPINOZA Pokiaľ tí tam dole pod slovom „kde“ rozumejú miesto v trojrozmernom priestore, nedá sa im pomôcť.

KANT: *Aja* tvrdím, že je lepšie, ak nevedia všetko. Keby všetko vedeli, nemuseli by sa rozhodovať pre čosi zdanlivo nezmyselné, pre to, čo je len niekde, ale nie tu alebo tam, kde to oni vidia, alebo kde sa toho môžu dotknúť.

SOKRATES: Stačí, keď majú svojho démona - ja som ho nazval vnútorným hlasom. Keby zasa na druhej strane mali všetko čierne na bielom, potom by už celá hra nemala nijaký zmysel - a my by sme si nikdy neprišli na svoje.

MATKA *{skláňa sa k Franzovi}*: Dieťa moje, je ti zle?

FRANZ *{pre seba}*: Mama, mama! Čo sa so mnou deje - čo to so mnou je? *(Pomaly)* Je to smrť?

MATKA: Nevieť, no aj keby som vedela, nesmela by som to povedať.

KARL: Len pokojne vyčkaj, Franz. Sme pri tebe, neboj sa.

FRANZ: Karl, keby som už bol s tebou!

MATKA: Nepočuje ťa, jednoducho nás nijako nemôže počuť. Ešte vždy to nechápeš?

KARL: Práve to ma tak bolí, mama.

MATKA: Zvykneš si. Netrvá to dlho.

KARL: Jemu však hej.

MATKA: Ani nie. Len čo bude pri nás, nič už nestojí za reč.

FRANZ: Ja že idem zomrieť? To je paráda. Vždy som sa toho bál, teraz však viem, aké to je. *(S rozjasnenou tvárou)*: Blížim sa k vám - ku všetkým. Ku všetkým tým veľkým veciam...

SPINOZA: Zomiera, pán profesor?

KANT: Nevieť, museli by sme sa informovať.

SOKRATES: Podľa mňa je na rade ten vedľa *(ukazuje na Ernsta)*. Nezdá sa vám, pán profesor?

KANT: Čo *my* vieme?

FRANZ: Alebo to ešte nie je smrť? Mám ešte dúfať? Budem smieť dokončiť svoju prácu - moju veľkú prácu, tú nedokončenú? Divadelnú hru *(žalostne)*, ktorú som vždy chcel napísať? Poznámky sú preč - zostali v

sprchovom kúpeli v Buchenaue. Mama - Karl! Vy viete, ako ma to zobralo. Viete to? A teraz by som už nemal ani nádej, že by som tú hru dokončil? (*Skleslo, bolestné*) Ani úryvok nezostane, nič po mne nezostane! Možno, že zajtra zo mňa nebude takisto nič, tak ako dnes z teba, Karl, a možno aj z mamy.

KARL: Mami, nemôžeš ho upokojiť, nemôžeš ho utešiť?

MATKA: Ako? Nevidí, nepočuje nás, nijaký človek nerozumie nič z toho, čo si my myslíme... Ved si to len predstav! Musia si prejsť svojou cestou sami, každý sám za seba. Nikto a nič im nemôže pomôcť - to je práve to, o čo ide: aby sa sami vynašli.

KARL: Teda to je to, čo sme nazývali životom?

MATKA: Áno - pokiaľ ho ešte vôbec chápeme.

FRANZ: Ale ja chcem byť odvážny - raz v živote, tento jedenkrát. - Povedal som v živote? Chcem povedať v smrti. Áno! Mama... Karl... Pane! Chcem byť odvážny! Chcem sa zriecť! Áno: zriekam sa možnosti dokončiť, dokončiť svoju hru!

SPINOZA: Počuli ste ho? Zrieka sa možnosti dokončiť svoju hru.

SOKRATES: A tým dosiahne naplnenie svojej existencie - dovŕši sa jeden celok.

KANT: Uvidíte, Baruch, tak to je!

FRANZ: Tento vedľa mňa, ten nezomrie, ja som ten, kto musí zomrieť. (*A teraz nahlas*) Paul? -

PAUL: Áno, stalo sa niečo? Čo sa deje, Franz?

FRANZ: Len pod sem! Povedz mi, ako sa vodí tomu vedľa mňa? Lepšie, čo?

PAUL: Áno - prečo? Nedovidíš naňho zo svojho miesta?

FRANZ: Ale áno, všimol som si to. Akosi to viem. Uvidíš, preberie sa!

PAUL: Možno... Je ti teraz už lepšie, Franz?

FRANZ: Áno, aj nie, ako sa to vezme.

PAUL: Nič sa neboj! Len do rána vydržať. Zajtra bude zasa polievka, uvidíš?. Dobrá horúca polievka - možno v nej bude plávať aj riadny veľký zemiak!

FRANZ: Možno áno, možno nie, možno vôbec nič...

PAUL (*posmešné*): Hladové delírium, alebo sa mýlim?

FRANZ: Daj mi pokoj.

PAUL (*odchádza k Ernsrovi.*)

FRANZ: Nič, celkom nič. Tak tým je teda človek, a tým som ja. No napriek tomu! (*Posadí sa*) Niečím človek je... možno som tým aj ja... a to sa vznáša... a nedá sa chytiť... lenže človek to musí *uskutočniť*... o to ide: nejakým spôsobom to urobiť tak, aby to malo hmataateľnú, dostupnú podobu... v živote... v umieraní... Pane, nechaj ma zomrieť... chcem to urobiť tak, aby to bolo dostupné!

FRITZ (*pozerá zamyslene na Franza*): Prečo je tak ticho ten Franz? Nepovie ani slova... inokedy je vždy zo všetkých najhlučnejší, ústa sa mu nezastavia, filozofuje a špekuluje a hovorí a hovorí...

PAUL: Čšt, ty hlupák! Nie je mu dobre.

FRANZ: Dobre mi je. Ach, ako dobre. Som blízko k veľkým veciam a k tebe, mami, a ku Karlovi, a k pravde... (*dramatický*) a k dokonaniu hry, ktorá sa volá život! Pane, som celkom blízko k tomu - ty to vieš. Tak mi pomôž ďalej, aby som sa toho dotkol... Nie toho tam vonku, ale mňa vezmi tam... chcem k tebe. Zober ma namiesto neho, núkam sa ti namiesto neho, chcem byť v ich blízkosti, blízko k veľkým veciam, k mame, ku Karlovi, k tebe. Vezmi si mňa, vezmi mňa, Pane! Ty to dobre vieš, je to tak: ja sa zriekam, zriekam sa tej divadelnej hry, možnosti dokončiť ju... teraz, teraz som pripravený... tak blízko k tým veciam, tak blízko k tebe, teraz to viem: tento zlomok jedného života sa stane celkom, keď ho popustím... keď ho obetujem... Vezmi si život, prijmi ho, prijmi obeť pre nich... pre ostatných, aj pre tohto tu, pre mňa za mňa. Pretože ja viem, že on chce ešte žiť, záleží mu na živote a na jeho mladej žene doma. Ja som sa však vzdal, teraz naozaj, ty to vieš, Pane!

PAUL (*sklonil sa k Ernstovi*): Ernst, čo ti je? Čo sa stalo? Pohni sa!

FRITZ: Ten sa už nepohne, hlupák. Ten je už celkom tvrdý.

PAUL: Asi máš pravdu. Heinz, Gustl! Podte sem, chyďte tohto mŕtveho a vyneste ho pred dvere, aj tak je tu už dosť zlý vzduch. (*Potichu*) Pre mňa za mňa, zoberte si, čo má vo vreckách. Ani košeľa nie je na zahodenie,

tvoja je horšia, Gustl! Vymeň si ju! *{Všetko sa tak stane; mŕtvolu odtiahnu a nechajú ju ležať pred barakom}*

PAUL *{opäť sa obráti k Franzovi}*.

FRANZ: Čože? Je mŕtvy? Prepánajána!

PAUL: A ako je tebe?

FRANZ: ...to nie je možné!

PAUL *{krúti hlavou}*: Ešte stále v delfriu?

FRANZ: Neprijal ho, neprijal život, obeť, som preňho príliš špinavý, ach, som nehodný!

MATKA: Tak nehovor, Franz.

FRANZ: Karl bol hodnejší.

KARL: Čakáme na teba.

MATKA *{ku Karlovi}*: Pôjdem to ešte raz reklamovať.

KANT: To nesmiete, pani!

SPINOZA: Prečo by nemohla podať žiadosť ešte raz?

SOKRATES: Tomu nerozumiete. Jednoducho to nesmie urobiť!

KARL: Tak teda teraz pôjdem reklamovať ja!

ČIERNY ANJEL *{prichádza sprava}*: Už som si myslel, že si môžem ísť po Franza. Ale v poslednom momente sa to inak zvrtno.

KARL: Teraz už nemôžem podať reklamáciu?

ANJEL: Nie. Je neskoro.

KARL *{prosí}*: Tak sme túžili mať ho pri sebe.

ANJEL: Len stojte pri ňom!

MATKA *{rezignuje}*: Pod, Karl, nič tu nevybavíme. Ostaneme pri ňom, pokiaľ len...

ANJEL: Teraz pôjde so mnou *tamten* {ukáže pred dvere, *zarazí sa*), ale tak to nepôjde (*odchádza doprava*).

DESIATNIK {*prichádza zvonku zľava; nadáva*): Svinská banda, všivaví úbožiaci! Takto sa vyhadzujú mŕtvolu pred dvere? Blokový!

PAUL: TU, pán desiatnik!

DESIATNIK: Odpracte tú smradľavú zdochlinu - hodte ju do krátera po výbuchu granátu, nepatrí predsa pred dvere!

PAUL (*v rozpakoch, ospravedľňuje sa, jachcé*): Naši ľudia sú takí slabí...

DESIATNIK (*dá mu zaucho*): Ja ti ukážem, že „slabí“! Tak a teraz to už pôjde? Skurvený lenivec! (*Traja väzni ťahajú mŕtvolu za barak; desiatnik odchádza*).

ČIERNY ANJEL (*prichádza sprava; k filozofom*): To sú kšefty! Len aby trápili ľudí! Ale ten Karl, ten bol úžasný. Nevzdal sa!

KANT: Nože podte sem, Karl!

KARL: Prosím, páni?

KANT: Poznáte tohto pána tu?

KARL: Nie, nepoznám.

ANJEL: Ja som bol ten muž, ktorý vás musel mučiť - ktorý vás zabil.

KARL (*nepohnute*): Ach tak...

MATKA: Karli, podakuj sa tomu pánovi... on to myslel

dobre, konal vo vyššom záujme. Priviedol ťa ku mne!

KARL *{mierne sa ukloní}*: Ďakujem vám, pane.

ANJEL: Mne? Ved ste počuli: vyšší záujem...

KARL: Napriek tomu. Ale zvláštne, keby mi to bol vtedy niekto povedal...

SOKRATES: Však? To by ste sa boli čudovali?

SPINOZA: Len by ľudia miatli.

KANT: Časom sám prídete na to, že na všetko...

ANJEL: Časom? Večnosťou!

MATKA: Ja som ešte stále hrozne hlúpa, akosi to nechápem.

KANT: Všetci, čo sme tu, sme ešte neskončili, milá pani. Veru nie, my všetci ešte hráme...

MATKA: Keby som ich už len mala všetkých spolu, aspoň tých dvoch chlapcov.

KARL: Pod, mama, medzitým budeme stáť pri Franzim.

ANJEL: Stáť pri ňom, to nemôžete. Predbežne smiete len byť pri ňom.

MATKA: Som vám taká vdačná, už len za to...

ANJEL: Nebojte sa, potrebujeme ho už len chvíľu - tam...

MATKA: Kde?

ANJEL: Tu.

KARL: O čom to hovorí?

KANT: Na javisku.

ANJEL: V živote.

FRANZ: Načo?! Načo mám žiť ďalej? Teraz, takto?!

SPINOZA *{k anjelovi}*: Nemôže sa mu to vysvetliť?

ANJEL: Sám musí na to prísť, inak mu niet pomoci.

FRANZ: Je *to* milosť? Milosť by bola bývala smrť. Ale ostať dalej žiť? Načo to mám prežívať, toto umieranie?!

ANJEL: Len ho nechajte, však on na to príde.

KARL: Povedzte to aspoň nám!

ANJEL: Spýtajte sa týchto pánov tu.

KANT: Potrebujeme ho ešte nejaký čas.

MATKA: Ale načo, páni?

SOKRATES: MUSÍ napísať jednu hru - musí svoju hru dokončiť a napísať.

KARL: Ved on ju už žil, dožil do konca, dožil do úplného naplnenia!

SPINOZA: Zápisnica však ešte nie je hotová.

MATKA: O akej zápisnici to hovorí, Karl?

KARL: O hre, ktorú tu hráme, teraz, na tomto javisku!

MATKA: Ja tomu nerozumiem.

KARL: Ani ja, mama.

SOKRATES: Neskôr nás pochopíte, keď sa spustí opona.

SPINOZA: Vyčkajte už len chvíľu; hneď sa to skončí, hneď bude po tom.

FRANZ: Paul!

PAUL: Áno... je ti už lepšie?

FRANZ: Nevysmej sa mi, ale niekomu to musím povedať: práve som si niečo prisahal.

PAUL: A čo také?

FRANZ: Všetko chcem robiť lepšie. Práve som bol totiž odsúdený... odsúdený na život.

PAUL: Zase blúzniš?

FRANZ: Ach nie, ver mi. Som odsúdený na to, aby som žil ďalej, aby som pokračoval v tomto mizernom živote. *{Takmer slávnostne}* Ale už to nebude nijaký mizerný život: chcem, aby bol plodný, dokonám, čo som začal, a skôr než sa mi to podarí, neskončím - teraz to viem.

PAUL: Rozprávaš z cesty.

FRANZ: Viem, čo hovorím, a teraz už aj viem, čo musím robiť.

KARL: Má na mysli tú hru, vieš, mami, tú nedokončenú, tú, ktorú musel zahodiť hneď po príchode do buche-nauského tábora. Vtedy som ho videl prvý a posledný raz plakať.

MATKA: Môj úbohý chlapček.

KANT: Už rozumiete, čo sa hrá?

MATKA: Začínam rozumieť...

KARL: Teraz mi je všetko jasné.

ANJEL: Takže majte strpenie, obaja, a aj vy, páni moji, viete, čo máte robiť.

KANT: Áno, to vieme.

ČIERNY ANJEL *{oáchááza doprava}*).

SPINOZA: Čo tým len myslíš?

SPINOZA: Že máme odstúpiť.

SPINOZA: Prečo? Tak zrazu?

KANT: Teraz sme zbytoční.

SPINOZA: Ach tak - sub speciae aeternitatis, z uhlu po-

hľadu našej večnosti a súčasnosti, sa už teraz ďalej nehra?

SOKRATES: Pochopili ste to, vy, pravdaže, po latinsky.

SPINOZA: Nerobte sa, akoby... Ja som aspoň písal v dvoch jazykoch - po latinsky a po hebrejsky; vy ste však vôbec nepísali, vy ste rečnili, a aj to len po grécky.

KANT: Nehádajte sa, páni. Opakujem: sme tu zbytoční.

SOKRATES: Aspoň v tejto chvíli.

SPINOZA: Dobre teda, podme.

KANT: Moment ešte, len si to vypočujte!

PAUL (*k Franzovi*): Tak pozri, že môžeš spať. Ja si teraz tiež ľahnem, možno sa to podarí. Bolo by fajn prespať hlad. No obávam sa, že aj tak sa mi bude snívať len o žrádle.

FRANZ: Tebe sa o ňom aspoň sníva.

PAUL (*vráti sa na svoje miesto*).

FRANZ: Mama... Karl... Pane... teraz som sám, sám s vami. A teraz vám sľubujem, že splním poslanie, ktoré si... možno len namýšľam. Či som si ho namyslel, alebo nie, na túto otázku sa nájde odpoveď len v činoch, len v mojich činoch. Ved uvidíte...

SPINOZA: Má na mysli tú divadelnú hru, ktorú chce napísať?

SOKRATES: A ktorú sme tu práve hrali: našu zápisnicu.

KANT: Ideme, páni?

SPINOZA (*k Sokratovi*): A veríte, že ľudia tomu všetkému rozumejú?

SOKRATES *{krčí plecami}*: Urobili sme, čo bolo v našich silách.

SPINOZA: Ved uvidíte, ľudia povedia, že to všetko je len zdanie. Odbavia to mávnutím ruky ako divadlo, ako kulisovú realitu, ako zjavenie, prelud.

SOKRATES: A?

KANT: **TO, ČO** tu ľudia počujú a vidia, *môže byť* jedine „divadelný“ prelud. Pretože keby sme im ukázali pravdu, „aká je“, stratili by sluch aj zrak - verte mi, milý Baruch.

SPINOZA: *Musím veriť.*

(Filozofi odchádzajú doprava)

FRANZ: ...musím veriť *(Posadí sa, všetci ostatní spia alebo sa nepokojne prehadzujú)*. A ja verím! V seba! - V teba, mama! Mama!

MATKA: Áno, dieťa moje...

FRANZ: Karl!

KARL: **UŽ** bude dobre, Franzi...

FRANZ: Pane!

(Nastane ticho - opona padá)

O autorovi

Viktor E. Frankl bol profesor neurológie a psychiatrie na Viedenskej univerzite a zároveň aj profesor logoterapie na americkej International University v San Diegu (Kalifornia). Je zakladateľom logoterapie, alebo podľa niektorých autorov „tretej viedenskej školy v psychoterapii“ (po psychoanalýze a individuálnej psychológii). Frankl však získal profesúru aj na Harvardovej a Stanfordskej univerzite, ako aj na univerzitách v Dallase (Texas) a Pittsburgu. Prednáškové cesty ho zaviedli do Ameriky, Austrálie, Ázie a Afriky. Len do samotných Spojených štátov podnikol 94 prednáškových turné. Rakúska akadémia vied mu udelila čestné členstvo.

31 Franklových kníh preložili do 24 jazykov - vrátane čínštiny a japončiny. Americká verzia predkladanej knihy vyšla pod názvom „Man's Search for Meaning“ (Človek na ceste za zmyslom). Predalo sa jej vyše deväť miliónov výtlačkov a Knižnica Kongresu vo Washingtone dielo označila ako „one of the ten most influential books in America“ (jednu z desiatich najvplyvnejších kníh Ameriky). Franklova prvá publikácia sa však objavila už roku 1924 v „Internationale Zeitschrift fur Psychoanalyse“ na výslovné odporúčanie Sigmunda Freuda.

Na celom svete mu udelili 27 čestných doktorátov, roku 1976 bol vymenovaný za čestného občana hlavného mesta štátu Texas. Profesor Frankl stál 25 rokov na čele Viedenskej neurologickej polikliniky a od založenia Rakúskej lekárskej spoločnosti pre psychoterapiu bol jej prezidentom.

Zomrel na jeseň 1997 vo Viedni.